КРЕСОВА КНИГА СПРАВЕДЛИВИХ 1939–1945

Про українців, які рятували поляків, винищуваних ОУН та УПА

Опрацював Ромуальд Нєдзелько

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Про українців, які рятували поляків, винищуваних ОУН та УПА

- КРЕСОВА КНИГА СПРАВЕДЛИВИХ 1939–1945
  -
  - Copyright
  - ВСТУП
  - ВОЛИНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
    - ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ ПОВІТ
    - ГОРОХІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - ДУБЕНСЬКИЙ ПОВІТ
    - ЗДОЛБУНІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - КОВЕЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
    - КОСТОПІЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
    - КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ПОВІТ
    - ЛУЦЬКИЙ ПОВІТ
    - ЛЮБОМЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
    - РІВНЕНСЬКИЙ ПОВІТ
    - САРНЕНСЬКИЙ ПОВІТ
  - ПОЛІСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
    - КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ ПОВІТ
    - ПІНСЬКИЙ ПОВІТ
  - ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
    - БЕРЕЖАНСЬКИЙ ПОВІТ
    - БОРЩІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - БРОДСЬКИЙ ПОВІТ
    - БУЧАЦЬКИЙ ПОВІТ
    - ЗАЛІЩИЦЬКИЙ ПОВІТ
    - ЗБАРАЗЬКИЙ ПОВІТ
    - ЗБОРІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - ЗОЛОЧІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - КАМ’ЯНКО-СТРУМИЛІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - КОПИЧИНЕЦЬКИЙ ПОВІТ
    - ПІДГАЄЦЬКИЙ ПОВІТ
    - ПЕРЕМИШЛЯНСЬКИЙ ПОВІТ
    - РАДЕХІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - СКАЛАТСЬКИЙ ПОВІТ
    - ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ ПОВІТ
    - ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
    - ЧОРТКІВСЬКИЙ ПОВІТ
  - ЛЬВІВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

        - БІБРСЬКИЙ ПОВІТ
        - ГОРОДОЦЬКИЙ ПОВІТ
        - ДРОГОБИЦЬКИЙ ПОВІТ
        - ЖОВКІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - ЛЬВІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - МОСТИСЬКИЙ ПОВІТ
        - РАВА-РУСЬКИЙ ПОВІТ
        - РУДЕЦЬКИЙ ПОВІТ
        - САМБІРСЬКИЙ ПОВІТ
        - СОКАЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
        - ТУРКІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - ЯВОРІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - СТАНІСЛАВІВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
        - ДОЛИНСЬКИЙ ПОВІТ
        - ЖИДАЧІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - КАЛУСЬКИЙ ПОВІТ
        - КОЛОМИЙСЬКИЙ ПОВІТ
        - КОСІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - НАДВІРНЯНСЬКИЙ ПОВІТ
        - РОГАТИНСЬКИЙ ПОВІТ
        - СНЯТИНСЬКИЙ ПОВІТ
        - СТАНІСЛАВІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - СТРИЙСЬКИЙ ПОВІТ
        - ТЛУМАЦЬКИЙ ПОВІТ
    - РЯШІВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
        - БЕРЕЗІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - ЛІСЬКИЙ ПОВІТ
        - ЛЮБАЧІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
        - ЯРОСЛАВСЬКИЙ ПОВІТ
    - ЛЮБЛІНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
        - ГРУБЕШІВСЬКИЙ ПОВІТ
        - ТОМАШІВСЬКИЙ ПОВІТ
    - ДОДАТОК
    - СКОРОЧЕННЯ
    - БІБЛІОГРАФІЯ
    - ПОКАЖЧИК ОСІБ
- notes
    - 1
    - 2
    - 3
    - 4
    - 5
    - 6

- ○ 7
- ○ 8
- ○ 9
- ○ 10
- ○ 11
- ○ 12
- ○ 13
- ○ 14
- ○ 15
- ○ 16
- ○ 17
- ○ 18
- ○ 19
- ○ 20
- ○ 21
- ○ 22
- ○ 23
- ○ 24
- ○ 25
- ○ 26
- ○ 27
- ○ 28
- ○ 29
- ○ 30

КРЕСОВА КНИГА СПРАВЕДЛИВИХ 1939–1945

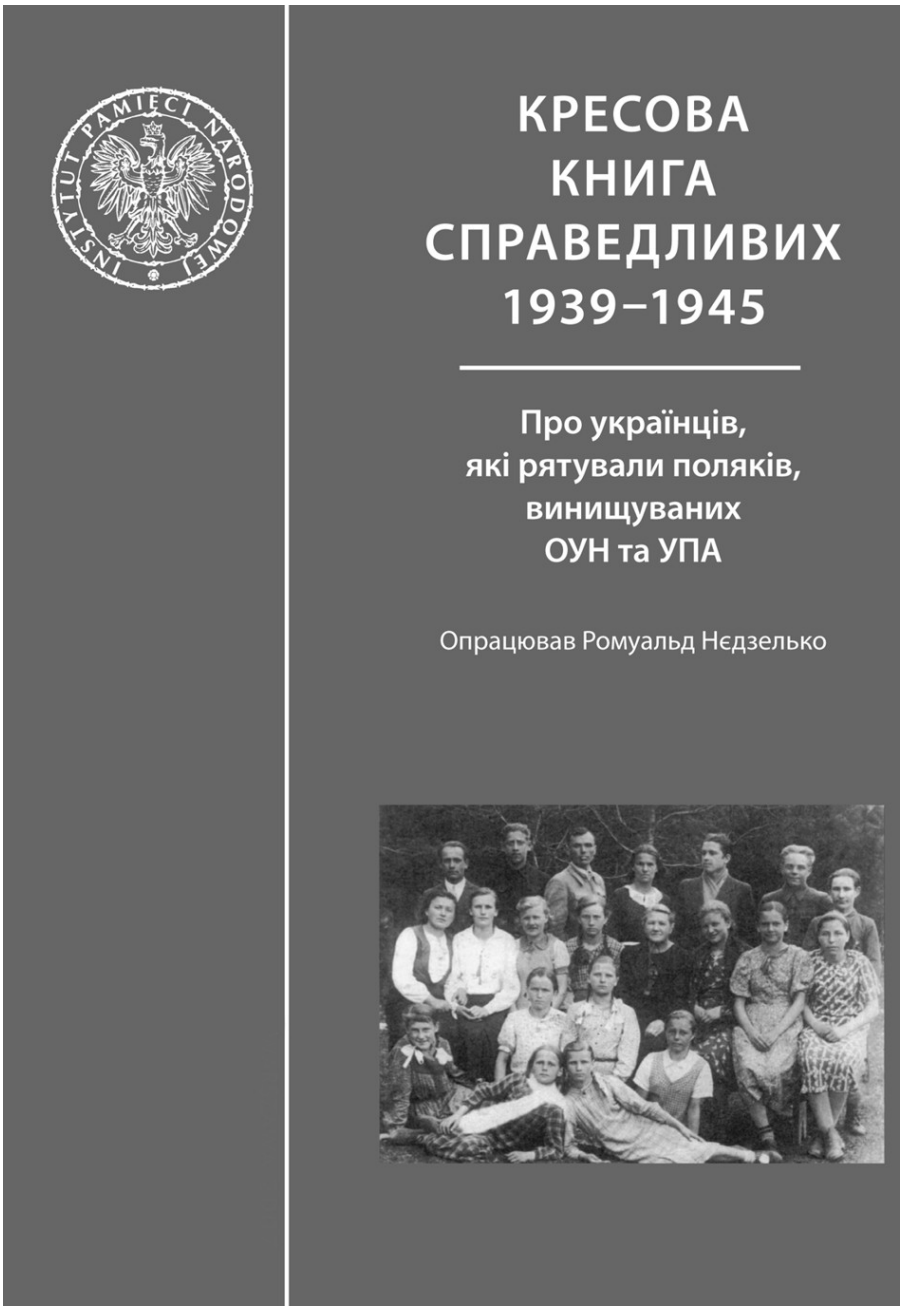

КРЕСОВА КНИГА СПРАВЕДЛИВИХ 1939–1945

Про українців, які рятували поляків, винищуваних ОУН та УПА

Опрацював Ромуальд Нєдзелько

Copyright

Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу

Графічний проект

Кшиштоф Фіндзинський

Переклад

Катерина Сень

На обкладинці: Українські та польські жителі села Твердині на Волині. Влітку 1943 р. місцеві українці вбивали своїх польських сусідів, лише деякі надавали допомогу полякам. У верхньому ряду другий справа – один із винних, Василь Кліщук. У нижньому ряду лежить, у білому шарфі, одна з жертв – Станіслава Дзиковська, вбита 12 липня 1943 р. разом з батьками й братами (світлину передав Юзеф Дзиковський, брат Станіслави; передрук за згодою Владислава й Єви Сємашків з їхньої книжки *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, т. 1–2, Warszawa 2000).

Верстка «ТИРСА» ТОВ

Klemens Górski

Copyright by Instytut Pamięci Narodowej

Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

ISBN 978-83-7629-465-0

Запрошуємо на нашу інтернетну сторінку www.ipn.gov.pl та до інтернетної книгарні www.ipn.poczytaj.pl

ВСТУП

Ця книжка – це реєстр актів гуманітарної допомоги, якої, з боку деяких українців, зазнало польське населення Східних кресів, піддане винищенню українськими націоналістами в сорокових роках XX століття. Хронологічні рамки – це 1939–1945 роки, тобто період з вересневої поразки та радянської окупації по примусову експатріацію польського населення на Західні землі та в центральну Польщу.

Перед тим, як пройдемо до обговорення змісту роботи, ми наведемо, в найбільшому скороченні та неминучому спрощенні, хід і трагічний баланс польсько-українського конфлікту.[1]

Потрібно, ясна річ, навести загальний контекст, постійно присутній у 1939–1945 роках: не досить нагадувати про обох загарбників та окупантів, німецького й радянського, які, несучи знищення й неволю підкореним народам, зруйнували дотеперішній порядок (нестійкий, але, однак, цивілізований) та створили умови, щоб інцидентна – з точки зору їхніх справ та стратегій – місцева суперечка перетворилася в криваві вбивства, тобто рішення, згідне з варварськими правилами «сучасної» війни.

Прояви наростання напруги спостерігалися вже раніше, однак домінувало відчуття, що співжиття поляків і українців вляглося правильно:

«Дійсно, з русинами, бо так ми їх називали, – засвідчує о. професор Мечислав-Альберт Кромпець, що походить з-під Збаража в Тернопільському воєводстві, – ми мешкали, як у родині. Ми визнавали їхні свята та відвідували їх удома так само, як і вони нас. До сьогодні я знаю руські колядки, думки; вони співали також наші. Ніхто не дивувався, коли вони інколи приходили на богослужіння до нашого римо-католицького костелу, а ми до їхньої церкви. До вимог місцевої культури належало також те, що до русина, тобто українця, ми не відзивалися польською, тільки по-руськи, отже, українською мовою. Близькість була настільки велика, що коли вже почалися вбивства, в деяких польських селах люди, всупереч фактам, до кінця не вірили, що їм щось погане може загрожувати з боку сусідів.»[2]

У вересні 1939 року члени Організації Українських Націоналістів, відомої з численних актів антипольського терору в II Речі Посполитій у тридцятих роках, здійснювали поодинокі напади на військових і цивільних біженців з центральної Польщі, а також на місцевих землевласників, лісників, чиновників. Цього

роду атаки знов мали місце наприкінці червня й в липні 1941 року – разом зі вступом німецьких військ.

Лідери націоналістичного руху, розчаровані нездійсненим союзом з Німеччиною, вирішили перейняти ініціативу методом здійснених фактів: запанувати на спірній території, переборюючи загарбників та «чужих», які стояли на перешкоді до створення самостійної української держави, запроектованої згідно радикально націоналістичному зразку. У 1941–1942 роках німці, за допомогою української поліції, провели тотальну загибель єврейського населення.[3]

Українські радикали визнали, що врешті надійшла нагода, щоб розправитися з другим, «одвічним», але тепер зручним для усунення, супротивником, тобто поляками, які на цій території становили рішучу меншість.

Під німецькою окупацією українські емансипаційні спрямування зіткнулися з польською стійкою позицією, що потрібно захищати не лише національне буття, яке знаходиться під загрозою, але й довоєнні кордони. Українців не задовольняла обіцянка більшої автономії після війни – вони хотіли власної держави. Коли знайдення провідною елітою компромісного політичного рішення виявилося неможливим, було вирішено змусити польське населення покинути Східні креси. ОУН та її збройне плече, Українська Повстанська Армія, почали «антипольську акцію», яка прийняла характер геноциду, тобто організованого, масового винищення всіх осіб польської національності, здебільшого, цивільного населення: у 1943 – у Волинському воєводстві,[4] а у 1944 році – у Східній Галичині, тобто Тернопільському, Львівському й Станіславівському воєводствах.[5]

Польське підпілля, з Армією Крайовою на чолі, розпочало боротьбу проти УПА щойно після найбільшої хвилі вбивств, до яких дійшло в липні 1943 року у понад сотні місцевостях Волині. Збройні сутички, превентивні й запобіжні акції розгорілися у 1944 році на території Тернопільського, Львівського, Станіславівського й Люблінського воєводств. Після закінчення війни, знищення бандерівської партизанки в Ряшівському й Люблінському воєводствах продовжували підрозділи Польського війська та Корпусу внутрішньої безпеки. Останній етап конфлікту в 1947 році завершило виселення з південно-східних повітів близько 150 тис. українців у рамках операції «Вісла».[6]

Кінцевий баланс смертельних жертв (безповоротних втрат) у цей найбільш трагічний період взаємовідносин, ще не завершився (обминаємо питання вигнання або примусового виселення сотень тисяч осіб, багато з яких втратили близьких, віднесли рани,

втратили здоров'я і неодноразово також доробок усього життя). Згідно з дотеперішньою документацією, головним чином спертій на спогадах свідків та опублікованою в роботах Владислава й Єви Сємашків, Генріка Команського, Щепана Сєкерки та Кшиштофа Бульзацького, Здзислава Конєчного,[7] а також понад 90 номерах журналу «На рубежі»,[8] українські націоналісти винищили поляків у близько 3700 місцевостях. Польські втрати винесли, згідно з цією же неповною документацією, близько 100 тис.[9] Щепан Сєкерка оцінює („Na Rubieży" 2005, № 80, с. 6), що дійсні втрати могли бути значно вищі.[10]

По українській стороні загалом втрати від польських рук (головне, на території Польщі у повоєнних кордонах) можуть сягнути кільканадцяти тисяч.[11]

* * *

Питання, яке стало темою нашої книжки, у складній матерії польсько-українських взаємин під час війни і зразу же після неї, займає другорядне місце. Є ледве одним з аспектів часткового, хоча й першопланового, питання втрат, які потягнув за собою конфлікт. Не піддається натомість сумніву, що для потенційних жертв має – крім пізнавального – істотний моральний вимір. Постулат про те, щоб увіковічити, часто анонімних, «справедливих» українців і, хоч таким чином, висловити їм вдячність за порятунок, формулювався у Польщі здавна. Заявляли його самі врятовані та інші учасники подій, які вижили. Для врятованих було зрозуміло, що на рівні фіксації пам'яті про загиблих, відтворення обставин їхньої смерті та можливого показання винуватців, потрібно увічнити героїчний жест рятівників.[12]

Так було від початку досліджень над геєною кресового населення, що велися протягом довгих років виключно громадськими силами, всупереч службовому табу, накинутому державними інституціями, які уникали того, щоб піднімати таку дражливу проблематику. Коли у 1985 році середовище солдатів 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової звернулося до ветеранів та їхніх родин із закликом надсилати спогади про цей період, у розісланій анкеті фігурував пункт, що стосувався допомоги з боку українців. Тоді було зібрано 350 свідчень, які в більшості походили від наочних свідків та вносили нові знання з багатьма подробицями подій на Волині. Юзеф Туровський та Владислав Сємашко використали їх, опрацьовуючи перший список злочинів українських націоналістів проти польського

населення Волині (Варшава 1990).

Завдяки послідовно поширюваній колекції доказів (сьогодні це напевно 5 тис. позицій), збираній деякими архівами (в т.ч. Східним архівом у Варшаві), і особливо завдяки громадським організаціям, що утворилися на початку дев'яностих років: вроцлавське Товариство увіковічення жертв злочинів українських націоналістів та замойське Товариство увіковічення поляків, убитих на Волині, після років могли з'явитися фундаментальні розробки авторства В. і Є. Сємашків та Г. Команського і Щ. Сєкерки, К. Бульзацького. У кожному з них вміщена також вибірка джерельних текстів (57 свідоцтв з Волині та кількасот з Тернопільського й Львівського воєводств).

Перекази, які стосуються Волині, було видано в декількох окремих збірках.[13] Крім того, з'явилися антології, спеціально присвячені українцям, які допомагали полякам,[14] та цінний витяг з матеріалів на цю тему, що вміщаються в журналі «На рубежі».[15] Особливо потрібно тут підкреслити виняткові дослідні й видавничі заслуги Леона Карловича, колишнього солдата 27 ВДАК, який брав участь в акціях відплат проти УПА як «ястшембяк» (член партизанського загону АК, яким командував пор. Владислав Чермінський «Яструб»).

Пізнавальна вартість кресових індивідуальних свідоцтв та їхня придатність для дослідників іноді буває оспорювана.[16] Відносно більшості подій на Кресах, вони є, однак, незамінним, практично єдиним, джерелом інформації, отже належало б – зберігаючи необхідний критицизм під час їхнього використання – надалі збирати свідчення (письмові та усні) у ще більшому, ніж досі, масштабі.

Крім того, поміж джерел, визначених як «свідчення», поруч заплутаних розповідей, повних суперечок і безпорадних за мовою або також виразно тенденційних (відтворюючих події менше або більш свідомо через призму пізніших досліджень), ми зустрічаємо трактування, які відзначаються неповсякденною проникливістю, навідні, й, водночас, вірогідні. Є серед них комплексні розробки, які описують випадки вичерпно й впорядковано, із зазначенням істотних обставин, які створюють люди, що звикли до аналітичного та методичного трактування дійсності: діячі військового й політичного підпілля, довоєнні інтелігенти, вчителі, священики, чиновники. Їхні тексти водночас мають достоїнство свідоцтва одиниці та об'єктивного звіту.[17]

Разом з тим, серед переказів, авторами яких є так звані прості люди, трапляються пронизливі, суворі й лапідарні оповідання, але влучні й точні.[18] Особливу вагу мають збірні свідчення, перевірені десятками свідків у ході чисельних консультацій, які

інколи велися протягом років. Результатом збірного зусилля мешканців даної місцевості буває детальна реконструкція події, відтворення повного іменного списку мешканців і переліку жертв, ідентифікація принаймні деяких винуватців, складання планів місцевостей з нанесеними на них будинками, карт сіл і околиць із зазначенням напрямку атак, місць колективних убивств, дійсного або гіпотетичного місцезнаходження місць поховань.[19]

* * *

У процесі проведеного опитування[20] виявилося, що про осіб, які надавали допомогу, ми знаємо набагато менше, ніж про жертв, свідків чи, навіть, про винуватців злочину; в основному відповідні герої цієї книжки залишаються безіменними. З цього приводу вона не могла стати біографічним словником на кшталт *Книги справедливих* Міхала Ґринберґа. Замість біографічних гасел, документацію допомоги ми навели у вигляді нот, що описують випадки в окремих місцевостях, які подається в алфавітному порядку у кордонах повітів, що належали до семи воєводств.

Героями книжки є, перш за все, «цивільні» українці – допомогу з їхньої сторони по відношенню до польського населення зазначено в понад 500 місцевостях (з числа кількох тисяч, в яких гинули поляки).

Для прозорості картини, ми відокремили лише випадки допомоги в процесі безпосередньої конфронтації обох сторін. Ми залишили представників інших національностей – німців, росіян, чехів чи євреїв, які брали участь в окремих подіях, поруч поляків і українців.[21]

Пояснення вимагає також використане в заголовку визначення «справедливий». У своєму специфічному значенні це слово у громадській свідомості функціонує з початку п'ятдесятих років XX століття, коли єрусалимський Інститут Яд Вашем почав признавати медалі і почесні звання Праведників народів світу. Його отримують не-євреї, які під час Другої світової війни, під загрозою своєму й своїх родин життю, рятували від загибелі євреїв (серед близько 21 тис. «справедливих», опинилося, як досі, близько 6 тис. поляків і понад 2 тис. українців). Ми тут не зважуватимемо аналогії між Голокостом і стражданням польського населення на Кресах. Це запозичення трактуємо як зручний, чіткий сигнал: на ужиток цієї книжки назва «справедливі» означатиме осіб, які рятували «чужих», яких «свої» визнали ворогами, засудили до смерті або переслідували. Первинний сенс був, отже, розширений, у тому числі про такі

випадки, коли самі нападаючі, вбиваючи інших, милосердилися над вибраними жертвами, з різних причин дарували їм життя, а також про ситуації, в яких той, хто надавав допомогу ближньому, не був сам безпосередньо під загрозою.

Слід зазначити, що до установки в роботі ми кваліфікували події, які стосувалися не лише співчуття, коли те, щоб не взяти участі в насильстві і злочині, було пасивне або виражалося в надаванні духовної підтримки, дискретній симпатії та солідарності з потерпілими (хоч і такі прояви альтруїзму, маючи на увазі обставини, в яких вони виявлялися, заслуговують на почесну похвалу). Передовсім, нас цікавила активна допомога, яка давала шанс на фізичне врятування, а також активний виступ проти винуватців злочину. Ми теж врахували публічно декларований спротив проти вбивств інших людей, особливо тоді, коли протестуючий був покараний на смерть.

Здійснивши відбір інформації, ми брали до уваги, з одного боку, достовірність джерельного переказу, а з другого боку, високоякісну вагу конкретних випадків; ми пропускали свідчення, які стосувалися дрібних жестів, або такі, які звучали просто неймовірно і щодо яких не вдалося знайти переказів, які підтверджували б дану версію.

Серед збережених у пам'яті свідків і зафіксованих у свідченнях прикладів різноманітної допомоги, починаючи з проявів звичайної людської доброзичливості до потерпілих, і, закінчуючи актами найвищого героїзму, можна виділити ось такі форми:

1) остереження про напад, запланований на конкретний момент або без чітко визначеного часу;

2) вказівка дороги втечі під час нападу;

3) переховування тих, які знаходилися під загрозою очікуваного нападу, надавання їм захування під час або після нападу;

4) введення нападаючих в оману, наприклад, запевняючи в тому, що особа, яку шукають, є українцем – членом родини або знайомим, а не поляком; затаювання місця переховування осіб, яких розшукують; відволікання нападаючих (починання з ними розмови, пригощання) тому, щоб переслідувані встигли сховатися або втекти; направлення погоні в інший бік;

5) перевезення з криївки в безпечніше місце (напр., до міста) або приділення коня чи підводи;

6) перша допомога пораненим, їхній транспорт до лікаря або лікарні;

7) забезпечення тих, що врятувалися, харчами, а для полегшення втечі – українським одягом;

8) інформування близьких про обставини смерті членів їхніх родин (особливо єдиними свідками злочину), вказівка, де знаходяться останки;

9) посередництво в контактах між особами, які приховуються, та членами їхніх родин, що їх розшукують;

10) охоплення опікою сиріт або дітей, загублених після нападу;

11) допомога в похороні вбитих, особливо, якщо за участь у похованні загрожував розстріл; опіка над могилами, встановлення хрестів і т.п.;

12) невиконання наказу вбити члена своєї родини (дружину/чоловіка/батьків/дітей); відмова від виконання, спільна втеча, переховування особи, засудженої на смерть;

13) відмова брати участь у нападі, пацифікації або іншій репресивній акції;

14) публічний протест (на сільських зібраннях, під час богослужінь) проти злочину та застосування примусу;

15) дарування життя жертвам нападу, засудженим на смерть або особам, вистеженим у результаті погоні (напр., вдаючи проведення екзекуції, умисне «проґавлення» особи або криївки);

16) звільнення заарештованих.

При встановленні обставини події, ми нерідко натрапляємо на незрозумілі ситуації, часом дуже заплутані. Це стосується, особливо, мотивів надавання допомоги та контексту дій, які піднімалися. Звідси принаймні деякі зі згаданих ситуацій і поведінки вимагають коментарів.

Стосовно найчисельнішої групи, яка охоплює попередження поляків про плановані УПА напади на окремих осіб або цілі польські села, або схиляння їх до того, щоб заздалегідь покинули село перш, ніж дійде до трагедії, певні труднощі при відборі матеріалу являло те, щоб відрізнити випадки, коли про існуючу загрозу осіб, яких стосувалася небезпека, попереджали з добрими намірами, від випадків свідомого введення в оману, наприклад, заохочення поляків до виїзду для того, щоб позбутися їх з села. Не завжди можна було розпізнати дійсні наміри, тому й ситуації, коли попереджені втікачі потрапляли в руки УПА, ми, про всяк випадок, пропустили.[22] Зафіксовано, натомість, доволі часті випадки, коли поляки гинули, бо зігнорували остереження.

Траплялися випадки застосування вишуканого підступу, наприклад, гарантування безпеки з метою приспати пильність потенційних жертв та полегшити завдання нападаючим.[23] Для ілюстрації ми наведемо один із показових прикладів симульованого порозуміння.

Весною 1943 року польське село Гута Майданська в

Здолбунівському повіті від бандерівців отримало гарантію безпеки, за умови, що мешканці села не виїдуть до міста та допомагатимуть УПА (навіть було складено письмову угоду). Протягом декількох місяців члени УПА отримували харчі, користувалися кіньми, підводами, дошками для будови криївок, а також робочою силою, неодноразово підтверджуючи, що домовленість буде дотримана. 12 липня 1943 року вони несподівано зробили напад та вбили 184 мешканців села, більшість спалюючи в стодолі.[24]

З інформуванням про наміри нападаючих пов'язане питання розмежування між систематичною агентурно-розвідницькою співпрацею на користь протилежної сторони або також доносами, головне, з матеріальних мотивів (напр., за винагороду) та повідомленням про загрозу з чисто гуманітарних міркувань, з внутрішнього переконання про потребу та слушність ділитися такими обтяжливими, трагічними наслідками, вістями.

Суперечки можуть стосуватися, наприклад, співпраці українців з польським підпіллям, підрозділами самооборони, а за їхнім посередництвом – також з підпорядкованими командуванню та радянським інтересам польськими партизанськими відділами.[25] До книжки увійшло кілька подій, важких для однозначної оцінки з цієї точки зору (див., зокрема, Пшебраже (сьогодні Гайове) в Луцькому повіті, с. 95, та Засмики в Ковельському повіті на Волині, с. 60–61, чи Малиниська у Бродському повіті Тернопільського воєводства, с. 127–128).

Щоправда, з перспективи жертв убивств (реальних і потенційних) та рішучих супротивників вбивства цивільного населення в ім'я будь-яких ідеологічних чи політичних принципів, можна виправдати всілякі дії не на користь винуватців, а також поведінку, що заслуговує в інших, не так нелюдських обставинах, на однозначне засудження, навіть – що трактується як крайнє зло і єдиний вихід – союз з іншими катами.

Ми наведемо приклад з с. Пшебраже (у книжці, мабуть, неправильно, опущений), тому що він зображає сплетення декількох взаємно суперечливих мотивів або вимірів, зокрема, амбівалентність постатей «героїв і зрадників» та спроб врятувати від деструкції сімейні (тут у змішаній родині) зв'язки, але, всупереч виникаючій з походження родинно-політично-національній солідарності:

«Наша розвідка на чолі з Зигмунтом Джевецьким, який з 30-річним сином був у Пшебраже, а його дружина-українка залишилася з молодшими дітьми в селі Тараж неподалік села Колки на господарстві, орієнтувався в ситуації. Було відомо, які умови УПА ставила змішаним польсько-українським подружжям.

Щоб уникнути найгіршого, тобто смерті від рук бульбівців, він домовився з дружиною, що начебто втік з сином до „ляхів". Дружина Джевецького не піддалася бандерівським вимогам, щоб чоловіка-поляка вбити. Вони домовилися, що зустрічатимуться в домовлених місцях і за допомогою узгоджених світлових сигналів у вікнах, щоб не потрапити в засідку. З села Пшебраже до села Колки було 25 кілометрів. Уночі Джевецький ішов відомими йому лісовими дорогами й стежками, зустрічався зі своєю дружиною в домовленому місці і отримував від неї новини зі штабу УПА. Брати дружини Джевецького були високопоставленими провідниками УПА і працювали в штабі. Таким чином новини, які передавала Джевецькому його дружина, були вірогідні. Після повернення з села Колки, Джевецький передавав найновіші інформації командуванню».[26]

Подібні поділи й дилеми потрібно бачити в ширшому, але не завжди взятому до уваги, контексті. Отже, майже всі прояви позитивної постави, на яку здобувалися українці по відношенню до поляків,[27] становили, з точки зору політики ОУН-УПА, акти колабораціонізму з ворогом і зраду національних ідеалів, що заслуговувало на правильну й безпощадну помсту. Тим не менше, відносно часто потрапляючи на інформацію про вбивства УПА українців за «сприяння» або «допомогу» полякам, їх «підтримку» чи навіть «утримування контактів» з ними (без уточнювання яких-небудь додаткових обставин), може скластися враження, що польські свідки й автори праць піддаються певному автоматизму, піднесено мотивуючи майже кожен злочин. Записи у такій фрагментарній формі ми залишили, якщо з аналізу контексту події виникало, що вказаний привід є правдоподібним. Слід їх трактувати швидше як сигнал справи, щоб не «загубити» самого факту, ніж як вирішальні підсумки.

* * *

До книжки ми додаємо невеликий за об'ємом додаток, присвячений актам допомоги й доброзичливості, яку українцям пред'явили поляки. Він стосується, перш за все, територій Польщі у повоєнних межах та періоду, коли українське населення підлягало виселенню до СРСР (1944–1946 рр.) та на Західні землі (1947). Ситуація обох народів – сторін конфлікту – була настільки різною, що включення цього додатку у вигляді рівноправного розділу книжки (що спочатку планувалося), могло б сприйнятися як спроба релятивізувати українські злочини проти поляків і поставити знак рівності між винищенням народу та примусовим

виселенням. Ми лише сигналізуємо про проблему, яку варто ретельно вивчити.[28]

Як пише Станіслав Стемпєнь, тоді зафіксовано «приклади солідарності, співчуття і допомоги переселенцям. Це було характерне особливо на територіях, де сусідські відносини складалися добре, де не мали місця взаємні антагонізми й сутички. Такі постави, значною мірою, виникали з родинних стосунків між поляками й українцями (для Східної Галичини характерними були змішані шлюби). [...] Локальні зв'язки, хороші сусідські та сімейні взаємини призводили до того, що дехто пробував захистити українців від виселення. По суті, це було можливе лише після документального доведення польської національності, що робилося, в основному, шляхом подачі римо-католицьких свідоцтв про народження, а також свідчень сусідів або солтиса, що дані особи не є українцями і не мають нічого спільного з українським підпіллям. Тоді ж намагалися здобути документи, які підтверджували службу в повоєнному Польському війську або „залагоджували" в чиновника з операції „Вісла", щоб він не вносив даної родини у список призначених на виселення. [...] заміна свідоцтв про народження відбувалася добровільно самими українцями, які прагнули уникнути виселення, а не під тиском римо-католицького духовенства. [...] у джерелах ми знаходимо також інформацію про видачу фіктивних свідоцтв про народження. Не можна, отже, говорити про використання скрутної ситуації греко-католиків для збільшення стану володіння Римо-Католицького костелу. Такі документи в жодному разі не означали зміни приналежності за віровизнанням, ані не зобов'язували до релігійної практики в Римо-Католицькому костелі. [...] Випадки солідарності з українцями підтверджують також звіти українського підпілля, в яких інколи можна знайти інформацію, що навіть солдати, які брали участь у переселеннях, рекомендували українському населенню спробувати перечекати акцію, переховуючись разом з майном в лісах. [...] з огляду на репресії органів безпеки, які трактували допомогу українському населенню як злочин співпраці з УПА, а також з приводу сильної пропаганди, антипольських виступів зі сторони українського підпілля, а особливо до подій на Волині, допомога з боку поляків українським переселенцям не могла набрати ширшого характеру».[29]

* * *

Відомості, які описують випадки допомоги, ми намагалися

уніфікувати згідно такої схеми:

1) Місцевість з її адміністративною приналежністю і орієнтовними статистичними даними на тему кількості і національного складу мешканців. Структура національного складу подана для ілюстрування пропорції між польським і українським населенням, наприклад, польське село; польсько-українське село; українське село, в якому проживало декілька польських родин; село з перевагою польського населення над українським; село зі значною перевагою українського населення над польським.

2) Подія – зазвичай напад на цивільне населення: елементарна реконструкція його перебігу та обставини, у формі короткого опису з наведенням дати й кількості жертв (хоча й оминаючи жахливі описи злочинів винуватців). Ми тут використали інформацію з існуючих опрацювань, зводячи її до необхідного мінімуму.

3) Акт допомоги, з наведенням обставин, у вигляді короткого запису, складеного на підставі свідчень очевидців, або більш детального опису з використанням цитат зі свідчень, інколи доволі обширних. Ішлося про те, щоб віддати голос самим учасникам, представити події очима свідків, крізь призму їхнього уявлення, спосіб бачення та інтерпретації реальності (пор., напр., загальновживані визначення винуватців: «бандерівці», «бульбівці», [30] «різуни», «бандити», «банди УПА»). Подекуди ми зберігаємо також мовні особливості (напр., слово «піп» на визначення духовної особи східного обряду, тоді, мабуть, нейтральне, хоч сьогодні вважається недоречним чи навіть образливим), що має додаткову цінність автентичності. У випадку розбіжності в інформації, наявності помилок і неточностей, ми додаємо необхідний коментар. Імена й прізвища українців подаємо, як правило, в такому звучанні, в якому вони виступають у джерелах (отже, найчастіше, у спольщеній формі, зрештою, відповідно до прийнятої урядової та побутової практики II РП). Важко в цьому істотному питанні (ідентифікація приналежності особи) бути цілком послідовним, адже на Кресах ми не завжди маємо справу з чітким розмежуванням прізвищ та імен, «чисто» польських і «чисто» українських; зокрема, досить розповсюджена практика змішаних шлюбів значно ускладнила називання осіб.

4) Джерело: під відомістю про подію ми наводимо використані джерельні матеріали. У випадку свідчень кількох різних свідків, наводимо їх у відповідній черговості, для того, щоб полегшити однозначну пов’язаність фрагменту відомості з автором.

* * *

На підставі зібраного матеріалу важко надати стислу статистику або сформулювати правильність чи хоча б тенденцію, які для дослідження польсько-українських взаємин у воєнні та ранні післявоєнні роки, мали б істотну вагу. Надавання допомоги не було очевидним і масовим явищем. У численних польських свідченнях підкреслюється цілковита відсутність будь-якої підтримки зі сторони українських сусідів. На неї наважувалися одиниці, більшість поводилася пасивно. Також і українці, які намагалися зберегти нейтралітет, підлягали сильному тиску, адже у вбивствах нерідко брали участь їхні знайомі з сусідніх місцевостей, а навіть найближчі сусіди чи родичі, не лише збройні формування націоналістів та озброєні загони селянської самооборони. Оскільки страх серед поляків, яких піддавали винищенню, бував настільки великий, що змушував інстинктивно вдаватися до відчайдушної втечі, неодноразово, навіть без огляду на найближчих, яких вбивали поблизу, то й українців, які спостерігали зблизька за «геєною», страх мусив паралізувати, тим більше, що за спробу надати допомогу самому можна було втратити життя. Ким були люди, які, незважаючи на це, зуміли спромогтися на жест людської солідарності, а нерідко також і на героїчні вчинки? У світлі зібраних тут даних, здається, що ідейна мотивація, наприклад, інші, ніж націоналістичні політичні (демократичні або комуністичні) погляди чи загальнолюдське бачення, відігравали другорядну роль. Серед рятівників переважали особи, які були найближчими до тих, кого рятували, найсильніше пов'язані з ними емоційно, а отже – члени змішаних родин та родичі. Далі за списком – сусіди-приятелі, частіше українці старшого покоління, часто ті, хто рятував своїх ближніх з релігійних переконань, ставлячи принципи віри вище, ніж національна чи групова солідарність. Варто задуматися над фактом, що більш «помітними» є тут баптисти, штундисти[! Штундисти (або штундобаптисти) – секта, яка походить з німецького протестантизму, сформована в XIX ст. серед німецьких поселенців на півдні Росії. Популярна в середовищі російських і українських відступників від православ'я не лише в Росії, але також на Волині. Вона проголошувала засади пацифізму, майнової спільноти і духовної незалежності від влади. Її радикальна течія (т.зв. Духовна штунда) відкидала будь-які обряди та зовнішні прояви релігійних почуттів, а також таїнства й духовне лідерство. Молодоштундисти жили в ґмінах, якими управляло загальне зібрання віруючих. Пор. J. Tomasiewicz, *Anarchizm świętej Rusi*, „Inny Świat" 2002, № 2.!] чи свідки Ієгови,

ніж, не до порівняння численніша, група православних (на Волині) і греко-католиків (у Галичині). Масштаб допомоги, яку надавали полякам, важко підрахувати. Сємашки зафіксували на Волині 242 випадки допомоги, яку надали полякам близько 350 українців (225 вказано по прізвищах), з яких 313 були вбиті.[!W. і E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 2, с. 1062–1063.!] В опрацьованому Євгеном Ружанським (передусім, на підставі матеріалів Товариства увіковічення жертв українських націоналістів та книжки Леона Карловича *Людиновбивці й люди*) списку українців, які допомагали полякам на Волині і в Східній Галичині, фігурує понад 700 осіб, у цьому близько 430 з ідентифікованими прізвищами.[!E. Różański, *Nie każdy Ukrainiec…* Автор у своєму зіставленні відзначив усі, навіть найдрібніші, згадки про випадки допомоги.!]

Інформацію на тему допомоги, зібрану в цій книжці, ми наводимо нижче у вигляді таблиці. Вона має оглядовий характер та дає приблизне поняття про масштаб і характер явища.

Таблиця. Статистика допомоги, яку українці надавали полякам

Воєводство	Місцевості	Вбиті	Акти допомоги	Врятовані	Рятівники	Рятівники, прізвища яких відомі	Рятівники, які загинули за надання допомоги
Волинське	255	11 006	493	1806	794	530	189
Поліське	3	200	5	8	4	2	–
Тернопільське	144	6751	245	417	336	209	120
Львівське	34	357	56	116	67	55	18
Станіславівське	39	270	55	95	85	57	29
Ряшівське	18	90	19	23	42	33	24
Люблінське	9	155	9	62	13	10	4
Разом	502	18 829	882	2527	1341	896	384

* * *

Кресова книга справедливих 1939–1945 є спробою в одному місці зібрати досі розкидану інформацію у цій сфері і, очевидно, не вичерпує питання. Було вирішено опублікувати цей попередній підсумок, значною мірою, робочого характеру, щоб усі зацікавлені цією темою могли віднестися до наведених матеріалів і приєднатися до роботи над створенням виправленого, повнішого переліку. Автор дякує д-р. Ґжеґожу Мотиці за критичне прочитання машинопису, а також проф. Роману Дроздові і ред. Марії Паньків за допомогу при зібранні матеріалів для додатку. Він звертається до читачів з проханням надсилати зауваження, спростування і уточнення, а також нові свідчення подібних випадків. Це звернення стосується також дослідників польсько-українського питання. Могло трапитися, що випадки, варті увіковічення, він мимоволі пропустив.

До книжки не увійшла певна партія переказів, цікавих, але без достатньої локалізації події. Тому проситься вказувати у свідченнях остаточні дані: місцевість, її адміністративна приналежність (найкраще – ґміна й повіт), а також дата.

Адреса:
Romuald Niedzielko
Instytut Pamięci Narodowej
00-839 Warszawa, ul. Towarowa 28
e-mail: romuald.niedzielko@ipn.gov.pl

ВОЛИНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ ПОВІТ

Березовичі, ґміна Микуличі – колонія зі значною перевагою українського населення над польським і, до 1942 року, єврейським.

15 серпня 1943 року члени УПА напали на поляків, які залишилися в колонії (місяцем раніше частина мешканців, в побоюванні перед атаками, виїхала у Володимир-Волинський). Загинуло близько сорок осіб.

Врятувалося четверо дітей: Ґеновефа Аршаль (6 років), Зигмунт Аршаль (9 років), Казимир Студинський (11 років) і донька Хабрів (років близько 10). Після виходу з криївки, діти добралися до хати українця Оксенчука, члена секти штундистів, які проголошували пацифізм та духовну незалежність від влади. Він їх нагодував і сховав на ніч, після чого трьох перших передав у руки полякам (Хабрівну пригорнула до себе старша українка, яку звали Каською, однак стало про це відомо і незабаром дівчинку вбили). «Цей чоловік [...] заслуговує на вдячність за свою поведінку. Після вступу радянських військ у липні 1944 року, він разом з родиною були вивезені у Сибір за свої релігійні переконання, а після 1980 року повернувся з Сибіру до Володимира».

Джерело: Свідчення Юзефа Ґарбача від 21 X 2004 (у зборах Ромуальда Нєдзелька).

Бужанка, ґміна Хотячів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У липні 1943 року члени УПА вбили кільканадцять поляків. Владиславу Накліцьку і її доньку два місяці приховувала в себе українська родина. Коли про це стало відомо, обидві були розстріляні, а їхні опікуни – важко побиті. Натомість чоловік вбитої разом з сином знайшли притулок в іншої української родини. «Українець, – пише Станіслав Пивковський, – який переховував мого знайомого та його батька [...] сказав, що не може їх вже довше зберігати, оскільки їм і його родині загрожує загибель. Наступного дня вранці цей українець запряг коня до возу, завантаженого попередньо соломою і перевіз їх на річку Буг на місце, де можна було вільно перейти на другу сторону».

Джерело: AIPN, IV/35, Свідчення Станіслава Пивковського, арк. 125–125зв.

Вітольдів, ґміна Порицьк/Павлівка – українська колонія, в

якій проживали дві польські родини.

11 липня 1943 року члени УПА вбили декілька поляків, між іншим, з родини Стащиків і Станкевичів. У той час, коли вбивали Станкевичів, українець Володимир Козиборода остеріг перехожого Яна Осташевського. Завдяки цьому він з родиною встигли втекти до лісу в Сокальському повіті (Львівське воєводство). Родина коваля Козибороди допомагала також Чеславові Стащику в похороні його родини.

Джерело: Cz. Staszczyk, *Oświadczenie w sprawie mordów w Kolonii Witoldów pow. Włodzimierz Wołyński gmina Poryck*, арк. 1–5; пор. також: B. Odnous, *Lato 1943*, „Karta" 2005, № 46, с. 103.

Вітольдівка, ґміна Порицьк/Павлівка – польсько-українська колонія.

Українець Василь Горбачевський надав притулок кільком полякам з Вигранки, врятованим після вбивства, яке 11 липня 1943 року здійснили члени УПА над 150 мешканцями цієї місцевості. Вранці під час втечі цю групу під Вітольдівкою затримала українська боївка, однак, завдяки втручанню українки Козибороди, їх відпустили і вони могли податися в подальшу дорогу – на територію Сокальського повіту Львівського воєводства.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 903–904.

Глубочиця, ґміна Олеськ – колонія, яка налічувала сімдесят польських і чотири українські господарства.

29 серпня 1943 року відділ УПА, за підтримки селян із сусідніх сіл, вбив близько 250 поляків. Врятувалося двоє дітей з родини Вінярських, дівчинка і 2-річний хлопець. Їх пригорнув до себе українець Олександр Кушнірук, а в 1944 році передав до Польського Червоного Хреста в Холмі Люблінському.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 872–874; пор. також: B. Odnous, *Lato 1943…*, с. 120–121.

Грабина, ґміна Олеськ – польська колонія.

29 серпня 1943 року члени УПА, при участі місцевих українських селян, вбили близько 150 мешканців.

Декілька осіб, у цьому числі Гелю Ольшевську та її сестру Антосю, врятував українець Пиріг. Українка на прізвисько «Димиянка» переховала й провела до Турійська (Ковельський повіт) шестеро дітей з родини Пшибишів і 14-річного Юзефа Ґрабажа.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 874–875.

Грушів, ґміна Порицьк/Павлівка – українське село, в якому проживали дві польські родини.

У липні 1943 року від рук УПА загинуло вісім поляків. Був також вбитий, – як згадує Софія Шваль, – українець Шевчук, який критично висловлювався про дії УПА щодо поляків. «Його повісили на дереві біля церкви, а обійстя спалили. [...] Я думаю, що не всі схвалювали вбивства, але були так залякані, що боялися що-небудь зробити проти волі бандитів».

Джерело: AW, II/953, Z. Szwal, *Zbrodnie dokonane na Polakach w Orzeszynie przez UPA*, арк. 8.

Гутин, ґміна Грибовиця – польська колонія, яка налічувала 35 польських і кілька українських родин.

У липні 1943 року численна група УПА з-поза Гутина винищила близько 140 мешканців колонії та сусіднього села Мишів.

Врятовану від нападу 18-річну Аполлонію Трачикевич, яка була свідком вбивства своєї родини, в стані шоку, забрав до себе українець Петро Музика, вчитель і член УПА. Його застрілили, оскільки не схотів її видати УПА. Тоді його мати вночі провела Аполлонію в Іваничі (ґміна Порицьк/Павлівка), де діяла польська самооборона.

Анна Адамкевич з Мишова вибралася поранена з палаючої кузні, в якій нападаючі закрили кількадесят осіб. Старий українець завіз її у Володимир-Волинський, сховану на возі під сіном.

Троє дітей Яна Кшиштана, які вибралися з кузні та сховалися в збіжжі, взяла до себе стара українка. Через деякий час прийшли до неї члени УПА, змусили віддати дітей і втопили їх у криниці.

Павло Буба, попереджений старим українцем, що члени УПА для нього і його дружини-українки видали смертний вирок, утік до свого брата у Володимир.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 828–829; AIPN, 27 WDAK, IV/17, Свідчення Альфонса Кшиштана, арк. 65–67.

Домінополь, ґміна Верба – польське село, в якому також проживало декілька українських родин.

У липні 1943 року члени УПА вбили близько 250 осіб. Як згадує Мечислав Леськевич, загинуло, між іншим, кількадесят поляків, членів польсько-українського партизанського відділу, організованого з ініціативи УПА нібито для спільної боротьби з німцями.

За спогадами Франциска П'юрковського (псевдонім «Коваль»), в селі залишилася польсько-українська родина, в якій двох синів належали до УПА. Вони задумували вбити матір-польку, однак батько-українець став на її захист і застрелив одного з них. Другий син утік і через деякий час застрелив батька, натомість

старенька мати залишилася жива, тому що командир групи бандерівців не дозволив її застрелити.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/23, Свідчення Мечислава Леськевича, арк. 86–88; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 916 (на основі свідчення Франциска П'юрковського).

Дуліби, ґміна Олеськ – українське село.

З початку вересня 1943 року українка на ім'я Малашка півроку переховувала у своєму господарстві Броніслава Куниша з Грабини (ґміна Олеськ), який врятувався від вбивства 140 осіб в колонії Сорочин (ґміна Олеськ), здійсненого УПА 29 серпня 1943 року. Коваль на ім'я Павло певний час переховував його, а потім випровадив у Турійськ (Ковельський повіт) інших врятованих мешканців Грабини, Юзефу Ярошек з дітьми та Чижову з двійкою дітей.

6-річною Терезою Персон, яка як єдина залишилася живою з усієї родини Персонів, убитої в Небридові 29 серпня 1943 року, два роки опікувалися Дмитро, Наташа і Катя Хвищуки. «Ця родина, наражаючи на небезпеку своє життя, опікувалася мною та багато років після трагедії, могилами моїх найближчих. У жовтні 1994 року дирекція колгоспу Дуліби поставила пам'ятник, металевий хрест та огорожу на могилах моїх батьків, братів і сестер, убитих на колгоспному полі та в лісі. До сьогодні місцеві українці називають ці околиці „Персоновим полем"».

Українець Сидорук, – подає Казимир Косовський, – три місяці приховував кравця Болеслава Баньку з дружиною і трійкою дітей. 11 листопада 1943 року всі були знищені УПА, члени якої раніше використовували Баньку для шиття мундирів і, мабуть, тому так довго дозволяли його зберігати.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 872; Свідчення Терези Ґуз, дівоче Персон, [у:] *Okrutna przestroga…*, с. 324; AIPN, 27 WDAK, IV/20, Свідчення Казимира Косовського, арк. 75зв.

Жджари Великі, ґміна Грибовиця – українське село, в якому проживало дванадцять польських родин.

11 липня 1943 року члени УПА і місцеві українці вбили невизначену кількість поляків. Врятувалася родина вчителя і члена конспірації СЗБ-АК Яна Цихоцького, яку в останній момент перед нападом остеріг українець, Іван Балут.

Обставини події Цихоцький описав у тексті, анонімно вміщеному в конспіративному журналі „Walka" («Боротьба»):

«Протягом 26 років серед місцевого населення я користувався найкращою довірою, був для цих людей батьком, учителем, лікарем, суддею, війтом, на кожному кроці я допомагав доброю порадою, тому майже у кожному селі в мене були знайомі,

приятелі, куми, добрі сусіди, які довіряли мені та завжди зверталися до мене за порадою, і розповідали мені про всі події [...]. Це населення завжди говорило, що без їхнього відома нічого поганого не може мені трапитися. Всі одноголосно засуджували грабежі, вбивства та спалювання обійсть. Усе-таки, трагічного дня 11 липня цього року, всі знали про те, що відбувалося навколо мене, однак ніхто з найближчих приятелів-сусідів не захотів мене попередити. Чотири місяці я не ночував вдома, тільки у полях, в кущах. Трагічної ночі я також не спав дома. Коли 11 липня о 2 годині 30 хвилин я почув постріли в ближніх колоніях, сам подався до хат і розпитував, що твориться. Відповідь звучала одноголосно: „Ми нічого не знаємо". Але за півгодини до нападу на мою хату, чоловік, який був злодієм, кілька разів карався за різні злочини, в останній момент прибіг до моєї хати. Він плакав немов мала дитина і все мені розповів, про те, що було вночі вирішено на зборах і що навколо відбувається; він просив мене, що якщо мені з родиною вдасться втекти живими, щоб я колись в житті згадав його, сказав також, що він був впевнений, що найближчі сусіди й приятелі мені про все повідомили, однак вони нічого до останньої хвилини не сказали, і, дивлячись на смерть, яка наближається на мене і мою родину, він поспішив, щоб остерегти. І лише завдяки йому я з родиною вижили».

Джерело: BOss, 16630/I, t. 5, *To tylko fragment... (opowiadanie świadka rzezi wołyńskiej)*, „Walka" № 45 (25 XI 1945), арк. 61. Поширений варіант, який був звітом для Командування АК Львів, надруковано у: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 2, с. 1268–1275.

Заболотці, ґміна Грибовиця – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

11 липня 1943 року в результаті нападу УПА загинуло 76 поляків. Луцію Серватовську врятував один з місцевих українців.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 838.

Зашковичі Старі, ґміна Порицьк/Павлівка – українське село, в якому проживали дві польські родини.

11 липня 1943 року під час обшуку села групою УПА було вбитих п'ять осіб з родини Жмудських. 13-річний син, врятований цього дня від вбивства в костелі у Порицьку/Павлівці, знайшов притулок у місцевого українця, прихильника секти суботників, який кілька тижнів приховував хлопця, його матір та сестру, які також врятувалися з костелу у Порицьку/Павлівці.

Джерело: AW II/1144, K. Kaszuba, *Mord Polaków na Wołyniu dokonany 11 lipca 1943 roku*, арк. 2–6.

Іваничі Старі та Іваничі Нові, ґміна Порицьк/Павлівка –

українське село та чеська колонія.

11 липня 1943 року відбувся напад УПА на Іваничі Старі, польських жертв було ймовірно близько десяти. Місцевий вчитель, член АК, Владислав Філяр, на світанку попереджений втікачем із колонії Гурів (ґміна Грибовиця), мешканці якої були вбиті, сховався з родиною (дружиною, сином Владиславом і дочкою) у чехів в Іваничах Нових. «Вранці, – згадує син, – у чеські Іваничі прийшли українці з Іванич Старих, знайомі батька. Без зброї, хоч, мабуть, вже УПА мобілізовані. Розквартирувалися в ближніх хатах. Ми не знали навіщо. Виявилося, що вони пильнують, щоб на нас не напав хтось чужий. З такою охороною ми протрималися наступний день.

Наступної ночі спання взагалі не було, звідусіль було чути стріли. Коли світало, нас відшукав Андрій Мартинюк. Він сказав, що ми мусимо виїхати до міста, бо вони, наші сусіди-українці, не зможуть нас захистити від чужих українців. Полями ми пішли до залізничної станції, а пан Андрій та інші батькові колеги – напевно, багато з них були в українській конспірації – йшли як наша охорона. Я впевнений, що таким чином вони врятували нам життя. Я за це їм невимовно вдячний».

Українець Гаврилюк деякий час переховував подружжя Яремчуків і братів Яремчукової, Карасів, з недалекої колонії Судова. Цій родині також допомагав українець Шелест з Радович.

Джерело: *Żyjemy dzięki Ukraińcom, którzy ocalili nas przed Ukraińcami. Rozmowa z prof. Władysławem Filarem*, „Gazeta Wyborcza", 7 VIII 2003; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 888–889.

Когильне, ґміна Верба – українське село, в якому проживало близько двадцяти польських родин.

Улітку 1943 року від рук УПА загинуло понад сімдесят поляків.

У липні члени УПА вбили родину коваля Янчевського. Його дружині, яка була на останньому місяці вагітності, розрізали живіт і вбили дитину. Коли кати пішли, сусід-українець загорнув її в солом'яну циновку і завіз у лікарню до Володимира-Волинського. Вона прожила ще чотири роки.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 922–923.

Ласків, ґміна Хотячів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

12 липня 1943 року, за надавання допомоги полякам, члени УПА вбили 5-особову українську родину на прізвище Дик.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 820.

Ляхів, ґміна Порицьк/Павлівка – українське село, в якому проживало кількадцять польських родин.

У березні 1943 року члени УПА вбили управителя маєтку Ляхів, Петра Бернардта. 11 травня вони спалили всі обійстя. Бездомну родину Бернардта взяв до себе місцевий православний священик Балицький, який переховував також єврея Енсера.

11 липня 1943 року і в наступні дні було вбито понад двадцять поляків. Доньки Бернардта, врятовані від вбивства в костелі у Порицьку/Павлівці (див. с. 31), були попереджені українською вчителькою на прізвище Покидько (або Погидько) і змогли втекти.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 891; т. 2, с. 1233; AIPN, 27 WDAK, IV/73, Свідчення Ядвіги Краєвської, дівоче Бернардт.

Марія-Воля, ґміна Микуличі – польсько-українська колонія.

12 липня 1943 року члени УПА вбили близько 220 поляків і десять осіб з польсько-українських родин. Загинув, між іншим, українець Владислав Дідух з дружиною полькою (Броніславою, дівоче Вовк) та дітьми, оскільки він відмовився вбити дружину.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/36, Свідчення Мечислава Футими, арк. 128.

Маркелівка, ґміна Верба – колонія з перевагою українського населення над польським.

Улітку 1943 року члени УПА вбили кількадцять поляків. Родина Зарембів врятувалася завдяки допомозі зі сторони українського сусіда, Гергеля. «Дружба між моїм братом Владиславом, – згадує Станіслава Токарчук, дівоче Заремба, – і українцем Тольком Гергелем вплинула на наше життя. […] Я досить добре запам'ятала день, коли ми мали померти за те, що були поляками. День був сонячний, гарний, віяв легенький вітер. Це ще було перед жнивами, повністю доспіли черешні. […] Раптом прийшов сусід Только Гергель […] покликав Владка до огорожі, і на самоті йому сказав, що цієї ночі приїдуть вбивці і нам треба втікати».

Заремби вночі втекли до Володимира-Волинського. «З'явилася проблема з відсутністю харчів. Матуся, ризикуючи життям, ходила до Маркелівки і приносила нам їжу з нашого господарства. […] Одного дня в полі, на великій відстані від обійстя, вона зустріла сусідку Зюньку Гергель, дружину Толька Гергеля. Виявилося, що бандерівці організували засідку в хаті.

Пані Гергель чекала багато годин, три дні підряд, щоб остерегти матусю від пастки. Бандити сподівалися, що якщо затримають матір, то за нею прийдуть діти та вони зможуть усіх убити. Більше туди мама не пішла, а їжу брала на полях чужих,

незнайомих людей. [...] Усі будинки нашого господарства і наших українських сусідів були спалені».

Джерело: Свідчення Станіслави Токарчук, дівоче Заремба (у зборах Ромуальда Нєдзелька).

Миколаївка, ґміна Верба – польська колонія.

У серпні 1943 року в результаті нападів УПА загинуло близько сорок поляків, а також українець, греко-католик, Дрозд з дітьми – за переховування поляків.

Українець Саламаха переховував Анастасію Ґаєвську, дівоче Стасилевич, та її дітей.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 926.

Нова Верба, ґміна Верба – польсько-українська колонія.

Валентин-Ян Боровський врятував своє і своєї родини життя завдяки українцеві, Стьопі Годоруку. Незадовго до нападу УПА, Годорук попередив його, що незабаром поляки повинні загинути. Попереджені мешканці колонії встигли втекти у Білин. Убивства в довколишніх місцевостях відбулися 29 серпня 1943 року.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie*, Lublin 2000, с. 147 (за свідченням Яна Боровського).

Новосілки, ґміна Олеськ – українське село з декількома польськими родинами.

У липні 1943 року українець Бортничук повідомив місцевого вчителя Щенсного, що йому загрожує небезпека, завдяки чому той зміг втекти разом з дружиною і трійкою дітей.

Джерело: AIPN, II/13, Свідчення Маріанни Таданевич, арк. 23.

Олин (Олень, Улин), ґміна Порицьк/Павлівка – маєток, в якому проживало кільканадцять польських родин.

11 липня 1943 року частина поляків, попереджена одним з українців, змогла втекти від нападу УПА.

Джерело: BOss, 16630/I, t. 5, *Tragedia Wołynia trwa*, „Nasze Ziemie Wschodnie" 1943, № 5 (серпень–жовтень), арк. 10; AAN, Delegatura Rządu na Kraj, Departament Informacji i Prasy 1943–44, Sprawozdanie sytuacyjne Biura Wschodniego z Ziem Wschodnich z m-c lipiec 1943, sygn. 202/III-193, арк. 42.

Орищі, ґміна Порицьк/Павлівка – польська колонія, яка налічувала сімдесят родин.

11 липня 1943 року члени УПА вбили понад 300 мешканців. Полька на прізвище Мунякова, яка була привалена вкинутими до рову тілами розстріляних поляків, врятувалася завдяки одному з нападаючих. Серед близько 60 вцілілих поляків була Ганна Лесько з новонародженою дитиною. Під час вбивства українка з сусіднього села Самоволя допомогла їй народити та не дозволила вбити ні матері, ні дитини, а потім заопікувалася обома й

допомогла втекти. Через деякий час сама була вбита.

Джерело: AW, II/953, Z. Szwal, *Zbrodnie dokonane na Polakach w Orzeszynie przez UPA*, арк. 2–3; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 892–895.

Порицьк/Павлівка, ґміна Порицьк/Павлівка – містечко, населене, в більшості, євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.), а також українцями й поляками.

11 липня 1943 року члени УПА здійснили вбивство людей, які зібралися в костелі. Раніше настоятель костелу, священик Болеслав Шавловський, попереджений Володимиром Кулаєм, українцем з села Порицьк/Павлівка, наказав костельним прислужникам оголосити, щоб люди не приходили на богослужіння об 11 годині, оскільки повинен відбутися напад. Заклики не подіяли, парафіяни чисельно зібралися. Священик не покинув своїх вірних, він був серед близько 100 смертельних жертв нападу. За однією з версій, яку передав, між іншим, Зигмунт Станський, до помираючого священика, на його прохання, з ближньої церкви прибув православний священик, помазав його святими оліями та висповідав.

Янові Б. з Олина, який прибув до костелу разом з дідусем, сестрами й братом, під час нападу вдалося вирватися назовні. «Я пробирався, – він згадував, – через гору вбитих біля головних дверей. Коли виходив на двір, я завмер, бо побачив двох українців при кулеметі. Раптом один сказав іншому: „Пусти, його і так вовки з'їдять"».

З костелу вдалося також вибратись Ришарду Й. з родиною. «Ввечері ми добралися до обійстя нашого колишнього сусіда-українця Кірика М. Там нам дали їсти й переночували. На другий день Кірик М. поїхав до нашої хати в Порицьку/Павлівці і привіз нам валізи з речами, які були готові на всякий випадок, а також сховані гроші та документи. Ввечері 12 липня ми подалися до Сокаля».

Яніну Воєводку, яка вціліла від нападу, два тижні переховував українець Йоахим Кислий. Її матір Ядвігу, також два тижні, переховувала українська родина Ваколюків. Тадеушу Воєводці в перші години після вбивства допомогу надав українець Артем Гаркіс. Двох дівчат – поранену Ельжбету Сажинську і Камілу Цибуховську – зберігав українець Сьоха.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 896–899; Z. Stański, W. Stański, *Poryck, miasteczko kresowe – symbol tragedii Polaków na Wołyniu*, Toruń 2005, с. 59; B. Odnous, *Lato 1943…*, с. 107–108 (свідчення Яна Б. і Ришарда Й.).

Русів, ґміна Хотячів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

Улітку 1943 року родина Лепиків була остережена місцевими українцями про напад УПА, який мав відбутися, і переправлена через Буг в районі Крилова.

Джерело: H. Smalej, *Zbrodnie ukraińskie na terenie gminy Moniatycze pow. Hrubieszów w latach 1939–1944*, Zamość 2003, c. 86.

Свійчів, ґміна Верба – польсько-українське село.

31 серпня 1943 року члени УПА вбили близько 90 поляків. У день вбивства поляків приховував і надавав їм допомогу українець Гліб Дубенчук. Софію Гасяк з 9-річним синком Ришардом 8,5 місяців приховували Дубенчуки, солтис-українець Цибуля та українська дівчинка Олена Ляшук.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 935–938.

Селець, ґміна Микуличі – українсько-польське село.

13 липня 1943 року внаслідок нападу УПА загинуло кільканадцять поляків. Іншим родинам, серед них Млинарським, удалося втекти, в чому допомогли їм, між іншим, сусіди-українці, Олександр Захарчук і Мойсей Юзюк. Вони переправили людей через річку Лугу (міст був спалений УПА) і довели до залізничної станції Бубнів (ґміна Микуличі), звідки врятовані доїхали до Володимира-Волинського потягом, ескортованим німцями. Родину Стичинських урятував українець Юхно (батько одного з нападаючих). Владислав Шостачук (брат одного з нападаючих) попередив родину Морельовських і завдяки ньому вони вчасно втекли. Родині Ґуляровських у відшукуванні й втечі допоміг українець Льонька Засадко. Він завіз їх у Володимир-Волинський, однак, коли через кілька тижнів повернувся до села на жнива, сам був вбитий.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/64, Свідчення Зигмунта Млинарського, арк. 182зв.; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 866–867.

Сомин, ґміна Олеськ – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У 1943 році українець Сергій Чоботар деякий час у своєму господарстві приховував дві польки, яких він вивіз з Радович (Ковельський повіт), Катерину Кулаковську і Катерину Млинек, кожну з двійкою дітей, після чого організував переправу обох родин за Буг. Там вони були схоплені українськими поліціантами і передані до Сомина. Обидві польські родини та їхнього українського опікуна місцеві члени УПА вбили.

Джерело: F. Budzisz, *Podróż na Wołyń*, „Biuletyn Informacyjny. 27 Wołyńska Dywizja AK” 1992, № 2, с. 43–44; його ж, *Z ziemi cmentarnej*, Gdańsk 1998, с. 182.

Стасин (д. Калусів), ґміна Грибовиця – польська колонія,

яка налічувала кільканадцять родин.

11 липня 1943 року велика група УПА зігнала мешканців до двох стодол і розстріляла 105 осіб. Серед десяти осіб, які врятувалися, був однорічний син Дрожджовських, Мар'ян. Його живого серед звалища трупів знайшов під час поховання вбитих, українець на ім'я Платон і забрав додому. Три тижні його доглядала донька Соня, але в результаті погроз УПА ця родина віддала дитину в лікарню у Володимир-Волинський, де знаходився його поранений батько.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/11, Свідчення Адольфа Косновича, арк. 44–44зв.; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 834–836.

Стрілецьке, ґміна Коритниця – велика польська колонія, в якій проживало декілька українських родин.

У 1943 році члени УПА вбили понад сто поляків.

17 листопада 1943 року українці вбили Агату Гоярську, яка раніше прибула до колонії на жнива. Решта родини врятувалася, втікаючи до Устилуга (Володимир-Волинський повіт), вчасно остережена українкою Прокоп'юк.

Василь Ковалюк не допустив вбивства своєї дружини-польки. Він також допомагав іншим полякам, у тому числі родині Шведів.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 850–851 (за свідченнями Розалії Василевської та Юліана Ґжесіка); L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 67.

Тересин, ґміна Верба – польська колонія, населена 300 поляками і декількома українськими родинами.

29 серпня 1943 року українські селяни з сіл Когильне і Гнійне, разом з членами УПА, здійснили збройний напад на польське населення. Загинуло понад двісті осіб.

Родину Краков'яків сховав українець Кирило Сидорук з Вільки Свійчівської, а Тиміш Сюня надав притулок Станіславу Бидихаєві і його матері, а потім показав безпечну дорогу до Володимирівки (ґміна Микуличі). Родину Стефанусів за тиждень до нападу попередив Симон Середа. «Я не знаю, що сталося Середі, – пише Антоні Стефанус, – за те, що нас остеріг, а тижнем пізніше […] живцем закопав троє дітей».

Українець Григорій Столярук вбивав поляків, а його родич Анастазій – рятував; Киричук був одним з нападаючих, натомість його дружина носила хліб полякам, які після вбивства приховувалися в лісі.

8-річній Розалії Бойко, яка врятувалася як єдина з родини, наказали йти до солтиса. Там вона зустріла бандерівців. Вони розпитували її, ким вона є, і сказали: «якщо вижила, то нехай буде» – і так ще раз врятувалася. Потім вона працювала в дуже

складних умовах в українській родині, доки її не віднайшов, після закінчення війни, дядько.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/49, Свідчення Антоні Стефануса, арк. 153зв.; AW II/2558, R. Wielosz z d. Bojko, *List – wspomnienia*, арк. 2–3.

Турівка, ґміна Верба – польське село, в якому проживало декілька українських родин.

30 серпня 1943 року члени УПА з Гнійна, Могильна та Ревушок вбили понад тридцять польських мешканців.

Місцеві українці – Михайло й Микита Флисюк, греко-католики (за іншою версією: євангелісти) Івась Коцюба і Михайло Венгрин – остерігали поляків і їх переховували; вони випровадили до Володимира-Волинського близько 30 осіб, переважно жінок і дітей. Коцюба і Венгрин два тижні приховували півторарічну дитину Мар'яна Лиськевича, після чого передали її старшим братам. Брат українця Івана Дрозда разом з дітьми був вбитий за переховування поляків. Українець Саламаха надав захування Анастасії Стасилевич з двійкою дітей.

Наприкінці вересня 1943 року було вбито інваліда Чеслава Бучка, що не зміг втекти зі своєю родиною, якого переховував і годував Микита Флисюк.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/21, Свідчення Казимира Лиськевича, Генріка Лиськевича, Мечислава Лиськевича, Єжи Освенцимського, арк. 80–81; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 942–944.

Улянівка, ґміна Микуличі – польсько-українське поселення.

12 липня 1943 року відбувся напад УПА з довколишніх місцевостей. Загинуло близько 30 осіб, у цьому Андрій і Анелія Павляки. Їхніх дітей – Христину й Леокадію – врятувала українська родина Прохорів. Допомогу полякам надавала також українська родина Штунів.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 867–868; AIPN, 27 WDAK, IV/25, Свідчення Едварда Лукасевича, арк. 90; пор. також: B. Odnous, *Lato 1943…*, с. 110.

Федірполь, ґміна Верба – польська колонія.

У липні 1943 року родина Станіслава і Стефанії Зельників, яких син Чеслав діяв у конспірації СЗБ-АК і якого розшукували члени УПА, була попереджена українцем Кравчуком про планований на них напад, завдяки чому вони встигли втекти у Володимир-Волинський.

У серпні 1943 року від рук УПА загинуло понад 60 мешканців колонії.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 917–918.

Фундум, ґміна Хотячів – польсько-українська колонія.

У травні 1943 року українці вивісили плакати, в яких намовляли поляків вступати до польсько-української партизанки, яка саме організувалась. Українець Сергій Костюк остеріг Юзефа Шведа, що мета цієї акції – відібрати полякам зброю і винищити чоловіків, що й сталося в ніч з 10 на 11 липня в Домінополі, де застрелено близько 20 завербованих поляків.

Леокадія Смолич, дівоче Левандовська, згадує, як у 1943 році її польсько-українська родина два місяці день і ніч приховувалися в сховищі – через загрозу нападу з боку племінника Левандовської та сусіда, які належали до УПА. Левандовських кілька разів остерігали інші сусіди-українці, також перед черговою атакою, яка відбулася наприкінці серпня 1943 року. Тоді вони встигли втекти до Устилуга.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 818 (за свідченням Юзефа Шведа); AW/1425/2k, L. Smolicz, *Kresy Wschodnie,* арк. 8–11.

ГОРОХІВСЬКИЙ ПОВІТ

Августів, ґміна Кисилин – польсько-німецька колонія (після виїзду німців у 1940 р. до Рейху, їхнє місце зайняли українці).

29 серпня 1943 року члени УПА вбили шість осіб з родини Маліновських. Владислав Маліновський з дружиною та трійкою дітей сховалися в лісі. Його колега, українець Йосип Павлюк, протягом трьох днів опікувався ними, приносив їсти та остерігав, щоб не поверталися додому. «Українці вбивають усіх поляків поголовно в нашій околиці, – цитує його слова врятований, – їхній провідник сказав, що таке масове вбивство водночас проводиться по всій Україні, що є наказ вибити всіх „ляхів”, так, щоб ніхто не залишився – комуністів і євреїв також». Павлюк розповів Маліновському про винищення 40 родин у сусідній Владиславівці, свідком якого він був: «Він сказав, що ніколи в житті не бачив та не чув про таке вбивство, і ніхто, хто цього не побачив, ніколи в те не повірить, що його побратими це зробили […] Говорив, що ми мусимо втікати, оскільки він не може наражатися на небезпеку – українці напоготові і за це можуть вбити і його, і всю родину. Ми його послухали і всю ніч ішли до Володимира – через ліс та болота».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, IV/81, Свідчення Владислава Маліновського, арк. 212зв.–213.

Берестечко, ґміна Берестечко – місто, населене в 60 відсотках українцями та євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.), а також кількадесятьма польськими родинами.

30 грудня 1943 року розпочався напад УПА, який тривав дві доби, але був відбитий самообороною. Загинуло тільки декілька поляків. Чеслава Бублінська з двійкою дітей врятувалася, ховаючись в акушерки-українки.

У січні 1944 року, разом з німцями, що евакуювалися, виїхало польське населення, в Берестечку залишилося п'ять осіб. Члени УПА захопили містечко та шукали поляків, які приховувалися. За інформацією, зібраною А. Завільським, четверо з них врятувалися завдяки допомозі з боку українців. Гонорату Анджеєвську та її небогу знайомі українці вночі провели до Радехова (Тернопільське воєводство). Працівником магістратури Савицьким та його хворою дружиною деякий час опікувався колега з роботи, українець Маудак, після чого відвів їх до православного священика, Івана Микольського. Той «організував виїзд зі Святим Причастям до помираючого. Савицький був фірманом, а його дружина лежала схована в санях. Так вони доїхали до Радехова».

Український священик, який ще до війни втримував зразкові відносини з католицьким настоятелем, священиком Єжи Зволінським, не допустив також до підпалу бандерівцями історичної пам'ятки, костелу святого Валентина. «Він переконував, що святий Валентин допомагає хворим епілепсією, і не відрізняє ні руських, ні поляків, чи католиків і православних».

Джерело: Свідчення Галини Вільчек, дівоче Салецька, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu*, oprac. L. Karłowicz, L. Popek, Lublin 1998, c. 41; A. Zawilski, *Znów ożywają kurhany*, Wrocław 1997, c. 261.

Борочиче, ґміна Брани – українсько-польське село.

16 липня 1943 року в результаті нападу бандерівців було вбито близько 10 поляків.

Один з українських мешканців села попередив поляків про плановане вбивство і завдяки цьому більшість врятувалася. Українець на прізвище Федьо був убитий бандерівцями за переховування поляків.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie...*, c. 153–154 (свідчення Франциска Морозовського).

Бубнів, ґміна Свинюхи (сьогодні Привітне) – село, населене, в більшості, українцями (православними й баптистами, т.зв. штундистами), а також поляками (католиками й баптистами).

У липні 1943 року члени УПА двічі нападали на польських мешканців. В обох випадках поляки-баптисти були попереджені українцями цього ж віросповідання. За першим разом було спалено тільки господарства поляків-католиків, отже баптисти через два тижні повернулися до своїх хат, проте після другого

нападу залишили Бубнів і, вдаючи українців, переїхали до села Скірче.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 188–189.

Бужани, ґміна Брани – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У липні 1943 року під час нападу українців, Грицько Бабій опікувався Ґеновефою Савицькою та її батьками й братом. Протягом двох тижнів він їх переховував у збіжжі, по ночах годував, а потім допоміг дістатися до Горохова, де в своїх знайомих знайшов їм притулок. Сусідку Ґеновефи Савицької, Олександру Марковську, врятував від смерті з рук нападників інший українець, Пилип Ковальчук; забрав її з місця, де над нею глумилися, та турбувався про неї.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 150–151 (свідчення Ґеновефи Савицької).

Бунява, ґміна Хорів – польсько-українська колонія.

У липні 1943 року члени УПА вбили кільканадцять поляків.

Важко побитим членам родини Ґоздзиковських надав допомогу місцевий українець – завіз їх до лікарні у Володимирі-Волинському.

Українець, одружений з полькою Ґоздзиковською, був жорстоко побитий членами УПА, оскільки не виконав наказу вбити, в 7-денний термін, свою дружину й дворічну доньку. Невідомо, чи пережив побиття. Проте його дружині й дитині один з нападаючих дозволив втекти.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 138.

Ватинець, ґміна Свинюхи (сьогодні Привітне) – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У вересні 1943 року члени УПА вбили дві родини: Ґриновецьких та Тарасевичів. Тіла вкинули до криниці. За свідченням Зигмунта Ґриновецького, найстарша дочка Тарасевичів «мала тоді 12 років і з розрубаною головою була вкинута до криниці наверх всіх убитих і, мабуть, лише тому й врятувалася. З цієї криниці витягнув її українець, прізвища якого я не знаю, знаю тільки, що він був баптистом і тому, мабуть, не хотів бути бандитом. Цей українець переховував цю поранену польську дитину і, так-сяк вилікувавши, відправив її до тітки в Луцьк».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VII/13, Свідчення Зигмунта Ґриновецького, арк. 21.

Ведмежі Ями, ґміна Кисилин – колонія, населена трьома польськими й двома українськими родинами.

Українська родина Скоропадів взяла на виховання трьох польських дітей-напівсиріт: Юлію, Ґеновефу й Владислава Шишків, матір яких вбили члени УПА в костелі в Кисилині 11 липня 1943 року.

10-річним Генріком Шишко заопікувався українець Родіон, син якого був в УПА. У 1944 році радянська влада засудила всю родину на заслання й вивезла до Сибіру разом з хлопцем, якому сім'я дала притулок.

Джерело: W.S. Dębski, *W kręgu kościoła kisielińskiego, czyli Wołyniacy z parafii Kisielin*, Lublin 1994, c. 214 (за усним свідченням Марії Зінкевич).

Ворончин, ґміна Кисилин – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

15 липня 1943 року у Ворончині, поселенні Келецькому та інших прилеглих місцевостях, від рук бандерівців загинуло понад 60 поляків.

Врятувалося подружжя на прізвище Шимуля. Утікаючи з колонії Забара, вони опинилися в Ворончині, де їх попередив знайомий українець. УПА пограбувала все їхнє майно з возом, але вони самі вціліли.

Станіслава Здзиміра, яка зі своїм дідусем приховувалися в збіжжі, а пізніше два тижні також з матір'ю і молодшими братами й сестрами, згадує про допомогу, яку їм надав їхній сусід, українець Шоп'як: «Коли він мене побачив, то перехрестився і сказав: „Ти жива! Тебе не вбили?!". Він мені наказав хвилину почекати. Сам пішов додому та повернувся зі шматком хліба й лопатою. [...] показав мені, де закопав Тата. [...] Він нам порадив, щоб ми й надалі залишилися в криївці. [...] Цим маленьким окрайцем хліба, якого мені дав п. Шоп'як, ми жили вже стільки днів. Мама кожного ранку давала нам по кришці. [...] він нас остеріг, що в селі чути плач дитини. Сказав, що якщо хтось чужий буде в селі, тоді він почне клепати косу. І тоді потрібно подавити плач. Ми тоді на личко сестри клали вовняну хустину. Коли так сиділи в полі, ми з братом мріяли. Брат хотів перед смертю виспатися в ліжку, а я хотіла напитися води».

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 172; *Wspomnienia Stanisławy Jędrzejczak z domu Zdzymira*, „Biuletyn Informacyjny. 27 Wołyńska Dywizja AK" 2000, № 1, с. 67–71.

Горохівка, ґміна Хорів – польсько-українська колонія.

12–14 липня 1943 року, в результаті українського нападу й облави на втікачів, загинуло близько сорока поляків.

Врятувалися, між іншим, Юзефа Ґоліш з дочками Геленою й Марією. З місця страти їх двічі врятував член УПА, якому вдалося переконати нападників, щоб ті їх не вбивали. Родина залишилася

в селі єдиною, аж до експатріації в 1946 році.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 140; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 25–26.

Дружкопіль, ґміна Брани – єврейське (до 1942 р.) містечко і українське село, населені також кількадесятьма польськими родинами.

Уночі з 12 на 13 липня 1943 року родину Юзефа Маєвського забрав до своєї стодоли сусід-українець, Андрій Сосовець, та заховав її у сховищі. Цієї ж ночі під хату Маєвських підводою під'їхали бандерівці і, не заставши нікого, від'їхали.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 154 (за свідченням Юзефа-Казимира Маєвського).

Дунай, ґміна Кисилин – польська колонія.

8 серпня 1943 року, в результаті нападу УПА, загинуло вісімнадцять осіб.

За спогадами Збігнева Якубовського з Адамівки (ґміна Купичів Ковельського повіту), який у той час перебував з родиною в Дунаї, його мати та сестра Мирослава під час втечі потрапили в хату українки, що була заміжня за поляком Ольшанським, котра сховала їх на горищі обори. «Бандерівці увірвалися до цієї хати в пошуках утікачів. Сильно побили цю українку, щоб сказала, де сховалися дві польки. Та, однак, не зрадила місця переховування моєї мами, й завдяки цьому мама з Міркою уціліли».

Джерело: Z. Jakubowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 51, с. 40.

Журавець, ґміна Кисилин – німецька колонія, після виїзду німців у 1940 році до Рейху, заселена кількадесятьма польськими й кількома українськими родинами.

Ян Лопушинський згадує, як в липні 1943 року його сусід-українець Гап'як, під час нападу УПА позичив воза й коня Томашу Ґуракові з родиною, що допомогло їм у втечі до Затурців. Гап'яка з цього приводу викликали на допит до штабу УПА в Мочулках (ґміна Купичів Ковельського повіту).

Яна і Реґіну Лопушинських про антипольську акцію (яка відбулася 8 серпня 1943 р. в сусідніх місцевостях) попередила доброзичлива українка, Ольга Василевська, завдяки чому вони встигли втекти до Затурців, а звідти до Володимира-Волинського.

У серпні 1943 року, коли до свого господарства прибув Болеслав Зінкевич, до нього прийшов українець Коля Мужичук і сказав, щоб той негайно втікав, тому що він отримав наказ його вбити.

Джерело: W.S. Dębski, *W kręgu kościoła kisielińskiego…*, с. 160, 162 (свідчення Яна Лопушинського); L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 109 (свідчення Реґіни Лопушинської).

Забара, ґміна Кисилин – німецька колонія, після виїзду німців у 1940 році до Рейху, заселена поляками й українцями.

18 липня 1943 року члени УПА вбили понад двадцять поляків.

З родини Стемпєнів врятувалася донечка Дануся. Поранена в голову, вона вибралася з-під тіл своїх рідних, пішла до знайомого українця, а він відвіз її до маєтку Затурці.

Владислава Ґньота врятувала шкільна подруга, дочка солтиса Дениса Романюка, який брав участь у вбивствах. Матір Ґньота, яка втекла від масового вбивства, сімнадцять днів приховував українець Микола Осипчук з села Студині, а опісля його дружина провела її, в українському одязі, до маєтку Затурці.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 174.

Замличі, ґміна Хорів – село й маєток, у більшості, населені українцями.

11 липня 1943 року велика група членів УПА в обох місцевостях вбила близько 100 поляків.

Деякі з місцевих українців надавали допомогу тим, що вціліли після погрому. Дівчатка Христина-Ірина Лепко та Яніна Ґалка знайшли притулок в українок Параски й Мацючки. Пізніше Лепко весь місяць приховувалася українцем Михайлом Ґідзуном.

Українець Степан Столярчук врятував 3-річну доньку вбитих Баранських і виховав як свою дитину, хоча й мав трьох власних дітей.

Наприкінці серпня 1943 року дійшло до нападу на поляків, які повернулися до села на жнива. Кільком особам: Крисяковій з дочкою Богуславою, Адаму Шелестовському та Юзефові Ґрушецькому вдалося дістатись до Локачів – завдяки прихильності українців, які їх вночі переводили та перевозили, сховавши в сіні. «Вже були майже сутінки, – згадує Богуслава Новицька, дівоче Крисяк, – прийшла українка за картоплею і нас побачила. Вона впізнала маму і подала рукою знак, щоб лежати. Вночі прийшла за нами, принесла великий горщик молока, хліб, хустини на голову та мені сорочку. Вона сказала, що ми мусимо втікати, бо бандерівці готують акцію проти поляків, які переховуються. Крім того, коли вбитих закопували в стодолі, дорахувалися, що серед них не було саме моєї мами й мене. Якщо б вони нас знайшли на її полі, то, відомо, що вбили б всю її родину. […] До нас прийшли чоловік українки і Адам Шелестовський, син польки, яка в липні врятувалася з палаючої обори. […] Українець вів нас підмоклими луками. Це був найбезпечніший шлях. Його лише освітлювали заграви підпалених польських сіл».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 23–25 (свідчення Богуслави Новицької, дівоче Крисяк); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 148.

Запуст Кисилинський, ґміна Кисилин – польсько-німецька (до виїзду німців у 1940 р. до Рейху) колонія.

У липні 1943 року мешканці колонії, після попередження про напад українцем з Кисилина, Петром Парфенюком, подалися до Затурців.

У колонії залишилася, зокрема, врятована під час нападу на кисилинський костел, Тереза Свідерська. Вона аж до жовтня приховувалася в українця Сиротюка. «Кілька разів, – пригадувала багато років після того, – бандерівці обшукували господарство Сиротюків, але нічого підозрілого не виявили. Били також старого Сиротюка і його сина Михайла. Але жоден мене не видав. Щоб далі їх не наражати […], я вирішила покинути криївку й податися до Затурців. […] До села я боялася заходити, сиділа й плакала. Раптом я побачила жінку, яка йшла в мою сторону. Я її впізнала. Це була Шкуропатка – українка з Ведмежих Ям. Я злякалася ще більше, бо знала, що вона не сприяє полякам. Вона також мене впізнала і поцікавилася, що я тут роблю. Я збрехала, що йду до свого села, але заблукала. Хочу повернутися до Затурців, але не знаю дороги. Тоді вона вигукнула: „Та ж їх тут повно! Як ти дійшла, що вони тебе не побачили?!" […]

Вона закинула мені на голову свою хустку, завела до хати, налила червоного борщу та наказала швидко їсти. Я не доторкнулася до їжі, дивилася на двері, з-за яких було чути голосні співи й сміх п'яних бандерівців. „Вони сюди не зайдуть, не бійся, їж, зараз я тебе виведу" […] вона дала мені велику квітчасту хустку, таку, яку носили українки, вивела в поле і показала напрямок на Затурці. Я не могла повірити, що вона мене не видала».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 21–23 (свідчення Терези Седлицької, дівоче Свідерська).

Яніна (Іванівка), ґміна Скобелка – колонія й поселення, населені кільканадцятьма польськими й українськими родинами.

У середині липня 1943 року члени УПА вбили декількох поляків і спалили колонію. Особи, які залишилися, змогли втекти завдяки попередженню про напад місцевим українцем, який за це був УПА вбитий.

Джерело: AAN, Komenda Obszaru Lwów, 203/XV-42, *Rzezie wołyńskie*, арк. 83.

Кисилин, ґміна Кисилин – містечко, в якому проживали 61 єврейська (до ліквідації гетто в 1942 р.), 57 польських і щонайменше 48 українських родин.

11 липня 1943 року велика група членів УПА напала на поляків, які зібралися на недільне богослужіння. Загинуло понад дев'яносто осіб.

Врятованими від масового вбивства в костелі, членами родини Зюлковських, зокрема пораненим Антоні Зюлковським, опікувався українець Никон Дацюк. Допомогу полякам надавали також українці: Сава Ковтунюк, який протягом декількох тижнів у своєму господарстві приховував та годував три родини Славінських і по одній Романовських, Мацяшків та Окульських, а потім групами виводив їх до лісу; Віктор Падлевський, який допомагав Филипкам, Романовським та двом сестрам Славінським – Юзефі й Вероніці; Володимир Палачук, що опікувався Павловськими й Багнецькими; Петро Парфенюк, який захистив Червінків та родину Петра Славінського, а також Остап Коханський і 60-річна Параска Падлевська, яка кіньми завезла до лікарні в Локачах пораненого Володимира-Славоша Дембського.

Дембський також отримав допомогу від Люби Парфенюк. «Після вбивства в костелі і оборони, під час якої я був поранений, мене перевезли до її господарства. Я лежав у стодолі до четверга, доки мене не відвезли до лікарні. Тут приховувався також мій батько і лежали наші особисті речі та деякі цінні предмети. Через два тижні члени УПА викрали й вбили батьків, коли пробували добратися до своєї хати. УПА багато разів приставала до Люби, щоб видала наші речі, але вона їх не віддала».

Джерело: W.S. Dębski, *W kręgu kościoła kisielińskiego…*, с. 219–224; його ж, *Siedmiu sprawiedliwych z Kisielina*, [у:] *Bracia zza Buga. Wspomnienia z czasu wojny*, zebrał J. Turnau, Lublin 1999, с. 25–29.

Кисилівка, ґміна Кисилин – польсько-німецька (до виїзду німців у 1940 р. до Рейху) колонія.

21 серпня 1943 року члени УПА винищили щонайменше 93 особи. Нападу уникнула родина Леона й Владислави Процайлів, яка послухала остереження знайомої українки й бічними дорогами пішки втекла до Володимира-Волинського.

Джерело: Свідчення Петра Процайла, [у:] *Okrutna przestroga*, oprac. J. Dębski i L. Popek, Lublin 1997, с. 46.

Козятин, ґміна Підбереззя – українське село, в якому проживало сім польських родин.

11 липня 1943 року члени УПА захопили село та вбили шістнадцять осіб. Врятувався, між іншим, Войцех Матуля, якому допомагали українці, Зенон Дубровський з Козятина та Бабій з сусіднього села Стрільче.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 180.

Куповальці, ґміна Брани – село, в більшості, населене

поляками.

16 липня 1943 року на село й сусідні колонії, Широку й Люлівку, вдарили значні сили УПА, вбиваючи близько 150 осіб. Врятувалася, між іншим, Галина Ґілевич, яку в копиці сіна сховав українець Ткачук. Родині Лащевських у перші дні після нападу допомагала харчами українська сім'я Чеп'юків, що проживала в поселенні Нове Ґнєзно.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 128–130.

Линів, ґміна Свинюхи (сьогодні Привітне) – польсько-українське село.

У перші дні червня 1943 року члени УПА вбили чотири польські родини.

Пораненому Домініку Тарнавському допомагав місцевий українець, який завіз його в лікарню в Локачах, а інший українець повідомив про злочин родину Тарнавських у Кошові (ґміна Торчин Луцького повіту).

11 липня 1943 року від рук бандерівців загинуло близько сімдесят поляків. Ґеновефа Моджеєвська, дівоче Собчинська, на той час 5-річна, згадує, як мати, йдучи на смерть, наказала їй разом з сестрою сховатися в собачій буді. «У буді Кручека було тісно й темно, страшно. Я не пам'ятаю, як довго ми в ній сиділи. Напевно зі страху, я заснула. Емілька також. Ці переховування навчили нас бути тихо, така була вимога часу. […] З буди нас забрали українки. У той час за переховування польських дітей загрожувала смерть. Але вони зовсім не боялися. Передали нас до іншої хати – до бабусі Юлії та дідуся Павла Собчинських у село Ковбань».

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 190–191; AW, II/2232/p, G. Modrzejewska, *Niczyja*, арк. 4–5.

Люлівка-Венгерщина, ґміна Брани – польська колонія.

Після нападу українців 16 липня 1943 року, під час якого загинуло понад вісімдесят осіб, українець Грицько Бабій упродовж двох тижнів у збіжжі переховував родину Лаґошів.

З родини Марковських врятувалася важкопораненою 7-річна Олександра, яку пригорнула українська родина Войтовичів. «Мені обмили й помастили йодом рани та поклали в комірчині. Доглядав за мною переважно чоловік. Змінював пов'язки, годував, навчав по-українськи молитися й хреститися. Оскільки я часто чула українську мову (українці приходили до батька), я швидко забувала польську мову та говорила українською. Моїх опікунів я називала: „мамо" й „тату". […] Коли я видужала і почала виходити, мої опікуни говорили знайомим, що я їхня родичка. Через деякий час „тато" знайшов у лісі 17–18-річну дівчинку, яка

не могла ходити. [...] Приносячи їй їсти чи пити, я зверталася до неї українською, але вона дуже нервувала й кричала. Її звали Вацка. Вона знала моїх батьків [...] Українська „мама" переважно забирала мене з собою до церкви. [...] З її дочкою Настунею я пасла корови». Під тиском земляків (Войтовичам почали погрожувати), дружина Войтовича відвезла дівчинку в сусідні Бужани до польської родини Струтинських, яка дружила з Марковськими. «Вона сама, плачучи, швидко сіла на віз й погнала коней батогом. [...] Я почала страшно плакати й кричати: „Мамо, не покидай мене". Жінки ніяк не могли мене заспокоїти». Після повернення виявилося, що чоловіка Войтовичевої було вбито.

У 1977 році Олександра відшукала дружину Войтовича й зустрілася з нею в Люлівці.

14-річна Іоланта Савицька, поранена під час втечі, декілька днів непритомна лежала в збіжжі, після чого змогла дістатися до знайомої української родини Юрія Павлюка, подібно як її дві молодші сестри, Аліна й Христина – після двох днів приховування в полі. «У цей момент, – згадує Іоланта Дудковська, дівоче Савицька, – вийшла дружина Павлюка та почала лементувати й просити в них не залишатися. Говорила, що вони також загинуть, якщо допомагатимуть полякам. Дала мені шматок хліба й кислого молока, перев'язала рани [...] Ми ховалися в збіжжі, спали в кущах малини. Ми знали, що якщо б нас тут знайшли, тоді загинули б усі, разом з Павлюком». Павлюки допомогли 21 полякові. Завдяки ним ця група протягом трьох тижнів приховувалася в Люлівці. Звістка про поляків, які зберігаються в Павлюків, дісталася, за посередництвом українців, до родини Савицьких у Горохові, які організували перевезення вцілілих до міста.

Восени 1943 року була вбита багатодітна сім'я Юзефа Скавінського. Пережила лише поранена 12-річна донька Вацлава, яку врятувала українка, та відвезла – приховуючи під соломою – до Горохова.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo*..., т. 1, с. 131–132; AW, II/2506, Свідчення Іоланти Дудковської, дівоче Савицька, арк. 5–6; AW, II/2789, Свідчення Олександри Ґловінської, дівоче Марковська, арк. 3–6.

Марковичі, ґміна Хорів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У липні 1943 року український солтис Маркович, – як подає Владислав Ковальчик, – отримав смертельний вирок за те, що допомагав полякам, і мусив рятуватися втечею до Локачів. Проти вбивств УПА поляків був також місцевий православний священик – він говорив, що православна релігія забороняє нападати на

беззахисних людей.

У 1943 році українцеві на прізвище Каштелян члени УПА спалили господарство за те, що разом зі своїми двома братами він допомагав полякам.

Джерело: A. Peretiatkowicz, *Polska samoobrona w okolicach Łucka*, Katowice 1995, c. 202 (свідчення Владислава Ковальчика); A. Zawilski, *Znów ożywają kurhany…*, c. 246.

Михайлівка, ґміна Хорів – польська колонія, в якій проживало декілька українських родин.

10 липня 1943 року поляки, попереджені українцем, якого члени УПА намовляли брати участь в облаві на поляків, що втікали з довколишніх сіл під час масового вбивства, поспішно виїхали до Локачів. Завдяки цьому вони й врятувалися.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 143.

Новий Загорів, ґміна Хорів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

Уночі з 11 на 12 липня 1943 року члени УПА вбили близько тридцяти поляків.

Врятувалися Станіслава Слюсарська та її дочка Броніслава – завдяки українці, яка під час виловлювання поляків сховала їх у збіжжі, де вони перебували тиждень, харчуючись зерном, а потім завдяки українцеві Храбчевському, який привів їх до Юзефи Ґоліш у Горохівці, врятованої під час вбивства 12 липня іншим українцем.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 146 (за свідченням Гелени Влосовської).

Озютичі, ґміна Кисилин – містечко й село, заселені до 1942 року, в основному, євреями.

За день до нападу УПА в липні 1943 року, один з місцевих українців таємно вивіз возом, запряженим кіньми, родину Нечипоровських.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 167.

Пильгани, ґміна Брани – село зі значною перевагою українського населення над польським.

15 і 16 липня група членів УПА з кількадесяти осіб вбила 97 поляків. В останню мить перед нападом, українець Павло Зарицький (Зажицький) остеріг Антоніну Сусь, щоб вона не поверталася до хати.

Притулок і допомогу полякам надавала українська родина Крисюків.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 132.

Підбереззя, ґміна Підбереззя – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

Після вступу радянських військ у вересні 1939 року, місцеві українці загрожували смертю секретареві ґміни Владиславові Салецькому. Православний священик Концевич надав його родині притулок та допоміг їй втекти до Берестечка.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 181; Свідчення Галини Вільчек, дівоче Салецька, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 36–37.

Полюхне, ґміна Підбереззя – польська колонія.

12 липня 1943 року члени УПА вбили більшість мешканців, близько сорока осіб.

Врятувалися, між іншим, дві найстарші дочки Омелянських. Вони, поранені, добрели до знайомої українки, яка, після перев'язування ран, таємно відвела їх до Горохова.

Дочку вбитої Казимири Келлер, 8-річну Ірину, протягом трьох тижнів на хуторі Дубинки приховував українець Петро Стасюк (до нападу він кілька разів остерігав родину Келлерів, щоб утікали, проте вони не поставилися до цього серйозно). Його дружина відвела дівчинку до Горохова й віддала батькові, який врятувався.

Джерело: Свідчення Ірини Козлицької, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 30–32; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 181.

Роговичі, ґміна Хорів – польсько-українське село.

У липні 1943 року, – як свідчить Владислав Ковальчик, – за допомогу полякам члени УПА вбили українця, солтиса села.

Джерело: A. Peretiatkowicz, *Polska samoobrona w okolicach Łucka…*, с. 202.

Твердині, ґміна Кисилин – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У липні й серпні 1943 року від рук українських мешканців села, організованих у підпорядкований УПА збройний загін самооборони, загинуло близько 50 поляків. З родини Людовика Папужинського врятувалися його донька Станіслава та друга його дочка (або внучка) Фелікса, сховавшись у печі в українця Івана Назарука. На наступний день він їх обох вивів за село, а далі вони вже самостійно добралися до осередку самооборони в Затурцях.

Юзеф Дзиковський, який у вересні 1943 року повернувся з примусових робіт у Німеччині, а пізніше був солдатом 27 Волинської дивізії АК, був остережений знайомим українцем, щоб не з'являвся у Твердинях, бо його вб'ють – так, як вбили його батьків, двох братів і сестру.

Джерело: W.S. Dębski, *W kręgu kościoła kisielińskiego…*, с. 144; AIPN, 27 WDAK, VII/21, Свідчення Юзефа Дзиковського, арк.

37зв.–38; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 170–171; т. 2, с. 1120.

Холопичі, ґміна Кисилин – українське село, в якому проживало декілька польських і чеських родин.

Влітку 1943 року українські націоналісти вбили кільканадцять чехів і декількох поляків.

З липня по жовтень 1943 року українець-баптист Микита Вігиринський (Вігоринський?) у погребі своєї садиби переховував фельдшера з сусідньої Яхимівки, Орловського з дружиною. У цей час вечорами на його обійсті збиралися члени УПА з Холопич та розповідали про те, як вони розправляються з поляками. Син Вігиринського перевіз Орловських до Війниці, звідки вони переїхали у Володимир-Волинський.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo*…, т. 1, с. 151 (на основі свідчення Полідора Орловського).

Цегів, ґміна Брани – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

17 липня 1943 року, дружелюбно настроєний щодо поляків українець, Сергій Крачук попередив, що в найближчу ніч українські націоналісти задумують винищити польське населення. Поляки заховалися в лісі і збіжжі, а потім переїхали до Горохова. Всі врятувалися. Господарства, які вони залишили, українці спалили.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo*…, т. 1, с. 127–128.

Шельвів, ґміна Хорів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

12 липня 1943 року вночі члени УПА вбили сімнадцять поляків. За свідченням Владислава Ковальчика, був застрелений, між іншим, конспіративний діяч Казимир Колек, псевдонім «Соха». «Він на матриці відбивав повідомлення, підслухані з радіо, які розсилалися по всьому воєводству». Його дружина з двома дітьми та батьком втекли, «бо член УПА, який стояв біля вікна, повернувся спиною і вдавав, що їх не бачить.

Про це мені розповідала дружина Колека. Місцеве українське населення співчувало полякам, але було безпорадне й байдуже, мені відомі випадки приховування поляків».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VII/6, Свідчення Владислава Ковальчика, арк. 8.

Широке, ґміна Брани – польсько-українська колонія.

16 липня 1943 року, незадовго до знищення близько тридцяти поляків, яке зробили озброєні кулеметами члени УПА в німецьких мундирах, 16-річна українка Марія Щуцька, сестра члена УПА, врятувала життя своїй польській приятельці, Розалії

Мрозовській, забираючи її до своєї родини.

Потім, увесь місяць Розалію приховував українець Канчук. Коли сотник Ґіль, який подружив з батьком Розалії, дізнався, що дівчина врятувалася, через Марію Щуцьку передав, що він хотів би нею опікуватися, щоб винагородити її за завдану кривду. Канчук отримав інформацію, що планується підступне вбивство Мрозовської, після чого він її вивіз, сховавши під соломою на возі, до Дружкополя, де в неї була родина.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 154 (свідчення Юзефа-Казимира Маєвського); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 134–135.

Янів (Іванів), ґміна Кисилин – польсько-німецька (до виїзду німців до Рейху в 1940 р.) колонія.

У липні й серпні 1943 року члени УПА вбили кільканадцятьох мешканців.

У колонії знайшла притулок родина Шулякевичів, поляків, врятованих після погрому в сусідньому Ясинці. Опікувалися нею три українські родини: Родь, Лагівські та Демківські. Переховували їх, а потім безпечно перевели – разом з полькою Анелею Родь, дружиною українця – до шосе Володимир–Луцьк, звідки втікачі забралися з німцями до Володимира-Волинського. У Янові залишився Вітольд Шулякевич, воєнний інвалід. Він приховувався ще півроку, однак у січні 1944 року членами УПА був убитий.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VII/15, Свідчення Станіслава Шулякевича, арк. 25–26; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo*…, т. 1, с. 157.

Яновець, ґміна Кисилин – колонія, населена поляками, німцями (до 1940 р.) та українцями.

У серпні 1943 року до Яновця прибула група поляків (які після нападу на костел у сусідньому Кисилині в липні, втекли до Луцька) на жнива. Коли вони звезли збіжжя до стодоли, отримали від українця Лисецького вістку, що готується напад УПА. Вони негайно покинули збіжжя і рятувалися втечею.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo*…, т. 1, с. 157 (за свідченням Генріка Кіташевського).

Ясинець, ґміна Кисилин – колонія, населена поляками, німцями (до їхнього виїзду в 1940 р. до Рейху) та українцями.

31 серпня 1943 року від рук УПА загинуло 26 поляків. Врятувалися, між іншим, три особи, які переховувалися у Вароновичів [Вавриновичів?] у сховищі під стодолою. Це була змішана родина, поляк Варонович сам мусив приховуватися. Юзефа Кіцяк, яка провела в криївці два тижні разом з господарем та своїм зятем Марцелі Радецьким, згадувала, як дружина

Вароновича, українка, ходила по селу й лементувала, що її чоловіка також убили, оскільки він був поляком.

Джерело: W.S. Dębski, *W kręgu kościoła kisielińskiego…*, с. 204–205 (свідчення Альфреди Маґдзяк, дівоче Кіцяк); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 157–158.

ДУБЕНСЬКИЙ ПОВІТ

Боремель, ґміна Боремель – містечко й село, в яких проживали 2 тис. євреїв (до 1942 р., коли вони були винищені німцями), кілька сотень українців та близько сорока поляків.

Наприкінці лютого 1943 року керівника лісопилки, інженера Миколу Масловського та керівника млина в Боремелі, Станіслава Яблонського викрали українці, що подавалися за поліціантів з Дубна. Через кілька тижнів тіла обох чоловіків, зв'язані колючим дротом, були виловлені з річки Стир. Вдовою Геленою Масловською попіклувався працівник лісопилки, українець Голод. «А його дружина, – згадує Масловська, – була „сотничкою" в їхній банді. Голод утішав мене та сказав, що можу бути спокійною, а якщо він довідається від дружини, що прийшла моя черга, дасть мені знати. І справді, попередив мене, я встигла вчасно виїхати […], у квітні, перед Великоднем, до Луцька».

9 квітня 1943 року члени УПА вбили десятьох поляків. Врятувалися, між іншим: Франциск Мармуцький і його невістка Марія з малою дитиною, яких заховав українець, диякон Хомицький, та вивіз під Сергіївку (ґміна Чаруків Луцького повіту), а також родина Вернерів, яка в останню мить була попереджена сусідом-українцем Імбіровським, та встигла виїхати.

Із доброзичливістю з боку українців багаторазово зустрілася родина лікаря Михайла Кєша. Його сина Вадія двократно остерегли шкільні колеги, Славко Вознюк та брати Мирон і Михайло Вовки. Після виїзду Михайла й Вадія Кєшів у червні 1943 року до Луцька, вчитель-українець Остальський остеріг дружину лікаря, яка залишилася в Боремелі, що вся родина в небезпеці. Олександра Кєш вирішила приєднатися до чоловіка. Вона звернулася за допомогою до Матвія Токаря, який організував партизанський загін, з часом включений до УПА. «Він порадив мамі, – пише Вадій Кєш, – щоб ще до світанку виїхала іншою, менш їждженою дорогою, яка частково проходила через його територію, щоб, таким чином, оминути село Золочівку. […] він дав мамі перепустку – майстерно згорнутий цигарковий папір, припечатаний червоним сургучем та відбитий знизу набоєм від пістолету. Сказав: Це не зашкодить, а в Луцьку прошу це знищити та нікому нічого не говорити».

Крім Хомицького та Імбіровського, про плановані напади попереджали поляків, рятуючи їм життя, також інші українці: Олександр Мельничук, Мирон Вовк та Адам Вознюк з родиною.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VIII/16, Свідчення Гелени Масловської, арк. 31зв.–32зв.; W. Kiesz, *Od Boremla do Chicago*, Starachowice 1999, c. 106–113; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 53–55 (на основі свідчення Вадія Кєша).

Дранча Польська, ґміна Радивилів – польсько-українське село.

31 травня 1943 року члени УПА вбили близько п'ятдесяти поляків. Ті, що лишилися живими, врятувалися, втікаючи до Радивилова, а також до Підкаменя (Бродський повіт, Тернопільське воєводство). Місцевий православний священик Пилип Борецький був повішений за підтримку польського населення.

«Українка з сусідньої Копані, – пише Болеслав Лукасевич, – мала там [у Дранчі] заміжню доньку й увечері попередила її про напад, тому ті, хто повірив у попередження, врятували собі життя, вчасно втікаючи з села. Ті, що залишилися, були винищені. Загинула також ця жінка з Копані, оскільки бандерівці не давали поблажок тим, хто зраджував їхні наміри». Цей факт підтвердив також один з уцілілих мешканців Дранчі, Антоні Вальчак.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 97; AW, II/2089, B. Łukasiewicz, *Wspomnienia ze Stryjówki*, арк. 60; C. Świętojański, A. Wiśniewski, *Możemy wszystko przebaczyć, nie wolno nam niczego zapomnieć. Dzieje Podkamienia i okolic od maja 1943 r. do maja 1944 r.*, Wołów–Jawor, с. 20 (свідчення Антоні Вальчака).

Дубно – повітове місто, яке налічувало 15,5 тис. мешканців.

Українська родина Савків, три покоління якої проживали на краю міста поблизу аеродрому, підтримувала контакти з сусідами-поляками та допомагала польським мешканцям навколишніх сіл, які втікали від УПА. Вночі з 27 на 28 вересня 1943 року родина Савків була вбита – за надавання допомоги полякам було вбито сім осіб. Вижили лише три поранені сини Савки, які під час нападу членів УПА вдавали з себе вбитих.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 115 (на основі спогадів Кароля Косека).

Залав'я, ґміна Ярославичі – українське село, в якому проживало кільканадцять польських та, до 1942 року, єврейських родин.

Згідно спогадів Казимира Вонсека, у травні 1943 року бандерівці, вдаючи радянських партизанів, застрілили його брата Болеслава та важко поранили батька: «Думаючи, що він помер, залишили його в лісі. Коли батько опритомнів, добрався до свого

села. Українці боялися надати йому допомогу з огляду на помсту УПА, щойно третій сусід на прізвище Корчук змилувався над ним, переночував його і на другий день позичив коней з возом другому синові, Яну Вонсекові, який відвіз батька до лікарні в Луцьку».

Джерело: K. Wąsek, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 30, с. 30.

Золочівка, ґміна Боремель – село й фільварок, населені, передусім, українцями. Поляків було близько 150.

У результаті нападів, в середині травня і 12 липня 1943 року, від рук УПА загинуло понад п'ятдесят польських мешканців обох місцевостей. Декілька жертв врятувалося завдяки українським сусідам, які завчасно попередили про небезпеку.

Органіст місцевого костелу, Леопольд Дирда на зламі квітня й травня 1943 року був попереджений Іваном Бондаруком (за іншою версією – Антоном Дідухом), після чого із четвіркою дітей виїхав до Берестечка Горохівського повіту, залишаючи на місці дружину з однією дочкою. Під час нападу була спалена тільки їхня хата.

Подібно, майже 70-річний настоятель місцевої парафії, священик Болеслав Стасевич, попереджений українцем, з трьома своїми сестрами виїхав до Луцька і пережив війну.

Джерело: D. Chiniewicz z d. Dyrda, *Byłam mieszkanką wsi Złoczówka*, „Na Rubieży" 2000, № 43, с. 45; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 58–59 (згідно свідчення, м.ін., Леопольда Дирди та Данути Хіневич, дівоче Дирда); A. Zawilski, *Znów ożywają kurhany…*, с. 16 (на основі свідчення Ольги Дирди).

Нова Носовиця, ґміна Судобичі – село зі значною перевагою українського населення над польським.

Перед Великоднем 1943 року коваль Едвард Спалек був попереджений сусідом-українцем, щоб не ночував дома, бо готується напад на поляків. Спалки повідомили навколишніх мешканців, проте тільки частина з них у це повірила та врятувалася. Інші залишилися в хатах, думаючи, що це провокація з боку українців, які задумують пограбувати польські господарства.

Уночі, 25 квітня, від рук УПА загинуло 25 поляків, які не сховалися в лісі або не втекли до іншого села. Серед жертв була також українка Женя, яка проживала в родині Адамців. Вона стала в обороні господарів, коли їх вбивали, та була застрелена.

Джерело: Свідчення Збігнева Войцешака, [у:] *Okrutna przestroga…*, с. 16.

Повча, ґміна Верба – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

У 1943 році члени УПА вбили православного священика за те,

що попередив настоятеля місцевої римо-католицької парафії, священика Болеслава Муравського, про небезпеку, яка йому загрожувала з їхнього боку, завдяки чому він виїхав перед нападом.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 111 (на основі свідчення Вадія Кєша).

Птича, ґміна Верба – українське село, в якому проживало близько сорок польських родин.

Влітку 1943 року настоятель католицької парафії, священик Вінценти Ях, на якого два роки раніше вже здійснювався український замах, був попереджений місцевими українцями про те, що планується його вбивство. Священик переїхав на залізничну станцію Верба, яку пильнував відділ угорців. Завдяки цьому він врятувався, оскільки першої ночі після його від'їзду, члени УПА напали на садибу священика, а не заставши його, вбили дві, пов'язані з парафією, польсько-українські родини, які проживали неподалік.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 112 (за свідченням священиків Вінценти й Владислава Яхів).

Радивилів, ґміна Радивилів – місто, населене євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.), а також українцями й поляками, та польське військове поселення, яке налічувало п'ятдесят господарств.

У травні 1943 року, як згадує Станіслава Розтропович-Шкубель, її родина переїхала з поселення до міста. Коли в липні вони повернулися на обійстя за харчами, були попереджені сусідками-українками. «Жодна з жінок не пояснила, чому вони такі схвильовані, жодна не сказала, що це була спроба врятувати наші життя. За декілька годин після нашого від'їзду, наше колишнє обійстя було оточене загоном УПА і почалося вичікування нашого наступного приїзду». На базарі в Радивилові «мама дізналася, що наша хата була спалена. Маму також попередили, без докладних пояснень, щоб ніхто з нас не приїжджав на господарство, поки все не закінчиться. Це попередження мамі передала українка, яка проживала за півкілометра від нашого спаленого обійстя. У ході симульованого торгу щодо ціни за товар, вона сказала, що приїжджатиме на базар два рази на тиждень у визначені години та місце, і буде минатися з мамою: вона, їдучи підводою, а мама, йдучи з протилежного боку тротуаром, не затримуючись, побачивши маму, кивне або похитає головою – на підтвердження або заперечення. Якщо похитає головою – це означатиме, що нам ще не можна приїжджати на господарство, а якщо кивне – можна. Протягом, приблизно двох тижнів, вона передавала сигнал, який

означав заборону приїжджати. Аж врешті одного дня спокійно кивнула головою на підтвердження. Наступного дня батько поїхав на обійстя сам, молодь залишилася в місті. Подивився спалену хату і чотири витоптані „гнізда" у високому збіжжі навколо оселі. Вдень і вночі кочували там члени УПА, чекаючи нашого приїзду. Таким чином невідома українка врятувала нас від кровопролитної трагедії».

Джерело: S. Roztropowicz-Szkubel, *Ostrzeżenie*, [у:] *Bracia zza Buga…*, с. 106–110.

Сатиїв, ґміна Варковичі – українське село, а також маєток, в яких проживало кільканадцять польських родин.

Після невдалого нападу бандерівців на початку 1943 року, родина Леона Салецького, за порадою сусіда-українця, виїхала до Берестечка (Горохівський повіт).

Джерело: A. Zawilski, *Znów ożywają kurhany…*, с. 130 (свідчення Леона Салецького).

Свищів, ґміна Ярославичі – польська колонія.

Наприкінці червня 1943 року на колонію напали члени УПА з сусіднього українського села з такою самою назвою та застрілили кільканадцятьох поляків. Врятувалися, між іншим, сестри Томицькі. «Я і сестра, – пише Ядвіга Ґрабарчик, дівоче Томицька, – оглянувшись, бачили в руках нападаючих нашу маму, і тоді вже не було можливості її врятувати. […] Втікаючи від націоналістів УПА, ми бігли через українські хутори й села, зустрічали українців, зокрема, старшого віку, які показували нам безпечні шляхи і таким чином допомагали нам втекти від бандерівців».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VIII/12, Свідчення Ядвіги Ґрабарчик, арк. 24–24зв.

Стовпець, ґміна Верба – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У липні 1943 року українець Дем'ян Коблюк попередив польську родину Мацюків, кажучи, що вони мусять тікати, оскільки зараз за ними прийде УПА, члени якої чекають в його стодолі. Частина родини встигла втекти до Верби, проте 70-річного Каєтана Мацюка схопили й вбили, разом з іншою польською родиною Шаповалів. Коблюк та його мати, Палажка, опікувалися Броніславою, дочкою вбитого, яка залишилася в селі, переховували її та годували.

Джерело: A. Biedrzycka z d. Maciuk, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 57, с. 14.

Ярославичі, ґміна Ярославичі – село зі значною перевагою українського населення над польським.

18 червня (за іншою версією 22 травня) 1943 року група озброєних членів УПА влаштувала масове вбивство понад 50

поляків. За твердженням свідків, загинули також, за надавання допомоги полякам, чотири особи з української родини Жердицьких: Андрій Жердицький (48 років), який до війни був війтом; його дружина Марія (45 років); їхній син Сергій Жердицький (24 роки), та їхня 19-річна дочка Надя.

Джерело: H. Komański, *Powiat Dubno*, „Na Rubieży" 1998, № 30, с. 26–27 (м.ін., згідно свідчення Ядвіги Стефаницької, дівоче Янковська).

ЗДОЛБУНІВСЬКИЙ ПОВІТ

Гурби, ґміна Будераж – польське село.

2 червня 1943 року українці з сусідніх сіл, у кількості близько 1000 осіб, винищили близько 250 поляків.

З родини Яна Осташевського врятувалося двоє дітей. «Це попелище бачила моя дружина, – згадує Казимир Баня. – Через три дні хтось безіменний привіз її вночі возом та кіньми тата до міста, з якого він з дітьми втікав. Бабуся цих дітей, ідучи раненько вулицею, побачила внуків, які сиділи на возі. Бабуся питає: „Хто вас, дітки, сюди привіз?". „Пан". „Який пан?". Незнайомий дітям пан. Тут ми маємо приклад милосердя з боку безіменного, можна сказати, героя-українця, який вирвав дітей з погрому і врятував їх від мученицької смерті».

Джерело: K. Bania, *Na Wołyniu*, [у:] *Bracia zza Buga…*, с. 12.

Дермань, ґміна Мізоч – велике українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

У 1943 році від рук УПА загинуло близько 150 поляків. 11 травня були вбиті Ян і Владислав Ломбардо. Донька Владислава, Христина, в той час перебувала в Острозі. «Коли я наближалася, – згадує свій приїзд до Дерманя, – побачила, що свою й нашу корови пасе Андрій, наш сусід. Він був наляканий моїм приходом.

– Христино, тебе вб'ють!

– А де батько? – Я питаю. І чую відповідь:

– Учора ввечері вбили батька й діда. Це виявила Надя, коли вийшла до вас вранці та врятувалася».

Авторка розповіді, тоді 15-річна, з тих пір мусила приховуватися, а першу ніч провела в будинку школи, де нею опікувалися три вчительські родини – одна російська і дві українські.

Джерело: K. Pająk, *Wspomnienia wołynianki*, [у:] *Polacy i Ukraińcy – zabliźnić rany*, wybór i komentarz L. Żur, Suwałki 2001, с. 84–85.

Зелений Дуб, ґміна Будераж – польсько-українське село.

Улітку 1943 року члени УПА вбили близько 60 поляків. Багато родин було живцем спалено в їхніх хатах. Ян

Верещинський, – тоді 14-річний, – так писав про своє спасіння: «За два дні перед маршем до Шумська врятувала мені життя Настя Гук, дружина Гука Сили і мати Гука Саватія, який, за наказом свого командира, мав мене вбити. Цей наказ ми з Настею почули крізь двері сусідньої кімнати. Настя, ризикуючи, мене вивела, ховаючи під широкою запаскою і полегшила мені втечу».

Джерело: Свідчення Яна Верещинського, [у:] W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 2, с. 1244.

Мізоч, ґміна Мізоч – містечко, населене в більшості євреями (до 1942 р.), а також поляками й українцями.

Наприкінці серпня 1943 року члени УПА вбили близько 100 осіб. Перед нападом, за відмову вступити до УПА, був убитий разом з родиною столяр, українець на прізвище Захмаст (або Захмач). Урятувався тільки його 8–9-річний син, яким заопікувалися поляки. Станіслава Ковальська перед нападом була попереджена українцем Давидюком з села Стубло.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 977–980.

Пруски, ґміна Сіянці – польське військове поселення, яке налічувало дев'ять господарств.

Після 18 вересня 1939 року група українців з сусідніх сіл тероризувала поселенців, серед них Вацлава Стемпнєвського. Через декілька тижнів Стемпнєвського арештували. Його публічно судив український сільський комітет. Перед оголошенням вироку, один з українців з громади виголосив захисну промову, завдяки якій підсудного відпустили.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 989; див. також: *Z Kresów Wschodnich RP na wygnanie. Opowieści zesłańców 1940–1946*, Londyn 1996.

Тайкури, ґміна Здовбиця – українське село, в якому проживало кількадесят польських родин.

1 травня 1943 року члени УПА вбили тридцять поляків.

За свідченням священика Р. Подгородецького, цитованим Ромуальдом Верніком, українець Петро Потеруха, який під час убивств сховав польку Войцеховську, а потім таємно її вивіз до Рівного, після повернення був схоплений націоналістами і в покарання за те, що допомагав полякам, живцем запечений на рожні. Його сестра, Ярина Потеруха, також підтримувала польських сусідів.

Джерело: R. Wernik, *Tajkury – wioska, która była miastem*, Londyn 1997, с. 71.

Хинівка, ґміна Новомалин – польське село, в якому проживало декілька українських родин.

На початку червня 1943 року члени УПА вбили близько 100

поляків. Незадовго до нападу, родина Ярмолинських була попереджена знайомим українцем, що УПА планує вибити всіх поляків.

Пізніше члени УПА влаштовували облави на тих, хто переховувалися у вапняних печерах. Українець Гаврилюк був повішений за допомогу полякам, вбили також двох дочок Кароля Чеховського, якими опікувалася дружина Гаврилюка.

Частина тих, хто приховувалися в печерах, пережили до приходу радянського війська на початку 1944 року. Леонтині Войцеховській допомагав млинар-українець. Завдяки ньому вона покинула печери та привела червоноармійців, які забрали тих, хто вижив.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 981–982.

КОВЕЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Александрівка, ґміна Купичів – колонія, яка налічувала 25 польських і вісім українських господарств.

У 1943 році колонію тричі – в ніч з 15 на 16 липня, 29 серпня і 4 вересня – атакувала УПА. Разом з місцевими українцями було вбито вісімдесят поляків.

Серед уцілілих були, між іншим, Стефанія Брудзинська з чоловіком. Їм надали притулок українські родини Атабашів та Левчуків. В українця Пахоми приховувалися Каміла та Вітольд Зюлковські.

Завдяки допомозі українця Гарасима Лукайчука врятувалися Леокадія Новакович, яка під час нападу 15 липня була поранена в ногу і приховувалася в полі, а також її брат. «Вони йшли збіжжям, а коли натрапляли на трупи, закопували їх на місці. […] у цей момент над собою я почула голос українця Гарасима, якого мої батьки добре знали. […] „Не рухайся з місця, може тебе не побачать, увечері я прийду за тобою. Твій брат є в мене”. […] Він сказав, що не можна чекати, потрібно їхати до лікарні в Ковель. Обв’язав мені хустиною обличчя і поклав до ясел, з яких годувалося коні. Притрусив мене січкою і завантажив на віз. Брата посадив біля себе і ми рушили в дорогу. Коли доїхали до лісу, вискочили люди з банди і почали його розпитувати, куди він їде і за чим? Він їм роз’яснив, що везе до лікаря дуже хворого сина, і показав на брата. Нам дали спокій та відпустили. Гарасим завіз нас у Ковель до лікарні. Там нас прийняли і зробили мені операцію».

Після липневого нападу, родину Адамовичів переховували українці Павло Киць і Микола Корінь, а пізніше родина Прокопів.

«Прийшов якось до нас Киць, – згадує Тереза Радзишевська, дівоче Адамович, – сказав нам, щоб ми не ночували вдома, бо нічого не відомо, а найкраще було б, якби матуся з дітьми пішла до них на ніч. […] Заледве ми добралися до їхнього обійстя, як в іншому кінці Александрівки почулися стріли. Киць швидко відвів нас до Кореня, поруч, і там сховали нас у коморі, закривши двері на ключ. […] Ми завмерли з жаху, коли бандити зайшли до хати і почали розпитувати про поляків, але тоді, як почули відповідь, що нема таких, вийшли. У цій коморі було нас четверо малих дітей, мені було 8 років, братові 5, сестрі 3 і братику 1,5 року. Ми всі сиділи нерухомо, намагаючись навіть не дихати. Коли постріли стихли, а банда відійшла, Корінь відвів нас до стодоли, де була зроблена криївка. Під підлогою лежало сіно, через середину зробили перехід до стіни, а там доволі велика прогалина, в якій можна було вільно сидіти».

Під час чергового нападу, Тереза Адамович разом з братом сховалися в копі збіжжя. «Коли вже зовсім стемніло, українка Прокіп ходила по полю та нас шукала, бо бачила, як ми втікали. Прокіп була вдовою, її дочка Женя була моєю подругою, в неї вже нас чекали мої батьки з рештою братів і сестер та бабуся. Тут було вирішено, що ми з бабусею підемо до шурина Прокопової, а батьки з рештою родини сховаються в іншому місці […] Три або чотири тижні нас приховував Прокіп у стодолі, високо на соломі. […] Нашого дідуся переховував Киць Павло аж до моменту визволення і зайняття території радянськими військами, потім, у свою чергу, дідусь рятував життя їм […] Родина, яка нас зберігала, страшенно ризикувала. Було відомо, що за приховування поляків всій родині загрожувала смерть».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 29–30 (свідчення Леокадії Сковронської, дівоче Новакович); там само, с. 111 (свідчення Стефанії Брудзинської); J. Brudzińska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży” 2001, № 51, с. 43; AW, II/1914, T. Adamowicz-Radziszewska, *Kiedy przyszli nas zabijać*, арк. 4–7.

Битень, ґміна Голоби – українсько-польське село та польська колонія.

18 березня 1943 року українські поліціанти під командуванням німців здійснили пацифікацію колонії, вбиваючи кілька польських родин (щонайменше 20 осіб) під приводом пошуку комуністів. Українець Косяк сховав та надав допомогу хлопцеві з родини Яґлінських.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/28, Свідчення Юзефа Скиби, арк. 51.

Буди Оссовські, ґміна Турійськ – польське село.

У липні й серпні 1943 року понад 280 мешканців стали

жертвами нападів УПА. Семен Шевчук надав сховище полькам, Теофілі Леманській та Анні Курай. У лютому 1944 року передав їх партизанському загонові АК пор. Владислава Чермінського «Яструба».

За спогадами Казимира Добровольського, полякам надавали допомогу український комуніст Сарабко, який вчасно попередив багато осіб, та Петро Стельмашук, голова сільської ради. Він публічно засвідчив на зібранні, що боронив мешканців так, як міг, і хотів би, щоб усі люди жили в мирі, але тепер вони звільняють його з посади.

Анна Ремішевська, піймана двома членами УПА, врятувалася завдяки тому, що один з них не дозволив іншому стріляти вдруге, коли той за першим разом промахнувся.

Полякам, які приховувалися в лісі, постачав сіль українець на ім'я Юстин; він радив, щоб утікали вночі до Купичева, де діяла польська самооборона.

Едварда Кузьминського з дочкою та Теклю Венґжинську, які, втікаючи до Купичева, заховалися в збіжжі на полі під Чорнієвом, знайшов українець з карабіном і наказав виходити. Він їм дозволив помолитися, а потім наказав знов сховатися, а ввечері далі втікати. На запитання, чи він їх не видасть, відповів: «Якби я вас видав, то було б те саме, якби я вас убив». Втікачі щасливо дісталися Купичева.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 379; AIPN, 27 WDAK, II/7, Свідчення Казимира Добровольського, арк. 12–12зв.

Вербичне, ґміна Турійськ – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин, та польський маєток.

У 1943 році члени УПА схопили та закрили в підвалі власника маєтку Едварда Цешковського. Місцеві українці звільнили його, таким чином рятуючи життя.

На початку вересня 1943 року в селі від рук УПА загинуло дев'ять поляків. Українка Євдокія Боць намагалася стримати злочинців. Її чоловік застеріг перед небезпекою родину Ґловінських, завдяки ньому врятувався, між іншим, розпізнаний і вистежений бандерівцями Геронім Ґловінський, член АК. Той же українець урятував також Олександру Вуйцик, яка прийшла до нього з проханням сховати її родину та натрапила на членів УПА. Він зміг переконати нападаючих, що це його родичка. Протягом тижня у Боців ночувала також родина Потоцьких.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 391; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 121–123; *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 177–178 (свідчення Олександри Вуйцик та Альфреди Кравець, дівоче Ґловінська).

Вілька Порська, ґміна Велицьк – українське село та польська колонія.

У колонії внаслідок нападу УПА 3 липня 1943 року загинув 21 поляк. Українці з села Вілька Порська остерігали поляків перед атакою та допомагали їм, зокрема, вирвали з рук УПА вчителя Бороня з колонії Вілька Порська.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 398.

Гай, ґміна Велицьк – польська колонія, яка налічувала понад сто господарств.

30 серпня 1943 року відділи УПА під командою «Вовка», разом з українцями з навколишніх місцевостей, вчинили масове вбивство близько 600 мешканців колонії.

Деякі вцілілі поляки зберігалися українцями в селі Арсоновичі, а потім були таємно вивезені до Маневич та Ковеля.

Ян Фершт розповів Леонові Карловичу про свою втечу від бандерівців: «я зауважив, що на полі, де стояли наші неукладені копи збіжжя, бо ми боялися підпалу стодол, стоять хури і українці вантажать вже на них снопи. Одні оточили село та вбивали людей, інші зайнялися грабуванням майна, починаючи зі збіжжя. Я попрямував прямо на них. Побачивши, що я біжу прямо на тих, які вантажили, на хвилину перестали стріляти. […] я несподівано почув приглушений голос знайомого українця: „Янек, тікай на кладку і на другу сторону!”. Бо недалеко від цього місця протікала річка Стохід. […] Я помітив, що й там повно озброєних членів УПА. […] Я ще довго сидів в хащах. Лише через два дні до Гаю приїхала партизанка чи, може, самооборона з Рожищ, і я подався до свого господарства».

Фершт згадує також про українців, які загинули від рук УПА: «Була в селі така одна українська родина, дуже патріотична. Вони мріяли про свою вільну країну. […] Тим часом, коли одного разу прийшли до них ті від Бандери, господар-українець, запитав їх: чому ви вбиваєте поляків? Коли прийде час, то і так ми будемо вільні! Потрібно до цього приготуватися по-іншому! Адже діти в колисці зовсім нам не шкодять, ані ті, хто ледве з палицею рухається. Борімося за свободу чистими руками, з нашим справжнім ворогом, якого ми добре знаємо! […] Через два дні прийшли вночі та вбили всіх! Ніхто з усієї, доволі великої, родини не врятувався!».

Серед православних священиків, які, – як всі думають, – у більшості підтримували антипольську акцію УПА, в Гаю знайшовся такий, що «не погодився з їхньою програмою вбивств усіх поляків і відмовився освячувати ножі, багнети, гвинтівки і благословляти бандитські експедиції. Ще він їм сказав, що так

поводячись, вони нічого не досягнуть, а тільки збурять проти себе і народу інші держави. Та й їхні власні співвітчизники цього не схвалять. І сталося з ним те саме, що й з тією ж родиною: його, попадю та двох дітей уночі вбили. Бо мав відвагу сказати їм правду у вічі!».

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 393–396; L. Karłowicz, *Zagłada Gaju*, „Biuletyn Informacyjny. 27 Wołyńska Dywizja AK" 1997, № 1, с. 48–50.

Доротище, ґміна Несухоїже – українське село з одною польською родиною.

5 лютого 1944 року члени УПА вбили керівника школи Яна Куклінського. В той час його дружина була на роботах у Німеччині. 8-річним сином опікувалася українська вчителька Кваснецька. У 1946 році вона його вислала експатріаційним транспортом до Польщі.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 366.

Дошне, ґміна Датинь – польське село, яке налічувало близько шістдесяти господарств.

28 серпня 1943 року група членів УПА, прибулих із сусіднього Датиня, скоїла вбивство понад п'ятдесяти осіб.

Деяким мешканцям удалося втекти. Велику допомогу надали їм українці з села Велімче, про яке перед війною говорилися, що там проживає українська шляхта. Багато з них були баптистами, тому з етично-релігійних міркувань вони були проти насильства. Вони годували й переховували тих, хто вижив, переводили їх лісами в безпечні місця, ховали вбитих. Василь Бурко, ризикуючи власним життям, рятував поляків, євреїв та циган.

Троє вцілілих дітей Казимира й Марії Єдиновичів сховалися в сусіда-українця, який їх нагодував і вказав дорогу до села Велімче.

Серед поляків, яким вдалося врятуватись, була Франциска Косинська з дворічною донькою Мирославою. «Ми ввійшли до хати українця. […] перед хату заїхала банда на конях – може 30, може 40 чоловік. […] зайшов один, і з порогу запитав: „де тут полячка Франя?" […] Я відповіла українською: А що буде, якщо це я полячка Франя, то мені не можна жити? Дитина в мене на шиї шепотіла: „не говори польською, не говори польською". Я молилася, дивлячись йому в очі, які я ніколи не забуду. […] Тим часом мій господар переконував українця, що тут нема ніякої полячки Франі, а ця – то „несповна розуму". „А де вона брала шлюб?" – той допитувався. „Ну, як де? В церкві, а де могла брати?" […] бандити почали від'їжджати […] Раптом я почула за собою якийсь гуркіт. То господар, намагаючись сісти в крісло,

впав на підлогу. В мене був якийсь напад, зуб на зуб не попадав. [...] Решта домочадців стояли як загіпнотизовані. [...]

Піклувалися про нас українці з Велімча, які принесли молоко для дитини та їжу.

Протягом близько десяти днів ми приховувалися в лісі. [...] Спочатку українець Савлук взяв мою матір і Юзю, та провів їх до Ратного, а кількома днями пізніше, інший українець, прізвища якого я не знаю, тільки прізвисько, „Гримучий Романко", провів мене з дитиною, чоловіка і його двоюрідного брата також до Ратного. [...] Його дочка Марія принесла буханку хліба і шматок сиру на дорогу, прощалася з нами з плачем. У Ратному всіма втікачами з Дошного займалися і дуже допомагали українець Козел та його дружина».

У 1990 році, в 47. роковини трагедії, в Дошні відкрили п'ять мармурових таблиць з прізвищами повбиваних поляків. Франциска Косинська, запрошена українською владою, разом з дочкою Мирославою, взяли участь в урочистостях.

Джерело: M. Bacławska z d. Kosińska, *Dlaczego?*, [y:] *Świadkowie mówią*, oprac. S. Biskupski, Warszawa 1996, c. 34–36; AW, II/2638, Свідчення Мирослави Бацлавської, арк. 10–19; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, c. 329.

Дубровиця, ґміна Маневичі – польський хутір.

Хутір, в якому проживало сімнадцять польських родин, до грудня 1943 року не був атакований. Мешканці, попереджені доброзичливими українцями Якимом Мельником з Дучина, Степаном Реминським з Карасина та Олексієм Дудаєм з Серхова (ґміна Більська Воля, Сарненський повіт), вчасно залишили село та переїхали до Маневич.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/67, Свідчення Альфонса Соболевського та Юзефа Островського, арк. 139зв.

Засмики, ґміна Любитів – польська колонія, яка налічувала близько ста господарств.

У липні 1943 року до колонії масово впливали поляки з навколишніх сіл, загрожених УПА. Організований у Засмиках осередок самооборони від УПА отримав ультиматум, яке закликало до 1 вересня скласти зброю. «І тоді у великій таємниці до Засмиків прибув українець та просив про розмову з командуванням. Він заявив, що все знає і готовий скласти докладний звіт, тому що не може перенести того, що відбувається, дивитися, як ллється невинна кров. Він українець, усім серцем бажає для своєї країни свободи, але дорога, яку вибрали прихильники Бандери та йому подібні, є злочинною дорогою. У Засмиках та околиці багато в нього добрих знайомих, він з ними проживав у злагоді, знає всіх як спокійних і добрих

людей, і не бачить сенсу в їхньому вбивстві. А зараз знов підноситься нова велика хвиля вбивств по всій Волині. Нема серця для цих, хто вбиває і українців, якщо ті не погоджуються „різати ляхів". Він почувався б частиною винним, якби не остеріг поляків про навислу над ними небезпеку. Сказав також, що головним місцем концентрації є Грушівка, територія, яка при дорозі з Купичева до Ковеля, а місцем знаходження їхнього штабу є будинок лісничого при тій же дорозі». Подібну інформацію передав полякам також інший українець.

31 серпня 70-особовий партизанський загін АК пор. Владислава Чермінського «Яструба» зробив попереджувальну атаку на угрупування УПА в Грушівці, яке налічувало дві сотні, рятуючи Засмики від розбиття. За оцінкою Леона Карловича, «Засмики та околиця великою мірою врятувалися завдяки відважним і мудрим українцям».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 75–78.

Іванівка, ґміна Велицьк – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

На початку вересня 1943 року місцеві члени УПА вивезли з колонії Гай та вбили одинадцять осіб з польської родини Шведів. Мартина Шведа, одруженого з українкою, врятував тесть. Попри погрози, що спалять йому господарство, він його сховав у копиці сіна і не видав нападаючим, а покаліченого під час обшуку копиць, відвіз до лікарні.

За свідченнями Ядвіги Цимбали, яка приховувалася в стодолах і на полі, частина її родини, після масового вбивства поляків у сусідньому Гаю, врятувалася завдяки допомозі українця Теофіла. «Я тоді була з татусем у сусіда та чула, як українці прийшли до Теофіла-українця і говорили про винищення нас, польської родини. Цієї ночі Теофіл запряг коней, зібрав нас, відвіз за село та показав дорогу до Переспи. Ми йшли голодні, босі, голі й перелякані, а села після винищення поляків були порожні, тільки вили собаки. Ця ніч була страшна, її не можна забути. У Переспі ми пробули два тижні. Сусід Теофіл привіз нам продукти. Потім „бульбівці" вбили Теофіла за нас, за польську родину, якій він допоміг втекти з Волині».

Джерело: Свідчення Ядвіги Цимбали, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 159–161.

Ковалівка, ґміна Турійськ – польська колонія з двома українськими родинами.

29 серпня 1943 року від рук УПА загинуло кільканадцять поляків. Деякі з мешканців встигли покинути колонію і добралися до Володимира-Волинського. Про запланований напад їх попередили українці з сусідніх Ревушок, Омелян Бойчун та

Микола Сарапко. Бойчун, за допомогу полякам, поплатився життям.

Інший українець, Іван Березюк у своїй хаті приховував і таємно вивіз до Володимира Анелію Табурську та її сина Веслава. Березюки також переховували й годували двох загублених молодих поляків, Софію Пущевич та Вітольда Коссаковського, які потім були вистежені й загинули.

Джерело: *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 165 (лист Вацлава Хмєлевського); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 382–383.

Корсині, ґміна Велицьк – українське село.

У 1943 році солтис цього села, українець Ілтух, противник вбивання поляків, вчинив самогубство. «Він це намагався пояснити своїм сусідам, прихильникам масових убивств. Даремно. Йому було боляче від того, що коїться в польських поселеннях. Він не бачив можливості порятунку для нещасних, не вмів знайти і собі місця. Котрогось дня його мертвого знайшли під хрестом на роздоріжжі. Він сам собі вистрелив у голову з револьвера. Він віддав перевагу смерті, ніж видовищу жорстокої ганьби, на яку прирікали український народ його побратими».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 36 (свідчення Яна Ферштa).

Літин, ґміна Турійськ – село та маєток, населені українцями й поляками.

З липня по вересень 1943 року члени УПА вбили понад сімдесят поляків. Завдяки доброзичливості сусідів-українців разом з родиною врятувався колишній водій власника маєтку Стефана Сумовського.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 384.

Лучичі, ґміна Турійськ – колонія, населена 20 польськими та 4 українськими родинами.

30 серпня 1943 року, попри загрозу з боку УПА, мешканці колонії втекли до Ковеля та Засмиків, отримуючи короткочасний притулок в українців села Обенижі, в тому числі кілька разів від загибелі їх рятував українець Синечко. Після того, як більшість поляків залишили село, був напад УПА. 5-особова родина Стефана Дениса, яка залишилася в Лучичах, сховалася в сусіда-українця, Семена Герасима. «Той сховав їх у підвалі, – пише Юзеф Туровський, – і сам з сокирою в руках став на дверях і сказав: „Ви їх візьмете тільки через мій труп”. Перед ним стояв його брат Костянтин Герасим, який конечно хотів винищити родину Денисів. Через таку поставу Семена Герасима, злочинці відійшли, шукаючи нових жертв. В обійсті Денисів знайшли їхню тітку,

Валерію Адамкевич, яка поверталася з поля – вбили її сокирами».

Коли члени УПА прийшли їх вбивати, загородив їм дорогу з сокирою в руках. «Бандерівці визнали його божевільним, – пише Леон Карлович, – поглумилися з захисника та відійшли. [...] він запряг коней до возу та відвіз поляків до Володимира, вдаючи, що везе українців. Справжній герой».

Родина Сподневських, батьки, дві дочки та син Юзеф (пізніше солдат і архівіст 27 Волинської дивізії піхоти АК – відомий під зміненим, після війни, прізвищем Туровський; автор, цитованої вище розповіді), дорогою до Засмиків зустріли знайомого українця. Він їм запропонував, щоб в нього переночували. Станіслав Сподневський «завагався, – згадувала через роки його дружина. – А якщо це пастка? Він знав українця як добру людину, проте й інші вважалися хорошими, але пішли в ліси і приєдналися до бандерівців. [...] Не пройшла й година, як на дорозі почулися численні голоси, а через мить тупіт ніг, українська балачка і брязкіт зброї [...] Все тепер залежало від відваги, ясності розуму та чесності господаря. Якщо навіть справді добре він ставиться до поляків, чи не втратить зимної крові? Чи зможе переконати нападаючих, що тут нікого нема? [...] він спокійно їм відповів, що, якщо хочуть, можуть шукати. Він нікого не бачив і ні за кого не відповідає». Небезпека минула, на світанку господар показав Сподневським, куди повинні їхати. Вони щасливо дісталися Засмиків. «Я щодня молюся за нього і за його родину. Нехай Господь Бог дасть йому здоров'я, якщо він ще живе, а якщо помер, то нехай Бог нагородить його в небі».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/4, Свідчення Юзефа Туровського, арк. 9; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie...*, c. 6–9.

Любитів, ґміна Любитів – українське село, в якому проживало тридцять польських родин.

У листопаді 1943 року бандерівці вбили чотири особи з польсько-української родини Вишневських. Врятувалася тільки 10-річна донька, яка перебувала поза домом. Налякана дитина втекла до Колодежна. Місцевий українець привіз дівчинку до її дядька в Ковелі.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 349.

Маневичі, ґміна Маневичі – поселення, населене євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.), українцями й поляками.

Протягом всього вересня 1943 року місцевий українець переховував на горищі вчительку з Гаю (ґміна Велицьк), яка врятувалася з масового вбивства, здійсненого членами УПА в цій місцевості 30 серпня.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с.

365.

Мельниця, ґміна Велицьк – містечко, населене євреями (до 1942 р.), поляками й українцями.

29 серпня 1943 року члени УПА вбили понад сто польських мешканців. Полякам надавали допомогу українські родини Черників, Відринських (Видринських?), Жуків та Сенкевичів, дві дочки яких, студентки медицини, були вбиті за відмову співпрацювати з українськими націоналістами.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 398.

Михайлівка, ґміна Купичів – польсько-українська колонія.

16 липня 1943 року члени УПА вбили 58 поляків. Серед них загинуло сім осіб з родини Крутинів. Болеслав Крутина, остережений українцем Пурхвеном, зміг втекти до осередку самооборони в Засмиках.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 346.

Новий Двір, ґміна Купичів – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

За свідченням Філіпа Ожаровського, 12 серпня 1943 року солтис села, українець Садівник, за посередництвом свого сусіда, остеріг Ожаровських, що бандерівці «через дві години повинні приїхати і винищити всю родину. Батько склав на підводи трохи особистих речей і через поля Александрівки-Голендри вирушив у напрямку Засмиків. Через 15 хвилин після того, як родина залишила хату, прибула банда УПА, застрелила тільки двох собак та кинулася в погоню за втікаючими батьками». Втеча вдалася.

29 серпня 1943 року Садівник попередив родину Михалевичів про напад УПА, який мав відбутися. Завдяки ньому майже всі поляки з села (6 родин) втекли до Засмиків.

Джерело: F. Ożarowski, *Gdy płonął Wołyń*, wyd. 2, Chicago 1996, с. 96; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 347.

Озеряни, ґміна Купичів – село, населене українцями й євреями (до 1942 р.) та декількома польськими родинами.

У жовтні (або на початку листопада) 1943 року члени УПА вбили кільканадцятьох поляків, привезених з навколишніх місцевостей: Пересіка, Буди і Стара Діброва.

Поранена Софія Падовська з Пересіки добралася до знайомих українців. Вона просила дати воду для помираючих, на що чоловіки схопилися за сокири і лише завдяки втручанню господині, вона вдруге врятувалася.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 349.

Осса, ґміна Турійськ – польсько-українська колонія.

У червні 1943 року члени УПА в Едварда Макроцького провели перевірку, повели його в напрямку села Бобли та побили до непритомності. Знайшов його та врятував знайомий українець.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/10, Свідчення Петра Макроцького, арк. 19зв., 18.

Острів, ґміна Купичів – польська колонія.

У другій половині липня 1943 року українець Гілько з Дажви, після повернення з Осьмигович, які були сильним осередком націоналістів, остеріг родину Слядевських та декількох інших польських сусідів, щоб негайно залишили село. Поляки знайшли притулок у Купичеві та Засмиках.

Джерело: M. Śladewska, *Z Kresów Wschodnich na Zachód*, Wrocław 2001, c. 61.

Перковичі, ґміна Любитів – польська колонія.

21 серпня 1943 року, мешканці колонії, попереджені про небезпеку українцем Шамуком, під опікою тамтешньої самооборони виїхали до Засмиків та Грушівки.

Польська родина Сікорських, яка проживала в українця Олександра на прізвисько «Інвалід», пережила хвилини жаху, коли прийшли по неї члени УПА. «Дружина Олександра запросила гостей сісти і сказала, що зараз запалить піч і зажарить яєчню. Мусить тільки принести дров. Вона вийшла на двір і забігла до криївки своїх підопічних. „Швидко утікайте до Засмиків, прийшли за вами!” [...] вона почала розпалювати вогонь. Робила все повільно, підпалювала, вогонь загасав, підпалювала знов, щоб тільки полякам дати час втекти. [...] З-за стіни було чути якісь гарячкові кроки, приглушені розмови, але „квартиранти” все ще залишалися на місці. Вдаючи, що мусить пошукати більш сухих дров, вона ще раз вийшла на подвір’я. Трішки відхилила двері та прошепотіла: „Мерщій, бо буде запізно!”. [...] Як потім виявилося, страх так паралізував всю родину, що вони зовсім втратили відчуття реальності. Крутилися на місці, ніби щось пакували, кидали взяті речі, брали інші, боячись вийти надвір. Але й приїжджі розібралися, що діється тут щось всупереч їхнім планам, бо пошепотілись про щось, і один з них з карабіном на плечі вийшов на дорогу і ходив біля хати, пильно все навколо розглядаючи. Господиня [...] ще раз поквапила поляків, вказуючи їм стежку за обійстям [...] забіг вартовий, прошепотів щось сидячим і ті, зірвавшись з-за столу, схопили, залишені під стіною карабіни, та вискочили на подвір’я. Тремтяча від жаху, дружина Олександра вибігла за ними. Вона була впевнена, що Сікорські намагаються втекти, та саме це помітив вартовий. Але подвір’я було вже порожнє». Нападаючих сполошила поява озброєного польського відділу. 4-особова

родина виїхала до Засмиків. «Вони назавжди зберегли глибоку вдячність добрій і відважній господині-українці».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 39–42.

Ратне, місто (українське село в околиці)

Санітарці 27 Волинської дивізії піхоти АК Марії Кучинській-Спасовській навесні 1944 року під час переходу через поліські болота й ліси паралізувало ніг. Командування загону віддало її під опіку відділові совєтської партизанки. Звідти її перевезли, як поранену, з просовєтського партизанського загону ім. Ванди Василевської, до українця Сьомки, солтиса українського села біля Ратного, мешканці якого сприяли партизанам та Червоній армії. «Вони мене переховували в своїх хатах, а мою санітарну сумку закопали в картоплинні на полі. Переодягли мене за сільську українську дівчину, і, як „Маруся", я ніби ввійшла до родини. Я непогано знала українську (зі школи), що дозволило мені і дало можливість у разі потреби вдавати українку. Я повністю була під опікою та допомогою цих людей, бо все ще не могла ходити. Я човгалась по кімнаті або подвір'ї виключно рачки, здираючи шкіру на колінах […] Разом з малими дітьми, їхніми матерями та майном я була вивезена в лісову гущавину, важкодоступні місця, часто підводою мене перевозили до інших сіл, приховували в стогах – тоді, коли мала бути якась німецька облава. Сільськими методами лікували мої поранені й покалічені ноги – замовляннями, травами. […] Я знаю, що лише завдяки доброзичливості цих людей, безкорисливій, сердечній допомозі, я пережила важку хворобу та вижила. Адже вони знали, що я була „полячкою". У цьому районі ні сіл, ні польських родин не було. Моє життя залежало від українців. Чи було б саме так, якби вони знали, що я „партизанка" 27 Дивізії АК, а не відділу В. Василевської? На це запитання важко дати однозначну відповідь».

Джерело: M. Spasowska „Karmen", *Przeżyłam wśród Ukraińców*, „Biuletyn Informacyjny. 27 Wołyńska Dywizja AK" 1998, № 1.

Ружин, ґміна Старі Кошари – польська колонія.

27 серпня 1943 року члени УПА викрали вісім чоловіків, серед них трьох братів Маґерів з села Трускоти. «Наша вчителька Олександра Маґер, – пише Тадеуш Котарський, – благала злочинців змилуватися над безправно пійманими, вже катованими, але була брутально вигнана від однієї з багатьох підвод і зіштовхнута ударами прикладів карабінів у придорожній рів, незважаючи на її помітну вже вагітність. […] вона сіла на підводу і вдвох з господарем (її знайомим) мчалися кіньми […] за захопленими й викрадачами […] По дорозі, мешканці, яких питали, щиро й відверто інформували, що й кого бачили на підводах, попри те, що також були, скоріш за все, українцями. […]

вони зупинилися в господарстві українців, які надали допомогу, благаючи, однак, пані Олю, щоб не їхала далі, бо ніяк таким чином не допоможе захопленим – нехай краще береже своє і ненародженої дитини життя та господаря-поляка, який ішов на дуже великий ризик». Для порятунку синів, батько братів Маґерів підкупив солтиса Юфимчука, щоб той втрутився у штабі УПА в свого шурина в Свиняжині. Жодні старання не принесли результату, викрадені чоловіки були вбиті.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/60, Свідчення Тадеуша Котарського, арк. 2–4.

Смідин, ґміна Мацеїв (зараз Луків) – українське село.

1 вересня 1943 року члени УПА, які здійснили вбивство понад тридцяти поляків у сусідній колонії Сьомаки, вбили чотирьох членів польської родини Еммів. Врятувалися Тадеуш Емме та один з його братів: «ми вижили, бо нас не було вдома. Коли ми поверталися додому, нас остеріг один із сусідів (українець). Він сказав: не йдіть додому, бо там всі застрелені, і на вас чекають бандити. Піп (український священик) хотів поховати тіла моєї родини на українському кладовищі, але йому на це не дозволили. Загрожували, що якщо поховає їх на цвинтарі, то чекає його те ж саме, що поляків».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/1, Свідчення Тадеуша Емме, арк. 2.

Суха Лоза, ґміна Велицьк – польська колонія.

30 серпня 1943 року від рук УПА і українців з сусідніх місцевостей загинуло близько сімдесят поляків. УПА також вбила двох українців, Івана Мороза та Володимира Гната, які відмовилися вбивати поляків.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/61, Свідчення Юзефи Циняк, арк. 127зв.

Чорніїв, ґміна Купичів – українське село, в якому проживало декілька польських родин і – до 1942 року – єврейських.

6 серпня 1943 року українські селяни вбили п’ятнадцять поляків, серед них три особи з родини Зубкевичів. Владислав Зубкевич врятувався завдяки допомозі місцевих українців – Трохима Самонюка та Івана й Трохима Данилюків.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, II/12, Свідчення Владислава Зубкевича, арк. 21–22.

КОСТОПІЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Адамівка, ґміна Людвипіль (зараз Соснове) – польсько-українське село.

У червні 1943 року поляки, яким загрожував напад УПА, встигли втекти до Янівки. Діоніза Фелінська, яка не знала про остереження, з трійкою дітей прибула до села і була вбита. Сусідку-українку Совєту Філинську, яка заступилася за неї, також було вбито. Дитину Совєти взяли до себе поляки з партизанського відділу АК «Бомби» у Старій Гуті.

Троє малих дітей Фелінської викрав місцевий українець; члени УПА мали їх зарубати, але солтис Адамівки, українець Ніло Сероцинський, їх врятував.

Українець Іван Гольчик у 1943 році врятував Станіслава Фелінського та возив продукти для поляків, які сховалися в місцевості Стара Гута.

Джерело: Свідчення Юзефи Марциняк, дівоче Фелінська, с. 1–2 (у зборах Ромуальда Нєдзелька); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 242.

Антолин, ґміна Людвипіль – польсько-українська колонія.

У серпні 1943 року українець Михайло Міщанюк від УПА отримав наказ вбити свою дружину-польку Ґеновефу Шиндару та річну дитину. За невиконання наказу його з усією родиною було вбито.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VI/4, Свідчення Яна Бочковського, арк. 15.

Борек, ґміна Степань – польська колонія.

16 та 17 липня 1943 року, під час масової акції УПА на ближню Гуту Степанську, колонія була спалена, декілька осіб загинуло.

Мечислав Слоєвський з 7-річним сином Едвардом приховувалися в лісі, харчуючись ягодами й картоплею, які він підбирав на полях. Він був до крайності психічно й фізично виснажений. «Я двічі задумував вчинити самогубство, – згадував, – від страху бути схопленим і підданим тортурами, яких я від українських бандитів сподівався. Я брав свого синочка Едя і ми йшли до річки […] Я думав втопитися разом з синком, щоб скоротити час поневірянь і жахливої боязні. І тоді, коли я брав сина за ручку, він говорив до мене, плачучи: татусю, повертаймося до нашої криївки. Я не мав відваги скочити у воду». Знайомий українець зі Ставища, Петро Базилюк, прийшов їм на допомогу. У замаскованій криївці в його стодолі вони обидва протрималися аж до вступу Червоної армії в січні 1944 року, а

потім виїхали до Польщі.

Водночас Петро Базилюк переховував свого родича, українця, якому також загрожувала УПА. Він не завагався дати притулок Слоєвським, незважаючи на те, що в червні 1943 року його помилково підстрілив вартовий польської самооборони з Борека, в результаті чого він втратив око. Доля Базилюка закінчилася трагічно: весною 1944 року його застрелили радянські солдати, яким він не хотів віддати останню корову (за іншою версією, наведеною Владиславом Курковським, він загинув від рук УПА в 1946 р.). «Загинула людина надзвичайно права, чесна й благородна, – пише Антоні Калюс. – Якщо б у Польщі було прийнято давати таку медаль, як в Ізраїлі – відзнаку „Праведники народів світу", то Петро Базилюк – українець, заслужив би цю медаль в першу чергу – за моральну відвагу оборони життя іншої людини».

Джерело: A. Kalus, *Borek*, „Na Rubieży" 1994, № 10, с. 16; AW II/1350/2k, W. Kurkowski, *Samoobrona Huty Stepańskiej na Wołyniu*, арк. 55–57.

Борівка, ґміна Деражне – польська колонія.

Згідно зі свідченнями Мечислава Кобилецького, у березні 1943 року українець Сергій Коперник, в якого була наречена полька та двох братів, що належали до УПА, остеріг мешканців колонії про планований напад бандерівців і вказав, на яких дорогах приготовано засідки на втікачів. 18 березня більшість поляків, під ескортом п'ятьох членів АК з Янової Долини, возами виїхали до Клевані в Рівненському повіті. Вночі від рук націоналістів загинули ті мешканці (29 осіб), які залишилися і не хотіли покинути колонію.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VI/17, Свідчення Мечислава Кобилецького, арк. 55.

Великополе (Велике Поле), ґміна Березне – польсько-українська колонія.

Після того, як у 1944 році вступили радянські війська, члени УПА вбили три особи з родини Стойків, яка до свого господарства повернулася з Костополя, де заховалася після нападу на Липники в березні 1943 року. Уникнув смерті 12-річний Міхал Стойко, який залишився на ніч у свого друга-ровесника з польсько-української родини Маркелів. За допомогою Маркела та українця Єремкевича на євангельському кладовищі він поховав родину. Потім мусив рятуватися втечею, остережений іншим українцем про те, що УПА його розшукує. Наступного дня націоналісти вбили молодого Маркела та його матір, коли втікали через поля.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 215.

Вербче (Велике й Мале), ґміна Степань – українські села, в яких проживало по кілька польських родин.

18 липня 1943 року члени УПА вбили близько 60 втікачів із району Гути Степанської, яку значні українські сили кілька днів тримали в облозі.

Однією з жертв була мешканка Вирки, Франциска Дзеканська, врятувалася натомість її 6-річна дочка Ядвіга. «Під час втечі від УПА, – згадують свідки, – дівчинка була вже так втомлена, що не могла йти своїми силами, тому мама несла її на руках. Куля з кулемету влучила в Ядзю, пройшла крізь м'язи і застрягла в грудях матері, яка загинула на місці. Ядзя, лежачи при мертвій матері, сама ганчірочкою бинтує криваву рану і чекає порятунку. Десять днів дівчинка вдень при своїй мамі, а ніччю спить на розбитому возі, що стояв неподалік [...] вона харчується потертим з дозрілих колосків зерном, запиваючи водою з калюжі. Одного дня українець з села Вербче приїжджає косити, залишені поляками, лани вже дозрілого збіжжя, та знаходить Ядзю. Одна з українських родин забирає її до села. Рада села здійснювала тиск на цю родину, щоб дитину, «покинуту ляхами», вбити, але на захист її життя виступив учитель, також українець з Вербча, який забрав її до себе на виховання. Вилікувавшись та відживившись, Ядзя швидко видужала».

У 1944 році її опікун на з'їзді вчителів у Сарнах зустрів давнього керівника школи у Вирці, Казимира Карпінського, і розповів йому, що виховує вцілілу польську дівчинку з Вирки. Дівчинка опинилася в родині Карпінських, яку добре знала, а та, після повернення батька з німецької неволі, повернула йому дитину. «Сьогодні пані Ядзя живе та вчителює в Ґданську».

Джерело: F. і P. Piotrowscy, *To zostanie w pamięci*, [у:] *Świadkowie mówią...*, с. 68; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 303, 305.

Глибочок, ґміна Людвипіль – польська колонія, в якій проживало декілька українських родин.

13 червня 1943 року члени УПА вбили близько тридцяти поляків.

Серед врятованих були, між іншим, діти-підлітки Муравських – Броніслава і тяжкопоранений Мар'ян: «За мною до вікна вискочив брат Мар'ян. Але в нього попали дві кулі вбивць: одна в спину біля лопатки, друга розторощила йому нижню ліву щелепу. Він упав назад всередину хати [...]

Непритомна від страху, я наосліп бігла вперед [...]

Біля куща ліщини [...] я знайшла брата Мар'яна. [...] Він не міг говорити. Рухом руки попросив йому дати папір та олівець. На ньому написав: „Швидко втікай! Рятуй своє життя! Я напевно

помру”. […]

Усі радили, що треба втікати до Бистриці, де тимчасово стоять німецькі солдати. Мого брата на віз поклав знайомий українець Тихон і ввечері завіз до Бистриці до німецького військового лікаря. Однак лікар його не прийняв, і той привіз його назад.

[…] Мені тоді було 15 років, на голові з’явилося перше сиве волосся».

Хлопця, на щастя, перш, ніж повернулася мова, два з половиною роки хірургічно лікували в лікарнях у Березному, Рівному та Києві.

Джерело: B. Murawska-Żygadło, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży” 1995, № 11, с. 5–6.

Городище, ґміна Людвипіль – польсько-українська колонія.

Місцеві українці, Радюки й Бартманські та українці з Кам’янки (див. с. 73) – брати Майструки, Олександр (з дочкою Санькою), Прокіп та Макар, надавали допомогу полякам та остерігали про небезпеку зі сторони УПА.

На початку 1943 року на вчительку Маріанну Любов-Потомську напали члени УПА. Її врятував сусід Майструк, спустивши своїх собак на нападників, які вирубували двері. Вчителька переїхала до колонії Будки Кудрянські, де також на неї напали, а потім до Хвоянки (див. с. 77).

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 254 (за свідченням Маріанни Баґінської).

Гурби, ґміна Людвипіль – колонія з перевагою українського населення над польським.

У квітні й травні 1943 року члени УПА вбили кільканадцятьох поляків. До нападу, який відбувся 28 травня, майже всі мешканці, яких в останній момент попередив сусід-українець, встигли втекти до Старої Гути.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 256.

Гута Степанська, ґміна Степань – польське село, яке налічувало 180 садиб та близько 800 мешканців.

16 липня 1943 року сильні загони УПА, користуючись підтримкою українських селян з довколишніх сіл, розпочали масовану атаку на осередки самооборони та польські поселення в районі Гути Степанської, в якій тоді перебувало 5 тисяч осіб. Під час облоги та боротьби, що тривали до 18 липня, загинуло близько 600 поляків.

Станіслав Зелінський з місцевості Чапелька, втікаючи від нападників у напрямку Рафалівки, згубив свою 5-річну донечку. Заплакану дитину в лісі зустріла незнайома українка, потайки її

переховувала, а за кілька днів відшукала батька в Рафалівці та віддала йому дочку.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 127 (за книжкою В. Кобилянського *W szponach trzech wrogów*, Chicago 1988); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 288–290.

Деражне, ґміна Деражне – містечко, населене, переважно, євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.), а також поляками й українцями.

Весною 1943 року члени УПА вбили кілька десятків поляків. У травні від їхніх рук загинув український вчитель Олійник, який закликав до згоди з поляками.

Джерело: J. Turowski, *Pożoga. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK*, Warszawa 1990, с. 126.

Дюксин, ґміна Деражне – українське село, в якому проживало кілька польських родин.

Гелена Кшемьоновська-Ловкіс у знаменитій книжці спогадів *Wołyń – opowieści prawdziwe* (*Волинь – справжні розповіді*) описує випадки надавання українцями допомоги полякам під час бандерівських нападів на Дюксин, Пеньки Боровецькі (див. с. 75) та інші села в ґміні Деражне.

Вона згадує українця Оверка Талигова з Дюксина, який, всупереч тиску середовища (село було сильним бандерівським осередком) і поставі своєї родини, голосно виступав на захист польських сусідів, зокрема, намагався не допустити до нападу на Радоминку, що лежала поблизу. «Спочатку він мусив приховуватися від власного сина, – пише Гелена Кшемьоновська-Ловкіс, – який хотів його вбити за цю його балачку, а потім приховувався від руських, бо був українцем з бандерівського Дюксина та мав сина-різуна».

Яніна Добжецька, яка з 1940 року була сиротою, 19 березня 1943 року пережила – вдаючи українку – вбивство кількох десятків поляків у ближніх Пендиках. Тиняючись, так само, як її сестра й брат, серед чужих, знаходила притулок і роботу в деяких українців: Петра Онопрійчука, Опанаса, Харити та Олени Варвинової, яка належала до секти штундистів. У травні 1945 року братові й сестрі Добжецьким, які, втікаючи з Дюксина, добралися до Клевані, допомогла дочка Варвинової, Ярина: «вона сказала дітям, як повинні доїхати до Рівного, як знайти дядька й тітку. Купила їм квитки, відвела на потяг. Остання доброзичлива українка з рідного Дюксина».

Джерело: H. Krzemionowska-Łowkis, *Wołyń – opowieści prawdziwe*, Janów Lubelski 2003, с. 19–36.

Злазне, ґміна Деражне – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин і, до 1942 року,

єврейських.

У березні 1943 року на жительку колонії Клин Ставецький Момотку, під час втечі до Янової Долини, напали члени УПА, покалічили її та кинули до ями за стодолою. Власниця стодоли, українка, витягнула важкопоранену жінку та перевезла її на другий берег річки Горинь у напрямку Янової Долини, завдяки чому полька врятувалася.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 84 (за свідченням Мечислава Ґавла).

Кам'янка, ґміна Людвипіль – німецька колонія, а після виїзду в 1940 році німців до Рейху – українсько-польська.

У липні й серпні 1943 року члени УПА вбили близько двадцяти поляків.

Місцеві українці, брати Олександр, Макар і Прокіп Майструки, допомогли врятувати багатьох польських мешканців Кам'янки та сусіднього Городища, остерігаючи їх про небезпеку й надаючи допомогу. 23 липня 1943 року до Прокопа Майструка прийшло десятьох членів УПА з наказом вбити всіх поляків у Кам'янці. Відтягуючи час, він їх пригостив, а в цей час його дружина попередила потенційних жертв, завдяки чому поляки, які ще проживали в Кам'янці, зокрема, родина Баґінських, встигли втекти до лісу і в поле, після чого виїхали до Костополя та Березного.

Українці з Погорелівки, Шрамко та Грицько Опанас, возом відвозили поляків-утікачів, за що членами УПА були повішені в стодолі. Подібна доля зустріла українця Ничипора з Кам'янки, який остеріг польські родини Файферів, Міллерів та Созанських, а сім'ю Ґдовських відвіз підводою до Костополя – він був вбитий разом з 5-особовою родиною.

Джерело: J. Bagiński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1995, № 11, с. 7; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 264–265; E. Gross, *Zbrodnie Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Głogów 1999, с. 80.

Липники, ґміна Березне – польська колонія.

Уночі 26 березня 1943 року озброєні групи УПА з усіх боків атакували колонію, в якій сховалося багато мешканців з навколишніх місцевостей. Незважаючи на зусилля місцевої самооборони, загинуло близько 180 осіб.

Евеліна Баґінська, яка в результаті нападу втратила зір, через багато років розповідала, як, утікаючи разом з двома малими дітьми, розпізнала між нападниками свого сусіда-українця. «„Що вони вам зробили? Адже це малятка! Одному два роки, другому нема навіть року! Даруйте їм життя! Мені вже все одне, я втратила очі, мене ви можете вбити… але пощадіть дітей". […] Я не могла повірити в те, що досі живу, а наді мною, над краєм

рову, стоїть і співчутливо говорить давній сусід, а зараз командир банди вбивць, які бігають полями й багнетами добивають лежачих поранених поляків. [...] Я думаю, що в цьому українцеві – затятому шовіністові, засліпленому безглуздою ненавистю до поляків, – на мить відізвалася звичайна людська совість, якою Бог обдарував усіх людей.

[...] Коли настав день, мій чоловік, після довгих пошуків, знайшов мене на дні рову. Він забрав нас до лікарні в Березному».

Джерело: E. Hajdamowicz z d. Bagińska, *Moja ostatnia noc w Lipnikach – byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1994, № 8, с. 23.

Малинськ, ґміна Березне – колонія зі значною перевагою польського населення над українським.

На початку 1943 року українець, солтис українського села Боронне, попередив Павла Боруту, який був вчителем у Малинську й Боронному, щоб той не користувався пропозицією переховуватися в когось з цього села, бо загине так, як Городецькі, вбиті членами УПА в січні. За остереження поляків солтиса покарано смертю.

Джерело: Свідчення Казимири Борути, [у:] *Okrutna przestroga...*, с. 96.

Медведівка, ґміна Людвипіль – польсько-українське село.

У вересні 1943 року члени УПА вбили близько 60 польських мешканців.

Однією з небагатьох, хто врятувався, була полька, якій було кільканадцять років. Вона вправно говорила українською мовою. Нападаючі вели її за собою, бо не були переконані, чи це українська дитина, чи польська. Місцева українка, яка знала дитину, підбігла до них з криком і висмикнула дівчинку: «„То вам крові ляхів мало і хочете ще українську дитину вбити?!". Цей її відчайдушний жест врятував дівчинці життя. Після війни вона виїхала на захід до Польщі і поселилася в Нижній Сілезії в м. Бєлява».

Джерело: W. Marmucki, *Medwedówka*, „Na Rubieży" 1995, № 11, с. 7.

Молодянівка (д. Новини), ґміна Березне – польсько-українська колонія.

У серпні 1943 року українець Василь Словинський остеріг поляків, що чотирнадцятого числа відбудеться напад УПА. Ґраціан Баґінський з синами Тадеушем та Ігнатієм утекли до Березного. Допоміг їм у цьому інший українець, Пилип Левчук.

Словинський остеріг також Анелію Цибульську, однак вона вирішила переночувати разом з дітьми в стодолі. Коли вночі ввірвалися члени УПА, вона вискочила з клуні і була поранена. Нападаючі знайшли дітей, закрили їх у хаті, а будинок підпалили.

Дітям вдалося вискочити з полум'я. Врятовану родину Василь Словинський відвіз до Березного.

Джерело: Свідчення Антоніни Цибульської, [у:] T. Bagiński, *Lipniki Wołynia Poleskiego spalone*, Elbląg 1995, c. 31–33.

Пендики, ґміна Деражне – польська колонія.

29 березня 1943 року члени УПА вбили близько 150 мешканців.

Єдина українська родина, яка проживала в Пендиках, допомогла Станіславі Дрогомирецькій з Деражного, яка, уникнувши смерті в Яминці (див. с. 77), з трійкою дітей прибула до колонії і була піймана одним із нападаючих. «Раптом з'являється старенький українець, який жив у цьому селі, підходить до нас, обнімає маму й гукає [...] Це наші, українці – і веде нас. Таке побачивши, українець, який нас стеріг, нас залишає і йде грабувати так, як інші.

Цей старенький жив бідно, мав паралізовану дружину, ходив просити милостиню, завжди, коли був у Деражному, приходив до нашої хати. У нас він завжди був нагодований, одержував на дорогу харчі і щось із одягу [...] „ви мене завжди приймали і нагодували, і я вас прийму, але тільки до часу, поки вони відійдуть". Він нам усім наказав вилізти на піч і сховатися. А сам пильнував, виходив на двір і так нас переховував до наступного дня. В нього була також дівчинка, полька, родина якої підводою втекла до лісу. Він говорив, що пошукає її батьків, а якщо не знайде, то виховає як свою».

Джерело: W. Drohomirecki, *Oczami dziecka*, [у:] *Świadkowie mówią...*, c. 103; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, c. 224.

Пеньки Боровецькі (Пеньків), ґміна Деражне – польсько-українська колонія.

Восени 1942 року Томаш Кшемьоновський зі знайомими вночі пробували запустити зачинений німцями млин, щоб змолоти трохи муки на свята. Їх зловили українські поліціанти на німецькій службі. Били й заганяли їх у крижану річку. «В певний момент, – пише Гелена Кшемьоновська-Ловкіс, – батько почув: Томаш? Виявилося, що один з поліціантів був його колишнім добрим другом. Він голосно верещав та загнав його в темні кущі і тихо наказав швидко втікати. Цього разу він дарував батькові життя [...] зболілий і змерзлий, він майже повз до хати».

У березні 1943 року члени УПА напали на хату Василя Романюка. Його син Микола, рятуючись втечею, сполошив нападаючих; у побоюванні, що він приведе підпомогу, вони вирішили лише пограбувати. «Микола був певний, що бандити його шукають, отже не міг повертатися додому. Тому пішов до

віддаленого хутора, до українців, з якими він товаришував. Йому відкрила молода господиня. Він їй розповів про те, що сталося, і попросив, щоб його десь сховала. Вона швидко підняла вхід до пивниці в кухонній підлозі, куди Микола спустився. Прикрила килимком. Незабаром він почув, як під хату заїхали вози та голос її чоловіка, який кликав дружину, щоб допомогла, бо він привіз збіжжя, яке забрав у ляхів, і мусить швидко їхати далі, по наступне. Микола завмер від жаху і безладно чекав у пастці, що буде далі. Чоловіки від'їхали. Жінка його присутності не зрадила». Після цього випадку, Романюки вирішили виїхати до Оржева в сусідньому Рівненському повіті. По дорозі на втікачів знов напали, цього разу було вбито кілька осіб. Решті родини вдалося добратись до Оржева. Ними заопікувався українець Володимир з Вільхівки, що лежала неподалік, який вже раніше давав притулок Страмським, родичам Романюків. «Володимир був мудрою, доброю людиною. Він сам збудував школу, в якій тепер проживав. У важкі ночі зберігав Страмських. Тепер допомагав численній польській родині, наражаючи себе на небезпеку з боку бандерівців. Якось, повернувшись з Оржева, він знайшов на дверях школи записку. Хтось написав, що якщо він не перестане допомагати ляхам, то сам загине. Далі він не міг наражати свого життя».

Джерело: H. Krzemionowska-Łowkis, *Wołyń – opowieści prawdziwe…*, c. 49–53.

Плотечно, ґміна Костопіль – польсько-українська колонія.

У липні й серпні 1943 року члени УПА вбили близько 50 поляків.

Жителька колонії, Конопацька, якось була затримана німцями. Її трійкою дітей, аж до вступу радянських військ на початку 1944 року, опікувалися три українські родини: Колбів, Кожушків та Фесюків. Під час жнив українці вигнали Конопацьких на багно, а самі почали радитися, чи їх вбити. Однак вирішили, що поляки негрізні та дозволили їм збирати врожай. У 1945 році родина виїхала до Польщі.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 240–241.

Погорілівка, ґміна Людвипіль – українське село, в якому проживало кільканадцять польських і, до 1942 року, єврейських родин.

Православний священик Гаврило Богуславський закликав українців, які брали участь у нападах на поляків схаменутись. Крім того, разом з дружиною і сином Ростиславом, він переховував поляків і допомагав їм рятуватись втечею. Щоб уникнути помсти з боку УПА, він з родиною мусили втікати до

Рівного.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 276 (за свідченням Юзефи Марциняк).

Подселече, ґміна Стидин – польсько-українська колонія.

У першій половині березня 1943 року українець Левко Кіриш попередив поляків про напад УПА, завдяки чому врятувалися родини Вернерів, Яницьких та кілька інших. Дослухавшись до його попередження, вони встигли втекти.

Під час облоги УПА Гути Степанської в липні 1943 року, мешканці колонії сховалися в лісі. Члени УПА намагалися виманити їх звідти підступом. Завдяки попередженню українця Власа Прохора, втікачі уникнули смерті, залишаючись у лісі.

Полякам у колонії Подселече допомагала також українка на ім'я Палажка.

Джерело: AW, II/647, I. Janicki, *Wspomnienia*, арк. 7; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 314–315.

Полянівка, ґміна Деражне – польська колонія.

Перед нападом на колонію, який відбувся 25 березня 1943 року (тоді загинуло близько 50 осіб), українець Йосип Йохимець на кілька днів сховав у себе родину Яна Пєтшиковського. Про планований напад Йохимець дізнався від своїх синів, які були УПА. Потім інший українець організував виїзд до Янової Долини.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VI/34, Свідчення Яна Пєтшиковського, Олександра та Ядвіги Лотоцьких, Данути й Адама Якушевських, Казимира Пєтшиковського, арк. 102–102зв.

Степань, ґміна Степань – містечко, населене євреями (до ліквідації гетто в 1942 р. вони становили понад 50 відсотків населення), українцями і кільканадцятьма польськими родинами.

У 1942 році Ванда Пеполь з Немович біля Сарн разом з сестрою проводили Різдво Христове у тітки, Анни Влощинської. Після Нового року вони поверталися додому. «Нас віз українець, знайомий тітки, якому, саме, я завдячую життям, – згадує Ванда Пеполь. – Моя тітка вийшла заміж за українця, Павла Влощинського […] дядька в 1943 році вбили його знайомі друзі, саме за те, що він одружився з полькою. Він устиг сховати теля на горищі і не видав дружину, хоч сам був страшно катований. Тітка все це чула. Пройшло пару днів, поки її, ледве живу, знайшла сусідка-українка, переодягнула в свій одяг і наказала йти до Гути Степанської, куди втікали всі поляки з довколишніх сіл».

10 квітня 1943 року члени УПА, вдаючи радянських партизанів, вбили трьох членів родини Климків з колонії Двірець, які звідти втекли під час нападу, та шукали притулку в знайомої українки в Степані. Вона встигла сховати, – згадує Леон Карлович, – і врятувати 5-річну донечку Климків, а трохи згодом

передала її братові Климкової, який перебував у Гуті Степанській.

Під час нападу УПА в ніч з 13 на 14 квітня 1943 року, завдяки сусідам-українцям були врятовані: Капсяк, якого сховав українець Ширко; родина вчителя Чеслава Ґавенди, яку сховав і вивіз за межі Степаня сусід Павло Кондратець. Станіслава Гартвіґ з п'ятіркою дітей була знайомим українцем таємно вивезена під Гуту Степанську. Його самого, після повернення до Степаня, застрелили за «зраду інтересів України».

У першій половині квітня 1943 року була вбита Станіслава Пінчук, дружина довоєнного секретаря ґміни, українця Сергія Пінчука. Її дочку Ірину від УПА захистив дідусь Пінчук.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VI/30, Свідчення Ванди Пеполь, арк. 88–89; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 136; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 299–300.

Хвоянка, ґміна Людвипіль – польське село.

У березні або квітні 1943 року члени УПА побили до непритомності вчительку Маріанну Любов-Потомську, яка кілька місяців раніше пережила напад у Городищі, ґміна Людвипіль (див. с. 70–71) та черговий – у Будках Кудрянських. Поніченою вчителькою заопікувалася родина українця Винничука, потім її довгий час лікували в лікарні в Міжріччі (Рівненський повіт).

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 249.

Яминець, ґміна Деражне – польська колонія.

25 березня 1943 року члени УПА напали на колонію та вбили кільканадцять осіб.

Полякам – родині Севрука та їхнім гостям, Станіславі Дрогомирецькій з сином (мешканцям Деражного) – у переховуванні та втечі допоміг сусід-українець. «Була вже ніч, – згадував Володимир Дрогомирецький, – коли він прийшов і наказав нам вийти. Сказав: „Ідіть спокійно, помалу, якщо хтось ішов би чи їхав – не тікайте. Відомо, що українці не бояться і не втікають, така поведінка свідчитиме, що ви українці і ніхто вас не зачепить"». Дрогомирецькі послухали цієї поради. Перш, ніж після багатьох перипетій, добралися до Рівного, вони пережили чергові напади націоналістів, а врятувалися, зокрема, завдяки доброзичливості знайомих українців у Пендиках (див. с. 74) та Великому Стидині.

Джерело: W. Drohomirecki, *Oczami dziecka*, [у:] *Świadkowie mówią…*, с. 101–102; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 222.

Янова Долина (сьогодні Базальтове), ґміна Костопіль – поселення, засноване для працівників каменоломень базальту. У 1939 році налічувало близько 1800 мешканців, переважно

поляків; у березні–квітні 1943 року їхнє число, ймовірно, перевищило 3000, адже сховалися тут втікачі з прилеглих місцевостей, яким загрожували українці.

У ніч з 22 на 23 квітня 1943 року велика група членів УПА, при численній участі українських мешканців сусіднього Злазного, здійснили напад на поселення і вбили близько 600 поляків.

Свідками масово вбивства були, між іншим, Ян Карван та його дружина Ядвіга. Їхні свідчення у 1988 році в Чикаго записав Владислав Кобилянський: «Деякі українці радили полякам втікати до лісу, інші забирали їх до своїх домівок і переховували в криївках. Між іншим, і нас, і наших дітей у своїй хаті переховував українець Василь. [...] У Страсну п'ятницю, після сутінків, розпочалося вбивство беззахисних. Після винищення поляків в їхніх хатах, почали також перевіряти, чи в українських будинках нема поляків. Поляків, яких знайшли (тих, на котрих донесли) в українських хатах, вбивали на місці, у присутності української родини. Були також випадки, коли разом з поляками вбивали й українців, тих, які зізналися, що знали про присутність в їхній хаті поляків і не видали їх з власної ініціативи. Нам відомий випадок, що викрита в українській хаті пані Свідерська з трійкою дітей, мусила спочатку дивитися, як вбивають її опікунів-українців, і щойно потім забрали життя їй та її дітям. [...] Василь переховував нас ще весь день, суботу, а після того, як настала ніч, вивів нас до лісу і попрощався. Лісами ми пробралися до Костополя».

Джерело: Фрагмент свідчень Владислава Кобилянського, [у:] *Łuny nad Wołyniem*. Wybór dokumentów G. Sołtysiak i J. Stępień, „Przegląd" 2003, № 25.

КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ПОВІТ

Башуки, ґміна Старий Олексинець – українсько-польське село.

У серпні 1943 року, за свідченням Катерини Легкун, місцевий православний священик за докори бандерівцям, щоб вони перестали вбивати поляків (він говорив: «Злочини завжди є лише злочинами»), був ними вбитий разом з дружиною та служницею.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie...*, с. 152–153.

Білозірка, ґміна Білозірка – містечко, населене, головним чином, українцями.

Навесні і влітку 1943 року від рук членів УПА загинуло кільканадцятьох поляків. Також було вбито двох доньок відомого в околиці українця, які остерігали поляків про небезпеку.

У червні 1943 року місцевий настоятель, священик Владислав

Терліковський, попереджений українцем, припинив служити недільні богослужіння, бо поляки, зібрані в костелі, могли стати легкою ціллю для атаки з боку УПА. 1 липня, знов остережений українцем, він виїхав до Миколаєва у Станіславівському воєводстві.

Про напади на початку серпня остерігали українці, Андрій Мельник та Гринько Кривий. Родини Центкевичів та Стшешковських встигли втекти та врятувати життя.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, XI/10, Свідчення Едмунда Босаковського, арк. 46зв.; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 143; W. Wolski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1999, № 38, с. 38.

Будки, ґміна Почаїв – українське село, в якому проживало близько 30 польських родин.

Родина Сковронських багато разів остерігалася українкою похилого віку, Крошковою. «Це не було нічого конкретного, – читаємо у свідченні Юзефа Сковронського, яке записав Едвард Ґросс, – тому я сидів дома, хоч і пильнував. Лише віднедавна вона почала приходити з конкретними остереженнями. – Сьогодні вдома не спіть, – говорила, – бо мають прийти вас вбити. – І так кілька разів. На ніч ми втікали до лісу, кілька разів спали в картоплинні на полі – де вдалося. Рятувало те, що вдень вони не наважувалися нас убити, а вночі не могли нас застати. Вони не знали, що Крошкова, яка була тещею Гузюка [провідника місцевих бандерівців], зі всім, що вони вирішували, приходила до мене. Якогось дня вона нам сказала, що цієї ночі мають підпалити нашу хату. І, дійсно, підпалили. З того часу ми не мали куди повертатися. Ані в моїх батьків, ані в батьків дружини ми не могли жити, бо їх могли б убити разом з нами. На щастя, мій тесть був лісником і товаришував з паном Карпенком [українцем]. Завдяки тому, пан Карпенко погодився на те, щоб нас декілька днів переховати. Ми тут вже тиждень». Через деякий час приховування, попри остереження Карпенка, Сковронські виїхали до Гути Пєняцької в Бродському повіті (Тернопільське воєводство). 28 лютого 1944 року вони загинули – серед близько 1000 жертв пацифікації Гути, здійсненої українськими солдатами з дивізії СС «Галичина» під командуванням німців.

Джерело: E. Gross, *Zbrodnie…*, с. 123–124.

Ванжулів, ґміна Білозірка – українське село з 4 польськими родинами.

У квітні 1943 року Франциск Шреффель, власник сільського господарства та млина, завдяки остереженню знайомого українця про планований напад, встиг з родиною виїхати до Кремінця. Його матір і сестра, які не повірили в реальність небезпеки та залишилися в селі, декількома місяцями пізніше були вбиті.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 466.

Вербовець, ґміна Вишгородок – українське село, в якому проживало близько 15 польських родин.

У 1943 році, перед загрозою нападів УПА, мешканці сховалися в Ланівцях. У селі залишилася 5-особова родина Кудриків. Вона приховувалася в полях, землянках та стодолах у сусідів-українців. 14-річну Яніну Кудрик у стодолі знайшов молодий член УПА і хотів розстріляти. Власниця стодоли, українка, вблагала його, щоб того не робив.

Наприкінці грудня 1944 року місцевий православний священик передав родині, яка приховувалася, що вони повинні «негайно втікати, бо він не хоче, щоб у Вербівці полилася польська кров». Він говорив про те, що його примусили посвятити знаряддя злочину, що вже знайшлися добровольці, які мають вистежити й вбити Кудриків.

31 грудня молода українка, в якої були маленькі діти, наражаючи своє життя, возом перевезла Кудриків до залізничної станції Корначівка, звідки вони поїхали до Збаража.

Джерело: Свідчення Яніни Олеарської від 1 XII 2003, 21 VIII 2003 та 12 V 2004 (у зборах Владислава й Єви Сємашків).

Веселівка, ґміна Угорськ – польсько-українське село.

У 1943 році членами УПА було вбито кількох мешканців села. Трапилося також вдаване вбивство. Казимир Баня описав випадок Антоні Сливинського та його сина, які орали поле. «Бандерівці, що табором стояли поблизу лісу, вислали одного зі своїх, щоб застрелив тих орачів. Висланий бандерівець, доходячи до орачів, сказав їм, чому його послали, та пояснив: „Я так стрілятиму, щоб у вас не попасти. Коли я вистрелю, нехай впаде один, а після наступного пострілу – другий. Вдавайте вбитих і лежіть так до вечора. Ввечері прямо з поля тікайте до Кремінця». Вони так і зробили. Пережили свою вдавану смерть і разом з іншими виїхали до Кремінця, на захід».

Джерело: K. Bania, *Na Wołyniu*, [y:] *Bracia zza Buga…*, с. 11–12.

Вишнівець Новий, ґміна Вишнівець – місто, населене, передусім, євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.), а також українцями й поляками.

З весни 1943 року, під загрозою УПА, до міста сходилися поляки з сусідніх сіл і переховувалися в монастирі отців кармелітів босих. У лютому 1944 року члени УПА, під виглядом радянських партизанів, увірвалися до монастиря і здійснили вбивство близько 200 осіб. Поляки, які вижили, приховувалися в українців. Марія Цесельська з Полян шість тижнів переховувалася під ліжком в українців Романишинів. Також поляк Ґонсьоровський

приховувався в одного з українців.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 471–475.

Вишнівець Старий, ґміна Вишнівець – українське село, в якому проживало також 50 польських родин.

У лютому 1944 року члени УПА в костелі св. Станіслава Єпископа Мученика закрили й спалили кілька десятків поляків. Ті, які залишилися в селі, сховалися в криївках, у тому числі в українців. Родини Сороки, Галя, Наталки й Князя, з нараженням на небезпеку свого життя, переховували поляків з родин Стемпльовських, Круліковських та Дутковських, разом 28 осіб. Тих, що переховувалися, члени УПА вистежили й знищили.

Марія Стемпльовська згадувала, як її та її дочку пригорнула українка Мендзариха: «„Чоловікові і дітям, які загинули, вже не допоможеш. Ти сама тепер мусиш дбати про свою безпеку”. Сховала нас двох у своїй хаті. Вночі прийшли бандерівці, щоб вбити „ляшку з дитиною”. На захист мене й моєї дитини став син Мендзарихи, бандерівець, який не дозволив скоїти ще одне вбивство».

Вижила, між іншим, Антоніна Свьонтковська з четвіркою дітей, – пише про свою тітку Стефанія Круліковська, – вона була схована українкою в ямі під оборою. Ідучи доїти корів, українка приносила їм хліб, а наймолодше з дітей забрала до хати і сховала в хлібній печі.

Джерело: M. Stemplowska-Niezgoda, *Byłam mieszkanką Wiśniowca Starego*, „Na Rubieży” 1999, № 39, с. 14–15; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 475–476; AW II/1698, List Stefanii Królikowskiej dołączony do relacji Marii Stec pt. *Historia o Wołyniu i Wiśniowcu*, арк. 2.

Залужжя, ґміна Шумськ – польсько-українське село.

10 серпня 1943 року члени УПА вбили близько 30 поляків. Тадеуша Сераковського та його родину аж до відходу нападаючих переховував сусід-українець на ім’я Кость. Усі вціліли.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 152.

Катербург (зараз Катеринівка)**, ґміна Катербург** – містечко, населене, в більшості, євреями (до 1942 р.), а також українцями й поляками.

Весною 1943 року польські мешканці залишили Катербург у страху перед атаками УПА. Залишився тільки настоятель місцевої парафії, священик Домінік Вижиковський. «Українські сусіди, – згадує Ян Нєвінський, – кілька разів остерігали священика перед загрожуючою йому небезпекою, але він це недооцінював. Одного дня кількох сусідів-українців категорично вимагали, щоб той негайно залишив будинок священика, бо може найближчої ночі

загинути. Після цього остереження, рибчани організували конвой та перевезли священика до Кремінця».

Джерело: Свідчення Яна Нєвінського, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 219.

Кинахівці, ґміна Вишнівець – українсько-польське село.

Влітку 1943 року коваль Адам Людвиків був попереджений українцем Іваном Бандурою, що УПА готує напад на поляків. Перед самим нападом цю родину остеріг інший українець, Снігур. Завдяки тому, багато мешканців встигли покинути село.

У березні 1944 року члени УПА викрали й вбили кільканадцять поляків.

Анна Людвиків та її мати Антоніна Мазур прибули в село за харчами, залишившись на ніч в українця Олександра Бранського. «Вночі до нього прийшли бандерівці. Чесний та свідомий господар так їх заговорив, таким чином водив їх по обійсті, що схованих польок вони не знайшли. А він добре знав, що якби жінок викрили, смерть загрожувала б йому і всій його родині. Потім він про це говорив зовсім відверто».

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 468–469; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 157.

Колодне Лісовщина і Колодне Селисько, ґміна Колодне – польсько-українські села.

25 травня 1943 року Павло Розвадовський, остережений другом-українцем, не був схоплений, коли вночі по нього прийшли бандерівці.

14 липня 1943 року на обидва села напало 300 озброєних членів УПА в німецьких і радянських мундирах. Близько 500 мешканців загинуло. Серед інших врятувався настоятель, священик Войцех Цішек, остережений українцем. Українець Семен Корнатий надав допомогу Юзефові Ратушняку – однак, переховував його недовго, в побоюванні за власне життя.

13-річний Станіслав Казимирів отримав поранення в ногу і втратив під час нападу матір: «вона мала розбиту голову. Саме її голова на моїх колінах врятувала мені життя […] я непомітно поліз до близького нам сусіда-українця […] Там я втратив сили і впав. Через хвилину, з хати вибігло двох старших синів сусіда, взяли мене попід руки і занесли до свого саду, в чагарники. Перев'язали мені рану ганчірками і я лежав там схований всю ніч і цілий день. […] уночі мене, схованого під соломою на підводі, сусід-українець перевіз до лікарні у Збаражі».

Через деякий час після масового вбивства поляків у Колодному, відбулося зібрання українців, на якому багато хто виступав проти дальших убивств. Пізніше близько 60 з них члени УПА розстріляли.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 433–438; S. Kazimierów, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1999, № 38, с. 42; пор. також: B. Odnous, *Lato 1943…*, с. 114–115.

Лішня, ґміна Угорськ – українське село, в якому проживало близько 20 польських родин.

Влітку 1943 року приїхали поляки з Кремінця, звідки раніше втекли, на жнива. Українець з села Лішня повідомив їм, що члени УПА влаштували тут засідку, завдяки чому вони змогли врятуватися. Натомість він сам з родиною був вбитий.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 463.

Людвище, ґміна Угорськ – українське село, в якому проживало близько 20 польських родин.

30 квітня 1943 року члени УПА застрелили кількох поляків.

Згідно спогадів Станіслава Блажеєвського, у травні 1943 року був затриманий УПА мешканець Гутиська Городиського Станіслав Адашинський, який їхав підводою, завантаженою продуктами, до Кремінця. Він врятувався завдяки тому, що знав гасло, яке йому передав українець Ставський з Гутиська. Маріанну Бацаєвську, яка з ним їхала, було вбито. За свідченням Фелікса Ясінського, це відбулося восени 1943 року в Новому Ставі, а гасло, яке було відповіддю на запитання про документи, звучало: «Батюшка ще не дали» (священик ще не дав).

Джерело: AIPN, 27 WDAK, XI/6, Свідчення Станіслава Блажеєвського, арк. 34; AW II/1014, F. Jasiński, *Kronika*, арк. 73.

Михайлівка, ґміна Великі Дедеркали – польсько-український хутір.

2 травня 1943 року сусіди-українці попередили поляків про планований напад УПА. Декілька родин виїхали до Шумська, інші до Кремінця. Їхні обійстя були спалені.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 421–422.

Молотків, ґміна Білозірка – українсько-польське село.

Гелена Кульчицька згадує, що коли в 1942 році все частіше напливали вісті про напади на поляків і грабування їхнього майна членами УПА, до хати її батьків почала приходити сусідка-українка на прізвище Бобошко. Вона забирала до себе їхній одяг на зберігання. Робила це в таємниці перед своїм 8-річним сином, побоюючись того, щоб під час допиту УПА той не зрадив матері. Коли наступав відносний спокій, вона заховані речі відносила. Коли напади на поляків посилилися, вся родина Кульчицьких, за винятком батька Гелени, проводила в неї ніч.

30 липня 1943 року члени УПА вбили кільканадцятьох поляків. Після страти батька й брата, Кульчицька сховалася в

сестри й шурина в місцевості Плиска. Однієї ночі прийшли бандерівці та розпитували про місце перебування шурина. Коли жінки не захотіли зрадити таємницю, нападаючі побили їх до непритомності.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 414.

Новостав, ґміна Великі Дедеркали – українське село, з декількома польськими родинами.

У 1943 році православний духівник Федір Тихоцький, років десь 90, був смертельно побитий членами УПА. Разом зі своїм сином Федором, також священиком, відверто й публічно вони плямували дії націоналістів, відмовляли їм у відправах богослужінь. Велика частина українців села не схвалювали поведінки членів УПА, у зв'язку з чим деякі, наприклад, Прокіп Гуменюк, Роман Панасюк, Степан Бондарчук, були переслідувані.

Джерело: AIPN, 27 WDAK, XI/7, Свідчення N.N. «Дика», арк. 37.

Синівці, ґміна Ланівці – українське село, в якому проживало 40 польських родин.

Влітку 1943 року від рук УПА загинуло кілька десятків поляків. Наприкінці грудня було вбито ще сім осіб, серед них Кароля Левицького, його дружину та двох дочок. Про перебіг вбивства місцева українка повідомила родичці Левицьких, Францисці Хаблюк, яка прибула з Рибчі, де переховувалася після попереднього вбивства. Українка сховала її в підвалі та порадила, щоб якнайшвидше залишила Синівці, бо «тут вбивці чекають на тих, хто ще може повернутися».

Джерело: Свідчення Яніни Олеарської від 1 XII 2003 і 12 V 2004 (у зборах Владислава й Єви Сємашків).

Стара Гута, ґміна Шумськ – польське село.

У квітні 1943 року від рук УПА загинули 52 особи. Під час нападу, родині Єжи Єленьковського, який був свідком, дозволив втекти бандерівець Гапина з Мощаниці (ґміна Будераж Здолбунівського повіту), давній приятель його батька, а інший українець, свідок Ієгови з сусіднього села Руська Гута (ґміна Шумськ), надав допомогу під час приховування.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 447–448.

Старий Олексинець, ґміна Старий Олексинець – українське село, в якому проживало близько 10 польських родин.

У 1943 році члени УПА кілька разів грабували господарство Олександра Станішевського. У серпні молодий українець остеріг Станішевських, що на них буде напад. У його результаті були вбиті дружина та син Станішевського, він сам урятувався,

сховавшись на горищі.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 443–444.

Угорськ, ґміна Угорськ – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

У 1943 році місцевий молодий українець врятував чесько-польську родину, яка прибула з Волинського Полісся, остерігаючи, що УПА задумує їх вбити. Сам, як «зрадник», був повішений посеред села.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 466.

Ходаки, ґміна Шумськ – українсько-польське село.

18 березня 1943 року були застрелені три поляки, найправдоподібніше, українськими поліціантами, які дезертирували до лісу з німецької служби. Аполлінарій Унольд, брат одного з убитих, зміг утекти і сховатися в сусіда-українця Скольського, а потім утік до Острога на річці Горинь (Здолбунівського повіту). Збігнева Унольда, сина Аполлінарія, його сестру й матір, які вдавали українців, напівукраїнець-напівполяк Равський вивіз до Острога.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 445.

Цеценівка, ґміна Катербург – маєток.

У 1943 році, працююча в маєтку, вчителька з Кремінця, Ядвіга-Катерина Новаковська, була врятована українцем, який був управляючим замість вбитого УПА поляка. Після похорону вбитих тамтешніх мешканців, він її повідомив, що мусить негайно покинути роботу, вернутися додому, звідки її забере підвода, яка їде по збіжжя до Кремінця. Мусить це зробити так, щоб ніхто не зміг зорієнтуватися, що остання польська працівниця залишає фільварок. Новаковська щасливо дісталася Кремінця.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 46.

Шумбар, ґміна Великі Дедеркали – українське село, в якому проживало сім польських родин.

У березні 1943 року, після перших убивств поляків у Великих Дедеркалах, українець Антон Терида вивіз до Кремінця органістку костелу разом з її 80-річною матір'ю, рятуючи їм життя. За це він був членами УПА важко побитий.

Коли бандерівці заочно винесли смертний вирок священикові Юзефу Кучинському, організаторові самооборони в Дедеркалах, українці в Шумбарі взяли його під опіку. Про вирок його повідомив Микола Білецький, православний священик, з яким священик Кучинський товаришував і співпрацював протягом трьох років, коли був настоятелем у Шумбарі.

Джерело: ks. J. Kuczyński, *Między parafią a łagrem*, Paryż 1985, с. 15, 28.

Шумськ , ґміна Шумськ – містечко, населене, в більшості, євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.) та українцями й поляками.

У 1943 році був застрелений УПА українець Василь Гук з села Зелений Дуб (ґміна Будераж Здолбунівського повіту). «Бандерівці, – згадує Фелікс Ясінський, – загрозили йому смертю, якщо він не виконає наказу і не вб'є свою дружину-польку. Отож Василь, не роздумуючи, разом з дружиною втекли до Шумська, там він вступив до поліції, отримав карабін і їздив на виїзди. Бандерівці вбили його матір-українку в її хаті і стежили за Василем, щоб його вбити, та й це сталося на греблі в Шумську – його застрелили з великої відстані».

За словами Леопольда Смєха, вбили також двох українців, Іщука й Кравчука, за контакти з поляками. Автор також називає Супінського і Дужика з Оришківців, які попереджали про напади УПА.

Джерело: AW II/1014, Feliks Jasiński, *Kronika*, арк. 69; AIPN, 27 WDAK, XI/2, Свідчення Леопольда Смєха, арк. 2зв., 4–4зв.

ЛУЦЬКИЙ ПОВІТ

Андріївка, ґміна Чаруків – польська колонія.

У січні 1944 року мешканці, разом з німцями, які евакуйовувалися, виїхали до Володимира-Волинського. Українці спалили польські обійстя та шкільний будинок, місцезнаходження польської самооборони. У колонії залишився Пєяк та його батько. Обох переховував українець-баптист, якого, після приходу совєтів, місцеві українці звинуватили у співпраці з німцями (фактично, він був членом польської самооборони і від німців мав дозвіл на зброю), в результаті чого був засуджений на 10 років ув'язнення.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 534–535.

Баківці, ґміна Полонка – українське село з декількома польськими родинами та чеська колонія.

22 червня 1943 року члени УПА вбили подружжя Іполита і Юстину Родзевичів. Їхнім сином Яном опікувалися українці Захар Проць, Харитон Пастерук, Лахтіон Мавзелепа та Вичинюк, а також двох чехів. «Я переховувався тими людьми, – згадує Ян Родзевич, – ризикуючи життям, протягом 8 тижнів і 3 днів у підвалах і на горищах. Попри подальші невтомні пошуки членів банди, мене ніхто не видав. Переодягнений, з запущеними бородою й вусами, зі столярськими інструментами, для більшої переконливості, що я столяр, який шукає роботу, добрався до Луцька».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, V/5, Свідчення Яна Родзевича, арк. 25.

Берестяне, ґміна Сильне – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У 1943 році владу в селі виконували члени УПА. З лютого по 20 травня 1943 року родину вчителя Коляди поперемінно переховували кілька місцевих українських родин. Коли українці відмовились далі допомагати, Коляди залишили майно та втекли до Цуманя.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 617.

Боратин, ґміна Торчин – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

За свідченням Владислава Седлецького, в липні 1943 року в Боратині і околицях члени УПА вбили 11 українців, які допомагали полякам.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 638.

Будки Городинські, ґміна Щурин – польська колонія.

На вістку про вбивства поляків, до яких дійшло в багатьох місцевостях Волині 11 липня 1943 року, мешканці залишили колонію та втекли до Торчина. «Місто гарантувало безпеку, – згадував Євген Ружанський, – це правда, але не було в ньому необхідних харчів для людей, а також для домашніх тварин, які разом з людьми там опинилися. Порадившись з собою, люди вирішили їздити за продуктами у свої господарства, де їх чекали розпочаті жнива, а вночі повертатися до Торчина і там ждати на наступний день.

Під час якогось повернення до Торчина, з придорожніх кущів на дорогу вийшов молодий чоловік, близький родич місцевого попа. Мій батько зупинив віз. Юнак попросив батька про хвилину розмови. „Ви сюди більше не приїжджайте, – сказав без жодного вступу. – Наші люди нічого вам не зроблять, чого не можу сказати про чужих. Передайте це, будь ласка, своїм людям, але про мене – нічого і нікому, бо це буде для мене як смертний вирок…”.

За бажанням молодого українця, зміст остереження був переданий усім втікачам ще того ж дня. Наступного ранку дорога з Торчина до Будок Городинських була порожня. Тільки двох не послухали – чоловік в розквіті сил та Домінік Ґроцький, хлопець двадцяти з чимось років. Вони знехтували остереженням чи, може, не повірили. Поїхали до себе, першому вдалося втекти, але другий вже не повернувся».

Джерело: E. Różański, *Nie każdy Ukrainiec był Polakowi wilkiem. Ukraińcy, którzy potępiali ideologię głoszoną przez OUN-UPA, ostrzegali*

Polaków przed napadami, ukrywali ich i bronili przed śmiercią, nie szczędząc przy tym własnego życia, ч. 2, „Na Rubieży” 2003, № 67, с. 10.

Галинівка, ґміна Сильне – польська колонія, яка налічувала 42 господарства.

28 березня 1943 року українець Гриць, який у червні 1941 року попередив родину Рокитів про депортацію вглиб Радянського Союзу, остеріг, що на Галинівку буде напад УПА. Більшість людей втекла до лісу, однак частина не сприйняла остереження та залишилася в хатах. Вночі члени УПА з Софіївки напали на колонію і вбили 40 осіб.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 621–622.

Глинне, ґміна Колки – польська колонія.

Влітку 1943 року за протистояння вбивствам поляків, членами УПА були повішені українець Квач з дружиною та дочкою Параскою. Наймолодший син Василь зміг вирватися катам та втекти.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 568.

Діброва, ґміна Колки – польська колонія.

20 червня 1943 року українці вбили чотири особи з родини Рудницьких та 17-річну Ванду Стемпєнь. Її родина була схована українцем-баптистом і перевезена до Маневичів.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 568.

Жабче, ґміна Чаруків – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У липні 1943 року члени УПА закрили в церкві і живцем спалили греко-католицького священика Серафима Горосевича. Разом з ним згоріло чотирьох поляків, яких він приховував. У своїх проповідях він засуджував злочини, які здійснювалися українцями на польському населенні.

У 1943 році члени УПА відрубали голову українцеві Милисевичу, ковальському помічникові, одруженому на польці, за відмову вбити дружину.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 552; A. Zawilski, *Znów ożywają kurhany…*, с. 250–251.

Журавичі, ґміна Сильне – українське село.

Восени 1941 року група молодих українців затримала Фелікса й Станіслава Трусевичів з Оборок (ґміна Колки), які переходили через село, і відвела на допит до солтиса. Там Станіслав був роздягнений догола. Молоді українці заглядали в хату солтиса, погрожуючи сокирами й ножами. Солтис заспокоїв

боївку і атаковані повернулися додому.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 629–630.

Загаї, ґміна Чаруків – польсько-українська колонія.

У червні 1943 року польські мешканці, остережені українцями про небезпеку, що їм загрожує з боку УПА, змогли заховатися в селі Несвіч та в Луцьку. Частину залишених хат члени УПА спалили, а майно пограбували.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 551–552.

Знамирівка, ґміна Сильне – українське село з двома польськими родинами.

У травні 1943 року члени УПА напали на дві польські родини і частину людей вбили. Чотирма врятованими дітьми, в тому числі Мечиславом Камінським, заопікувався місцевий українець. Через два тижні дітей забрали та вивезли до лісу на розстріл. Врятувався тільки Мечислав Камінський – поранений, отямившись, він повернувся до українця, який раніше його переховував, а той завіз його до Гути Степанської (Костопільський повіт).

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 628–629.

Козакова Долина, ґміна Чаруків – українська колонія, в якій проживало декілька польських родин.

Під кінець березня 1943 року українець Євчук остеріг Павла Завільського про приготований напад на його брата Аполлінарія. За сприяння полякам, і, особливо, за попередження про плановані напади бандерівців, всю родину Євчуків було вбито.

Джерело: Свідчення Леокадії Завільської, „Na Rubieży” 1998, № 30, с. 18.

Кошів, ґміна Торчин – село з перевагою українського населення над польським.

29 червня 1943 року члени УПА вбили 31 поляка. Нечисленним удалося сховатись. Сховок і допомогу надали їм українські родини Сапожників і Шереметів, родина Костянтина Бойчука, а також Іван Гродський та Семен Яцюр.

Одна з польських родин за дві години перед атакою була майже силою спроваджена знайомим українцем, сином Петра Бамбули з Линева (ґміна Свинюхи/Привітне Горохівського повіту), до обійстя його батька. Вони там приховувалися протягом декількох днів. Поранену дружину Юліана Соколовського українці завезли до лікарні, а двох врятованих синів взяли під опіку.

Родину Маріанни Бонк остерегла перед нападом 23-річна

Шура Сапожник. «Ми врятувалися дивом, – пише Ірина Юстина, дівоче Бонк, – увесь час сиділи в цій стодолі, ніхто нас не видав. Деякі українці були для мене дуже добрі і прихильні, наприклад, Бойчук Костек – ми разом викопали такий бункер в землі, нагорі була рухома покрівля, на ній росла трава. Часто ми там ховалися від бандитів. Івасик Шеремета, молодий українець, мав 13–15 років, інформував нас про наміри й рухи банд. Деякі українці, які співчували полякам, поділили ту саму долю.

Шура Сапожник, найгарніша дівчина в селі [...]. Я пам'ятаю, як вона разом з моєю мамою оплакували смерть моєї сестри Ванди і співчували полякам [...]». У липні 1943 року, за сприяння «ляхам» та невиявлення криївки її брата Толька, який відмовився брати участь в акції проти поляків і вступати до УПА, Сапожник була вбита членами УПА.

З їхніх рук також загинули українці, брати Іван та Петро Черваки – за затаювання місця приховування їхнього брата Романа, одруженого з полькою. Він відмовився вступити в УПА, брати участь у вбивствах поляків та вбити свою дружину.

12-річна Ольга Червак врятувала польку, свою молодшу подругу. «Одного дня я пішла з нею до церкви в Садові, – згадує Сабіна Круліковська, дівоче Тарнавська. – Там відбувалося щось незвичайне. Українці зносили сокири, вила, ножі, а піп святив їх, щоб ішли вбивати поляків і таким чином отримати вільну Україну. Тоді вона вивела мене зі святині і показала стежку, кажучи швидко тікати». Коли під кінець серпня 1943 року Тарнавські втекли до Локачів, українець з польським прізвищем Войцеховський привіз їм збіжжя. «Він нам привіз до Локачів 1 центнер пшениці і 1 центнер жита. Сказав тоді батькові: „Ти, Мар'яне, не маєш хліба, то я тобі привіз, бо взяв твоє збіжжя". Коли повертався додому, зустріли його націоналісти і так сильно побили, що він помер. А жахливу кару отримав за те, що возив полякові хліб».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, V/52, Свідчення Тадеуша Жуковського, арк. 171зв. (тут наведене свідчення Ірини Юстини); I. Justyna z d. Bąk, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2004, № 72, c. 42–43; S. Królikowska z d. Tarnawska, *Byłam świadkiem*, там само, c. 44–45.

Кресівка, ґміна Колки – польська колонія.

Весною 1943 року мешканці колонії, яким загрожували напади зі сторони УПА, в більшості втекли до села Колки. «Стефанію та Зенона Барвінських, – розповідає командир самооборони в ближній Рафалівці Аполлінарій Олива, – переховувала в себе одна українка, яка ще раніше, як тільки могла, остерігала їх та інших поляків перед намірами дегенератів

її національності. Ця жінка зі сльозами на очах розповіла їм, що двох її синів у банді і вона сама мусить їх остерігатися, тому не може вже довше переховувати в себе поляків. Рідна хата Барвінських була в Кресівці. Вони хотіли до неї повернутися. Не допомогли остереження українки, яка казала, що туди нема за чим повертатися, бо від банд в околиці аж роїться. Не послухали її та пішли». У Кресівці Барвінських схопили бандерівці. Над ними знущалися, але наприкінці відпустили.

«І раптом серед збіжжя наштовхнулися на Терешкову – цю українку, яка переховувала їх у себе. Коли вона не хотіла допустити, щоб ті пішли просто в гніздо бандитів – Барвінські з нею не погодилися. Вони вже досить волочилися і перебували в постійному страху. Їм вже було все одне. Однак ініціатива належала Терешковій. Відважна жінка вирішила виступити проти наказів і терору власних синів. Дійшли до її обійстя. Вона сховала Барвінських у стодолі і кілька днів носила їм їсти. Якогось дня прийшла з Корнелюком – довіреною людиною, який також не погоджувався з бандитизмом земляків. Було вирішено, що Корнелюк проведе Барвінську, переодягнену в український одяг, до села Пшебраже, а пізніше повернеться за Барвінським. Так і сталося. Стефанія з граблями на спині, в товаристві Корнелюка, безпечно добралася до села Пшебраже. Вночі Корнелюк провів її чоловіка». Автор спогадів підкреслює, що українець Корнелюк не прийняв, в якості оплати, запропонованих йому доларів.

Джерело: A. Oliwa, *Gdy poświęcano noże*, Opole 1973, c. 73–74.

Курган, ґміна Щурин – польська колонія.

15 липня 1943 року під час нападу УПА українець Гриць Кучерук дав захування родині Станіслава Сорочинського, а потім вночі провів її до Березолуп. Натомість тим часом син і донька Кучерука брали участь у погромі польських мешканців поселення Келецького в Горохівському повіті.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 633.

Лаврів, ґміна Полонка – велике українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

У червні 1943 року більшість поляків виїхали до Луцька. Родину Бучинських про плановані вбивства остеріг українець Іван Серветник. Декілька родин, які залишилися в селі, члени УПА вбили.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 599.

Ломанівська Площа, ґміна Полонка – українська колонія.

21 червня 1943 року члени УПА вбили кільканадцять осіб, утікачів із сусіднього Сосновця та з Томашева (ґміна Деражне,

Костопільський повіт). Уціліла, між іншим, малолітня Отилія Фурманек з Томашева. Вона була поранена в ногу і не могла далі тікати: «дивлячись на безнадійність ситуації, вона почала плакати й лементувати українською, взиваючи Бога на допомогу. Тоді бандита, вочевидь, загризла совість і він сказав: „Якщо ти полька, то чому молишся українською?". Не отримавши жодної відповіді, пішов від неї». Українка, яка поблизу проживала, остерегла Отилію, що нападаючий зараз повернеться. Дівчина почала повзти у напрямку Луцька. Наступного дня вона зустріла українця, який підводою відвіз її до лікарні в Луцьку.

Джерело: AW II/1283/2k, M. Gaweł, *Opis tragedii ludności polskiej na Wołyniu w czasie II wojny światowej*, арк. 12–13.

Лопатень, ґміна Сильне – польське поселення.

У червні 1943 року було вбито, за відмову вбити свою дружину, українця Муханюка, одруженого з Яніною Домалевською. Доля його дружини залишається невідома.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 624 (за свідченнями Едмунда Домалевського).

Луцьк – повітове й воєводське місто, яке налічувало близько 41 тис. мешканців: поляків, євреїв (до ліквідації гетто в 1942 р.) і українців (близько 17 відсотків).

24 грудня 1943 року відділи УПА атакували передмістя Луцька, вбиваючи близько 100 мешканців міста і втікачів з різних сторін повіту. Уникнула смерті, серед інших, родина Ванди Ґлушек, яку охоронив українець Вадинюк.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 657–661.

Майдан Комаровський, ґміна Колки – польська колонія.

У травні–червні 1943 року члени УПА вбили родину Гілари Борецького (у цьому четверо маленьких дітей). Завдяки допомозі українки врятувалася дружина Борецького, Агата. Вона від неї отримала одяг і щасливо добралася до Маневичів, а потім до Луцька, де відшукала свою дальшу родину.

Джерело: A. Oliwa, *Gdy poświęcano noże…*, с. 83–84.

Малі Березолуки (Ксаверівка), ґміна Щурин – українське село, в якому проживало декілька польських родин, а також маєток.

У серпні 1943 року групка озброєних українців напала на хату управляючого маєтком Березолуки, Калішевського. Його дочка втекла до сусіда-українця, який її сховав. Нападаючі до того сусіда привели подружжя Калішевських з сином та Станіслава Регіоновича і там вбили. Врятовану дівчину сусід-українець передав полякам.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с.

631.

Маруся, ґміна Чаруків – польська колонія.

У 1943 році в колонії діяв осередок самооборони. Завдяки остереженню українця Порубчука, колонія змогла в червні 1943 року протистояти атаці УПА. Спалено тільки кілька обійсть, ніхто не загинув. Проте вже наступний напад, 15 січня 1944 року, приніс вісім смертельних жертв.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 543–544.

Мар'янівка, ґміна Чаруків – польська колонія.

У червні 1943 року українець Грегорка (Григорій) Гнатюк попередив мешканців про планований напад УПА. Поляки в паніці залишили свої обійстя, втікаючи до Несвіча, Скірча, Луцька та інших місцевостей.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 543.

Мар'янівка Березолупська, ґміна Щурин – колонія, населена 24 польськими та 3 українськими родинами.

Наприкінці червня 1943 року Леонард Рудницький місцевим українцем був остережений про планований напад УПА. Польські родини втекли до маєтку Малі Березолуки, якого охороняв німецький гарнізон з кількох осіб, та до польських колоній Кременець і Копачівка в ґміні Рожище, де була організована самооборона. В день, коли поляки залишили колонію, члени УПА спалили всі польські обійстя.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 633.

Несвіч, ґміна Чаруків – велике українське село, в якому проживало близько 25 польських родин.

У січні 1944 року, незадовго перед вступом радянських військ, члени УПА вбили п'ятьох поляків, серед них вдову Мар'яна Пашковського (Пачковського?), вбитого українцями в 1940 році. До часу експатріації в 1945 році, трійкою її дітей опікувалася українська родина Вільковських.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 545–546.

Озеро, ґміна Ківерці – українське село, в якому проживало кілька польських родин і, до 1942 року, єврейських.

Зіновій Яницький згадує про українського православного священика, Костянтина Донця, який не тільки не закликав до вбивства поляків, але й посприяв укладенню договору з командуванням осередку самооборони в ближньому селі Пшебраже, відповідно до якого його підопічні зберігатимуть повний нейтралітет, ніколи не братимуть участі в нападах ані на

Пшебраже, ані на навколишні польські села й поселення. Він обґрунтовував це тим, що досі з поляками жили в злагоді, допомагали один одному, тому не мають приводу виступати проти них. Укладеного договору він строго дотримувався, завдяки чому залишив по собі добрі спогади не тільки в мешканців села Пшебраже.

Джерело: Z. Janicki, *W obronie Przebraża…*, с. 17, 52, 69–70.

Озеряни Шляхетські, ґміна Чаруків – польсько-українська колонія.

19 червня 1943 року члени УПА з сусідніх сіл вбили 49 поляків. В українця Якова Ковальчика знайшла притулок 6-особова родина Марковських, однак через тиждень вони також були викриті й вбиті.

Українці Пукшти (двоє братів і сестра), протягом двох місяців переховували – в сховищі, викопаному в саду – свого доброго знайомого 70-річного Яна Мармуцького. Після кількаразових візитів бандерівців, які шукали захованих поляків, Пукшти вирішили вивезти Мармуцького з Озерян. «Вони сховали мене на дні возу, а на верх поклали декілька мішків зі збіжжям, ніби контингент для німців». Калина Пукшта завезла його до Несвіча, де тимчасово розташувалися німецькі солдати. Звідти він виїхав до Луцька, а в 1945 році до західної Польщі.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 539–540; J. Marmucki, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 2000, № 48, с. 41.

Острів, ґміна Тростянець – українське село з декількома польськими родинами.

Наприкінці квітня 1943 року члени УПА закрили в стодолі та вбили кільканадцять осіб з групи поляків, які приїхали з села Пшебраже, щоб купити харчів. Домінік Ковальський, повішений нападаючими, за допомогою решти сил зміг звільнитися з петлі. «Увечері, – пише Зіновій Яницький, – біля хати проїжджав українець, що повертався з млина. Почувши зойки в стодолі, він зайшов всередину. Побачивши страшно пораненого чоловіка, забрав його до свого дому в селі Славатичі і сховав у стодолі. На другий чи третій день, прийнявши всілякі міри безпеки, за допомогою своїх сусідів, яким він довіряв, той українець пораненого поляка увечері привіз до села Пшебраже».

Джерело: Z. Janicki, *W obronie Przebraża…*, с. 33–35.

Прогонів, ґміна Торчин – українська колонія.

За свідченням Владислава Седлецького, в 1943 році члени УПА вбили двох українців за надану полякам допомогу.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 642.

Пшебраже, ґміна Тростянець – польська колонія, що налічувала близько 1100 мешканців.

Влітку 1943 року в колонії, яка була сильним осередком польської самооборони, перебувало близько 10 тис. утікачів з довколишніх місцевостей. Кільканадцять осіб зустріли смерть внаслідок багаторазових нападів УПА.

За спогадами Богуслава Лозинського, два українці, Сидір Ольхович та Никифор Климчук, попередили поляків, що в сусідньому Тростянці бандерівці створюють сильний центр. Вони обидва прибули до села Пшебраже з білими хустками в руках і заявили, що вони українські патріоти, але не визнають методів, які використовують бандерівці. Командуванню Пшебража вони надали детальну інформацію про сили УПА у Тростянці та погодилися бути провідниками, якщо дійде до експедиції. Атака була вдалою, бандерівський центр був розбитий.

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 125–126 (за опрацюванням Богуслава Лозинського); AIPN, 27 WDAK, V/15, Свідчення Зіновія Яницького, Леонарда Яницького, Тадеуша Яницького, арк. 59.

Скірче, ґміна Чаруків – село з перевагою українського населення над польським та польський маєток.

У жовтні 1943 року українці вбили вдову Аделю Мрозінську та її сина Чеслава. Врятувався її 4-річний син Адам, який під час нападу спав на запічку. Ним заопікувалася сусідка-українка. Вона його завезла до сусіднього Чорного Лісу (ґміна Торчин) і там залишила в чеській родині на прізвище Юзва. Врятований Адам Мрозінський був ними усиновлений і після війни вони забрали його до Чехословаччини.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 547–549.

Смолигів, ґміна Торчин – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

За спогадами Владислава Седлецького, в 1943 році члени УПА вбили дві українські родини, разом п’ять осіб, за допомогу, надану полякам.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 643.

Торчин, ґміна Торчин – містечко, населене, в більшості, українцями, а також євреями (до ліквідації гетто в 1942 р.) та поляками.

Поляки, які в липні 1943 року пережили погром Вільки Садовської (ґміна Кисилин Горохівського повіту), отримали матеріальну допомогу і притулок в українців у Торчині, Костя Горошка з родиною, який проживав на вул. Переможців, та Колі

Климовича, який проживав на вул. Смолиговській. «Вони допомагали полякам, – засвідчує Станіслав Ляхевич, – зокрема своїм сусідам. Попереджали про злочинницькі наміри своїх побратимів, надавали своє житло для криївок, часто виражали спротив дегенератству, яке в ці роки заволоділо більшістю українців».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VII/7, Свідчення Станіслава Ляхевича, арк. 14.

Усичі, ґміна Торчин – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

У березні 1944 року члени УПА забрали коваля Стефана Раєвського та трьох інших поляків, які перебували в нього у кузні. Коваля врятував місцевий українець Лука Сименюк, решта пропали безвісті.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 645; AIPN, 27 WDAK, V/34, Свідчення Казимира Пєтшиковського, арк. 99зв.

Холоневичі, ґміна Сильне – українське село, в якому проживало близько 10 польських родин.

28 березня 1943 року в село прибули члени УПА з сусідньої Софіївки з наміром вбити поляків у костелі. Чесний українець Гриць – за посередництвом родини Рокитів з Галинівки – попередив про небезпеку, завдяки чому до костелу прийшло лише кілька старших осіб і УПА передумала нападати.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 618–619.

Хоробрів, ґміна Чаруків – польсько-українське поселення.

Під кінець червня 1943 року, після декількох нападів УПА, в яких загинули поодинокі особи, частина польських родин вирішила рятуватися втечею до ближніх місцевостей – Несвіча, Лаврова, Мар'янівки та Скірча. Родини Филипчаків та Куреків перед черговою атакою остеріг українець Санько Клепець: «Він сказав, – згадує Мирослава Побоха, дівоче Курек, – що його наречена Поля (польська вчителька) була вбита. Він закликав нас до втечі. Санько не зміг доїхати до свого дому – був побратимами убитий».

Родина Себастіанських шукала сховища в різних місцевостях, тікаючи в напрямку Володимира-Волинського. 11 липня вночі заприязнений українець повідомив їх, що вони знов у небезпеці. «Наступного дня ми разом з родиною тітки сховалися в сусідньому українському селі, серед прихильників штундизму. Через кілька днів наш господар прибіг з поля, наказуючи нам заховатися в коноплях, бо йдуть бандерівці. Бандерівці обшукали обійстя та остерегли, що за приховування ляхів каратиметься

смертю. Вночі ми повернулися до обійстя тітки та переховувалися в стодолі. Під кінець липня мама вирішила повертатися до Скірча. Ми переодягнулися в український одяг, і, поміж бандерівцями, подалися в дорогу. Мама говорила українською, що її чоловіка і синів вбили „польські бандити", бандерівці остерігали нас, що в селі Скірче є ляхи [...] ми зустріли знайомих, з якими щасливо дісталися Скірча».

Джерело: Свідчення Мирослави Побохи, дівоче Курек, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu...*, с. 262; Z. Sebastiańska, H. Hilbrecht z d. Sebastiańska, *Byłyśmy świadkami*, „Na Rubieży" 1998, № 30, с. 22.

Хорохорин, ґміна Щурин – село зі значною перевагою українського населення над польським і, до 1942 року, єврейським.

За словами Владислава Седлецького, в 1943 році члени УПА вбили шістьох українців, які допомагали полякам.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 632.

Ягеллонів, ґміна Олика – польське поселення.

10 серпня 1943 року члени УПА вбили декількох поляків. Родина Юстковських була вчасно остережена українцем Олександром Хламаздою з села Башлики, і врятувалася.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 581.

ЛЮБОМЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Бірки, ґміна Любомль – українсько-польське село.

10 січня 1944 року члени УПА вбили 55 поляків. Українець Каленик від місцевого командування УПА отримав наказ вбити свою дружину-польку та двох малих дочок. Він таємно виїхав до Любомля, рятуючи своє і своєї родини життя.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 522; H. Komański, *Borki*, „Na Rubieży" 2000, № 44, с. 49.

Воля Островецька, ґміна Гуща – польське село, яке налічувало понад 800 мешканців (сьогодні не існує).

30 серпня 1943 року в результаті нападу значних сил УПА, за підтримки навколишнього українського населення, понесло смерть близько 600 поляків. У сусідніх Острівках цього самого дня загинуло близько 500 осіб.

Свідки подій відмітили нечисленні випадки надавання допомоги жертвам вбивства українцями з Перекурки (див. с. 99–100) і Сокола (див. с. 101–102).

Броніслав Єсьонек з родиною приховувалися поза хатою,

отримуючи допомогу з боку двох українських родин із Сокола. Впевнившись, що небезпека минула, вони повернулися до Волі Островецької, на них напали члени УПА під командуванням знайомого українця Махонька. «Кинули пропозицію, – згадує Марія Пендель, дівоче Єсьонек, – щоб нас закрити в хаті, а її підпалити. Ми всі почали кричати й лементувати. Суперечку вирішив Махонько, який сказав, що сьогодні нам нічого не зроблять, але завтра повернуться і нас вб'ють. [...] До нас прийшли дві українські родини, які опікувалися нами протягом попередніх десяти днів. Вони нам принесли їсти та води. Одна з українок радила втікати до Старого Ягодина [...] Через певний час, нас виселили за Буг, до місцевості Окопи».

Джерело: *Wołyński testament...*, с. 39; там само, с. 116 (свідчення Марії Пендель, дівоче Єсьонек); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 513–521.

Замлиння, ґміна Бережці – село зі значною перевагою українського населення над польським.

Після бандерівського нападу 30 серпня 1943 року, мешканці села сховалися в Римачах. 22 вересня 1943 року декількох членів УПА з Вишнева напали на братів Матчуків, які повернулися до села за харчами. Костянтин Матчук був убитий, Стефанові Матчуку вдалося втекти до лісу, а потім заховатися в українця Петра Мельничука, який його відвів на територію, що знаходилася під контролем поляків.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 501.

Лани, ґміна Любомль – польсько-українська колонія.

29 серпня 1943 року дійшло до нападу УПА на колонію. Родина коваля Яна Томича була попереджена українцем на ім'я Санько, та в останній момент втекла до Перевал (ґміна Олеськ), де знайшла тимчасове сховище в українця Скока. Зразу після втечі, Томич повернувся до Ланів за найбільш потрібними речами та інвентарем. Коли він гнав до Перевал худобу, був знов попереджений українцем Саньком, щоб все залишити та втікати.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 523.

Острівки, ґміна Гуща – польське село, яке налічувало понад 600 мешканців (сьогодні не існує).

5 липня 1943 року члени УПА скоїли провокаційний замах на проїжджаючих німців, щоб на село накликати пацифікацію. Вони декількох з них вбили. Свідком події була Софія Улевич: «Певного моменту постріли затихли, а біля нас з'явилися: моя мама з братом Болеком, сусідка Гелена Кувалек з чотирма своїми дітьми та свекрухою. Раптово з-за дому вийшов німецький солдат з

готовим до пострілу автоматом. Біля нього стояв український поліціант з Опалина. Німець крикнув „Хальт" і наказав нам лягати лицем до землі. Українець нас упізнав. Він колись моєму дядькові Єсьончаку приносив взуття для ремонту. Поліціант пояснив німцеві, що ми невинні. Солдат наказав нам встати і кожному подав руку. [...] За хвилину після того, як вони відійшли, німці обстріляли наше господарство, яке повністю згоріло. Тоді загинула моя сестра». На щастя, до пацифікації всього села не дійшло.

30 серпня 1943 року значні сили УПА, за підтримки українського населення з навколишніх місцевостей, напали на Острівки і вбили близько 500 поляків. У сусідній Волі Островецькій цього самого дня загинуло близько 600 осіб.

Свідки подій зазначили нечисленні випадки надавання допомоги жертвам масового вбивства українцями з Перекурки (див. с. 99–100) та Сокола (див. с. 101–102).

Після вбивства в Острівках уціліли, між іншим, Юзеф Єж та Антон Улевич, який так згадував момент, коли, разом з кількома десятками жертв, знаходився в ямі. «Над нами стояло трьох українців, решта кружляла навколо. Серед них я побачив знайомого. Почав його просити, щоб мене вбили пострілом з гвинтівки, а не сокирою чи іншим знаряддям. [...] знайомий українець підійшов до рову, подав мені руку, кажучи, щоб я встав. Коли я вийшов з ями, він дав мені шапку, піджак і наказав іти з ним. [...] Показав мені вузький бетонний місток. Сказав, щоб я в ньому заховався. Я з трудом туди втиснувся. Відходячи, він мені наказав тихо сидіти, бо якщо мене знайдуть, то вб'ють, а село спалять. Через деякий час я почув, що хтось хоче дістатися до моєї криївки. [...] По голосу я впізнав керівника школи Єжа. Потім виявилося, що і його до містка провів той самий українець. Нас щойно німці знайшли [...] До нас підійшов українець Яків Роговський, який служив у поліції в німців. Я знав його віддавна. Я запитав, що вони з нами зроблять. Він сказав, що розстріляють. Я відповів, щоб убив нас він, а не німці. Подумавши, він почав розмовляти з німцем, який стояв поруч. Переконав його в тому, що ми не бандити, а його сусіди. Німець наказав нам тікати до Ягодина [...]».

Джерело: *Wołyński testament...*, с. 39; там само, с. 71 (свідчення Софії Бородзей, дівоче Улевич); там само, с. 156 (свідчення Антоні Улевича); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 502–511.

Перекурка, ґміна Гуща – українське село (сьогодні не існує).

Після нападу УПА 30 серпня 1943 року на сусідню Волю Островецьку, під час якого було вбито близько 600 поляків,

деяким з уцілілих місцеві мешканці надавали допомогу. Гелену Приступу та її дітей протягом п'яти днів приховував в лісі українець з Перекурки (згідно репортажу, вміщеного в 2004 р. в газеті «Жечпосполіта», він звався Сергій Зелінський), син якого належав до УПА. На шостий день до них прибув її чоловік Болеслав, який на той час працював в українця біля Любомля. Довідавшись від нього про вбивства поляків, він вирішив тікати з родиною за річку Буг.

Олександр Любчинський вискочив з палаючої школи у Волі Островецькій, де було скоєне масове вбивство кількадесяти осіб, і вдавав мертвого. «Наляканий тим, що побачив, я втік у довколишні кущі. Пересидів у них три дні, без їжі й пиття. Увесь час я спав. Четвертого дня, коли я ослаб, пішов до українського села Перекурки. Зустрів українців, які дали мені хліба й молока. Вони говорили, щоб я втікав до Дорогуська. Я вирішив іти до поляків, які проживали поблизу села Перекурки. Я з ними жив два тижні. Під час мого перебування в цієї родини, прийшло 11 озброєних українців. Вони запитували: „Це вся родина?". Коли дізналися, що я врятувався з Волі Островецької, сказали: „Якщо врятувався, то нехай живе, його щастя". Увечері прийшли поляки, які проживали поблизу. Разом з ними я втік до Ягодина».

Родину Болеслава Кувалека з Острівок, подружені з нею українські родини, Макари та «Миколюси», протягом трьох днів переховували в селі Перекурки, після чого відвели її до переправи через річку Буг.

Едвардові Сороці та пораненому Янові Пальцю допомогла українка, дружина гайового з лісу Борек. Пізніше її чоловік безпечно провів їх до Ягодина.

Восени 1943 року підрозділ сотні Машлюка вбив родину Петрука (прізвисько Приступа): дідусів, батьків із сином Петром та двома дочками. Деякий час три особи з цієї родини переховувалися в українки Пелагії Санурики в Перекурці.

Джерело: M. Narbutt, *Wołyń: pamięć i zapomnienie*, „Rzeczpospolita", 7–8 VIII 2004; *Wołyński testament…*, с. 93 (свідчення Чеслава Кувалека); там само, с. 96 (свідчення Олександра Любчинського); там само, с. 155 (свідчення Гелени Тваруґ, дівоче Приступа); там само, с. 133 (свідчення Едварда Сороки); L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 162–163; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 512.

Полапи, ґміна Згорани – українське село.

На початку жовтня 1943 року поляк, який самотньо приховувався в лісі після знищення його родини під час нападу 30 серпня на сусідні села Острівки та Волю Островецьку, потрапив у руки членів УПА. Вони хотіли його повісити, однак

цього не допустили місцеві українці – його давні сусіди. «Схопили в руки кілки, люшні з возів, хто що мав, – пише Леон Карлович, – і грізним тоном сказали, що не дозволять ще одного вбивства.

– Це все через вас! – грізно кричали бандерівцям. – Нащо було вбивати поляків? Це через вас ми зараз без даху над головою! Це така має бути Україна? Ми розіб'ємо голови всім, якщо зараз же ви звідси не від'їдете!

Кричали жінки, чоловіки, а через те, що бандерівців було небагато, вони відступились. Один з українських господарів відвів поляка в бік і показав йому чагарники, які виднілися вдалині.

– Туди пішли ваші. Може ти ще їх доженеш. Іди, тобі нічого не загрожує. Ми з ними дамо собі раду. Втомлений, голодний до крайності, поляк вижив».

Джерело: L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 160–161.

Рівне, ґміна Гуща – велике українське село, в якому проживало 30 польських родин.

Наприкінці серпня 1943 року місцеві українці від УПА отримали доручення вбивати польських сусідів. Вони мали бути скликані на зібрання до поляка Баранського і там знищені. Однак місцевий православний священик був рішуче проти того і поляки були остережені українцями, які до них приязно відносились, завдяки чому встигли втекти на територію Холмського повіту на Люблінщині. Таким чином вони уникнули долі близько 1100 вбитих УПА осіб 30 серпня в навколишніх селах Острівки та Воля Островецька.

Анна Ришкевич (дівоче Вавжиняк) згадує, як врятувалася частина її родини. 29 серпня до них прийшов молодий українець, «звичайно, п'яний, він сильно плакав і цілував мого двоюрідного брата Станіслава Вавжиняка, відверто кажучи, що йому наказали йти і бити у своєму селі поляків. Так він говорить: „Що то буде, як він вб'є Сташека Вавжиняка, якщо це друг, разом до школи ходили, як він вб'є мого тата Олександра Вавжиняка та його батьків, дружину й дітей, якщо це близькі сусіди…". Він плакав і нарікав, що не може такого зробити». На світанку наступного дня, якраз перед тим, як бандерівці оточили село, Олександр Вавжиняк вирішив тікати з родиною на захід, у сторону річки Буг. Він зустрів українця, який їхав на коні, і той квапив його якнайскоріше втікати. «Тато запряг до возу коней і ми виїхали за село, до пана Бондаренка. Він був українцем. Там ми пробули два дні, але там були теж українці, які нам сказали: „Їдьте туди, куди всі поїхали. Ми не хочемо дивитися на вашу смерть, бо бандерівці сказали: зустрінемо поляка, то голова на пеньок"».

У вересні 1943 року члени УПА вбили близько 30 поляків з Рівного, які повернулися до села. Українець Ягелло, одружений з

полькою, не видав свою дружину, за що був важко побитий і через кілька днів помер.

Джерело: Свідчення Анни Ришкевич, дівоче Вавжиняк, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu…*, с. 225; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 513.

Сокіл, ґміна Згорани – українське село, в якому проживало декількох поляків.

30 серпня 1943 року майже всі мешканці села брали участь у вбивстві в Острівках та Волі Островецькій, однак знайшлися й такі, які, ризикуючи життям, надали полякам допомогу. Дві польки з Волі Островецької знайшли тимчасове сховище в української родини, де їх нагодували й порадили тікати до Ягодина (ґміна Бережці).

Родина українців Кусничів врятувала двох дочок, 10 і 6 років, Яна та Маріанни Поґожельців, убитих у Волі Островецькій, та перевезла їх до Любомля, де дівчаток передала польським залізничникам.

Солтис Сокола врятував та відвіз до Любомля польку з двома дітьми віком 3 і півроку, заміжню за українцем з Сокола Альошею Басюком – багатьма свідками розпізнаним учасником вбивства, який хотів винищити свою родину.

З-посеред близько 300 жінок і дітей з Острівок, убитих під лісом неподалік Сокола, вижили, між іншим, Чеслав Крук та його мати – свекруха Катерини Крук, дівоче Єсьонек. «Також мою свекруху українці погнали під Сокіл. Вона врятувалася дивом. Один з українців, які вбивали, через страх чи милосердя, оминув її та її сина Чеслава. Українці, побачивши, що той стріляє невлучно, загрожували йому, що його застрелять, якщо він не виправиться. Коли настала тиша, вона підняла голову й побачила, що з поля встають поранені та тікають в навколишні чагарники».

Врятувався також малий хлопець з Волі Островецької, Чеслав Любчинський, якого взяли на виховання місцеві українці. За спогадами Єви Палець, його батько, Ян Любчинський, коли дізнався про долю сина, після закінчення війни поїхав за річку Буг і забрав хлопця до Польщі.

Джерело: *Wołyński testament…*, с. 39; там само, с. 88 (свідчення Катерини Крук, дівоче Єсьонек); там само, с. 111 (свідчення Єви Палець); W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 529.

Штунь, ґміна Бережці – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

30 серпня 1943 року члени УПА вбили невизначену кількість поляків. Завдяки остереженню доброзичливих українців, родині Улевичів вночі з 29 на 30 серпня полями вдалося втекти до Любомля.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 499–500.

РІВНЕНСЬКИЙ ПОВІТ

Басів Кут, ґміна Рівне – українське село з кільканадцятьма польськими родинами та польське військове поселення.

У липні 1943 року родина Майорів була попереджена одним з українців, щоб негайно залишати село, тому що їм загрожує смерть від рук УПА. «Це остереження було передане обідньою порою, – згадує Ришард Майор. – Негайно, я з сестрою, а потім батько й мати, покинули нашу хату, залишаючи майже все на здобич бандитам. Я знаю, що два тижні банда УПА чекала нашого повернення».

Також українець Роман Бадур попереджав польських мешканців села про небезпеку, яка їм загрожувала. Він їм радив ночувати в Рівному, а вдень приходити тільки для роботи в господарстві. Завдяки його остереженням і допомозі, уникнули смерті дружина військового поселенця Валіка та її дочки.

Джерело: AW II/2370, R. Major, *Wspomnienia*, арк. 1; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 705–706 (на основі свідчення Томаша Валіка).

Велика Клецька, ґміна Великі Межирічі – польсько-українське село.

Народжений у селі Велика Клецька, українець Мусій Соловей переслідувався за вороже ставлення до дій УПА. Під час допиту в середині грудня 1943 року, він, між іншим, свідчив: «Під час ліквідації поляків я переховував поляка Тишецького, найбагатшого ляха в нашій колонії».

За Яном Клепушевським, серед українців, які допомагали полякам, приховуючи їх у своїх хатах, доставляючи харчі до криївок та інформуючи про наміри УПА, була, між іншим, Параска Кравчук.

Джерело: Протокол допиту Мусія Солов'я, [у:] W. Poliszczuk, *Nacjonalizm ukraiński w dokumentach*, ч. 2: *Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku*, Toronto 2002, с. 400–401; AIPN, 27 WDAK, IX/1, Свідчення Яна Клепушевського, арк. 4.

Глибочок, ґміна Гоща – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

3 липня 1943 року члени УПА вбили кількох поляків. Врятувалася Северина Чешейко-Сохацька з сином Тадеушем, остережена наймичкою-українкою під час нападу на сусідів. Після трьох днів приховування в полі, вони від неї отримали

селянський одяг і втекли до Рівного.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 683.

Городок, ґміна Рівне – українське село, в якому проживало кільканадцять польських родин.

У квітні 1943 року члени УПА вбили кільканадцять осіб з родин Нуреків і Плахтів та вбили українця Гриця Онуфрієва, який сприяв полякам та закликав до того, щоб припинити вбивства.

Про небезпеку нападу УПА поляків попереджав українець, садівник Головатий.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 707.

Гранична, ґміна Рівне – польська колонія.

У 1943 році члени УПА винищили родину Райковських, яка нараховувала кільканадцять осіб. Врятувалася 6-річна Галина Райковська, яка втекла з палаючої хати. Нею заопікувався знайомий українець, повідомивши про все родину в Рівному.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 707.

Кам'яна Гора, ґміна Олександрія – українське село, в якому проживало 15 польських родин.

У ніч з 5 на 6 травня 1943 року від рук УПА загинуло декількох поляків. Їхній командир Абрам Брикс пощадив 15-річну Леокадію Червінську, яка дружила з його чотирма доньками. Інші мешканці встигли сховатися або втекти.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 669.

Клевань, ґміна Клевань – єврейське містечко, в якому проживало кількадесят польських і українських родин.

13 грудня 1939 року батьки і брат Стефана Савицького уникнули смерті від рук українських націоналістів, остережені другом-українцем. Після втечі через річку Буг та діставшись до підваршавського Вавера, батько й брат були розстріляні німцями.

Джерело: Свідчення Стефана Савицького, [у:] *60 rocznica zbrodni wawerskiej*, Warszawa 2000, с. 8–11.

Леонівка, ґміна Тучин – польське село.

На початку серпня 1943 року члени УПА напали на конвой утікачів з Кудранки (ґміна Людвипіль, Костопільський повіт), вбиваючи близько 40 осіб. Тадеуш Баґінський, 6 років, і його старша сестра, рятувалися втечею: «Я спіткнувся і впав у збіжжя або високу траву. Моя сестра побігла далі, за нею погнався бандит на коні. […] Вона мені розповіла свою пригоду, як врятувалася: „Коли цей бандерівець мене наздогнав і направив дуло гвинтівки в мою сторону, я почала його просити, щоб

подарував мені життя [...] Українець завагався, мабуть, рушило його сумління, бо сказав мені, лягай на землю і лежи тихо. Я мушу вистрілити, щоб мої друзі думали, що я тебе вбив. Я дарую тобі життя. Сказавши це, він вистрілив поряд зі мною і від'їхав"».

Джерело: T. Bagiński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1995, № 12, с. 32.

Майків, ґміна Гоща – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У квітні 1943 року син місцевого православного священика, в таємниці від сусідів, остеріг родину Плютецьких про напад бандерівців, який повинен був відбутися. Він повідомив їм також місце, де знаходяться останки батька родини, колишнього легіонера Тадеуша Плютецького, якого підступно виманили у Жаврів і там вбили.

Джерело: Свідчення Станіслава Плютецького, [у:] *Śladami ludobójstwa na Wołyniu...*, с. 225; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 684.

Олександрія, ґміна Олександрія – містечко, населене, головне, євреями (до 1942 р.), а також поляками й українцями.

У серпні 1943 року члени УПА вбили греко-католицького священика, українця Баку, та його дружину й дочку. У 1940 році священик радянською владою був виселений зі Сливниці біля Красичина (Перемишльський повіт) і разом з групою поляків прибув до Олександрії, де на прохання вірних, які не мали свого пастиря, проводив богослужіння в римо-католицькому костелі.

Джерело: B. Mazuryk, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1999, № 39, с. 37.

Щекичин, ґміна Великі Межирічі – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

Улітку 1943 року члени УПА вбили місцевого православного священика за переховування дітей українця з Медведівки (ґміна Людвипіль, Костопільський повіт) Івана Ґерцеля, що надавав допомогу полякам.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с. 702.

САРНЕНСЬКИЙ ПОВІТ

Буда, ґміна Кисоричі – українське село.

У січні 1944 року дві хати українців, які допомагали полякам з сусіднього села Боровина, де влітку 1943 року було вбито близько 50 мешканців, були оточені членами УПА і спалені. Загинули, між іншим, Сергій Богданець та його брат Богдан.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo...*, т. 1, с.

758.

Будки Борівські, ґміна Кисоричі – польське село, в якому проживало декілька українських родин.

У ніч з 6 на 7 грудня 1943 року члени УПА водночас напали на Будки Борівські та сусідні села Довгань і Окопи, вбиваючи близько 130 поляків. Ті, хто врятувалися під час нападу, сховалися в мешканців українського села Нетреба, які самі приховувалися в лісових куренях, бо не хотіли вступати до УПА. Велика група втікачів перейшла колишній польсько-радянський кордон. «У селі Перевисянка, – згадував Леон Жур, – нас прийняли гостинно, розподілили по хатам і куреням, зігріли й нагодували. Моя родина поселилася в Марка Лося. Як же інакше вели себе українці, які не заразилися націоналізмом, адже це були родичі, брати й свати цих наших, польських, які проживали тут же на колишньому кордоні».

Українця Андрія Костюка, який проживав між Будками і Боровом, за надавання допомоги полякам у 1943 році, члени УПА кілька разів мучили, а у 1944 році – вбили.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 758–760; L. Żur, *Mój wołyński epos*, Suwałki 1997, с. 72; Z. Bukowski, *Powiat Sarny*, ч. 3, „Na Rubieży” 2000, № 46, с. 48.

Діброва, ґміна Кисоричі – польський хутір.

У середині грудня 1943 року члени УПА вбили кільканадцять осіб. За відмову брати участь у нападі були вбиті українці Фелікс Борода, Леон Деменчук, Жук і четвертий на ім’я Платон.

Українець Микола Коломієць попереджав мешканців довколишніх сіл про плановані акції УПА, рятуючи багато поляків. «Він не робив цього з бажання зиску, – оцінює командир самооборони у Рокитні, Єжи Дитковський, – і також не для того, щоб сподобатися полякам, він просто йшов за голосом людської совісті!».

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 760; AW, II/1863, J. Dytkowski, *Historia wojskowej organizacji konspiracyjnej Samoobrony Odcinka „Rostów” 27 DP Armii Krajowej z siedzibą w Rokitnie*, арк. 107.

Золоте, ґміна Дубровиця – лісництво, населене, в більшості, українцями.

На початку 1943 року родина Теодоровичів з десятьма дітьми почала приховуватися від УПА. «Вони не могли чекати дома, коли прийдуть їх вбивати, – пише про свою родичку Гелена Кшемьоновська-Ловкіс. – Антося вдягала дітей якомога найкраще і темним вечором виводила їх у ліс. Забирала якісь перини, щоб прикрити наймолодших. […] Однієї ночі, причаївшись у кущах, вони почули якісь чалапаючі кроки. Вони до них наближалися.

Налякані, розпізнали стару сусідську бабку, яка... несла для дітей гаряче молоко. Наступної ночі знов хтось підкрадається... Цього разу це був їхній великий пес, який залишив хату, щоб бути з дітьми. Українські сусіди підглядали ці дії матері та мовчали. Тільки один з них не витримав і, в таємниці від інших, прийшов до дядька Антонія: Теодоровичу! Ви вже на ніч до лісу не виходьте. Діти померзнуть. І так кожен, якщо захоче, по слідах на снігу вас знайде. От і бабка вас знайшла, і собака. А бульбівці не знайдуть? Я наглядатиму і буду слухати у своїх. Якщо захочуть іти до вас, то раніше повідомлю!

Завдяки цьому чоловікові живе вся родина. Повідомив вчасно. За це дядько йому залишив дві корови. Сам встиг вивезти родину до Дубровиці, а потім, з іншими втікачами, у Сарни».

Джерело: H. Krzemionowska-Łowkis, *Wołyń – opowieści prawdziwe...*, c. 60.

Карпилівка, ґміна Кисоричі – українське село, в якому проживало декілька польських родин.

У травні 1943 року члени УПА вбили чотири польські родини. Ці родини, не зважаючи на попередження прихильних до них сусідів-українців, наприклад, Грицька Галавея, не покинули село.

Джерело: B. Janik, *Było ich trzy*, Warszawa 1970, c. 143.

Лядо, ґміна Клесів – польське село.

У грудні 1942 року солтис Фелікс Лабендзький і його секретар Генрік Ґарбовський від українки Ольги Семенюк з хутору Саклів отримали вістку, що націоналісти в Томашгороді планують їх обох вбити. Також інші українці з Саклова і Томашгорода передавали інформацію про небезпеку, яка загрожувала полякам, завдяки чому багатьом з них вдалося вчасно виїхати.

Джерело: H. Garbowski, *Polesie Wołyńskie pod okupacją niemiecką*, Warszawa 2003, c. 19, 29, 78.

Окопи, ґміна Кисоричі – польське село, яке налічувало 60 обійсть.

15 червня 1943 року, на зворотній дорозі після поїздки в Рокитне за ліками і перев'язувальними матеріалами, була вбита УПА вчителька Феліція Масояда та її служниця й візник. Масояду поважали і поляки, і українці, і одним, і другим вона допомагала в різних життєвих справах, лікувала їх. Вона поїхала до Рокитного, не зважаючи на попередження українця Костянтина К. з Нетреби.

У ніч з 6 на 7 грудня 1943 року село, разом з сусідніми місцевостями Будки Борівські та Довгань, стали об'єктом атаки з боку УПА. Всього загинуло близько 130 поляків. Українець Трохим Дмитрук остерігав, але вірити не хотілося, бо раніше села

добре захищалися радянськими партизанами.

Джерело: B. Janik, *Było ich trzy…*, с. 140–142, 264.

Перестанець, ґміна Клесів – польсько-українська колонія.

Як свідчить Вероніка Крецмер, дівоче Лабендзька, мешканці колонії здавен-давна жили в дружбі, урочисто святкували Новий 1943 рік, а під час Великого посту польська й українська молодь виконала і поставила дубовий хрест. «Усі цілували той хрест і торкалися до нього рукою, складаючи присягу, що не зробимо один одному кривди. […] Ми тоді не знали, що й українці наражаються на небезпеку за надавання допомоги або інформації полякам».

Весною 1943 року члени УПА кілька разів нападали на колонію. Про загрозу життю поляків остерігали українці з родини Борейків і Ґісів, а також Іван Семенюк.

На початку 1943 року сини Адама Ґіса важко побили свого батька за те, що він вигнав агітаторів з Клесова, які хотіли їх намовити до вступу в УПА і вбивств поляків. У результаті побиття Адам Ґіс помер, але перед смертю встиг остерегти Яна Лабендзького.

У березні 1943 року члени УПА вбили Гарасима Ґіса, сина Адама, за попередження поляків про планований напад.

У квітні 1943 року, коли мешканці колонії, які задля безпеки перебували в сусідньому селі Лядо, під'їжджали до Перестанця, щоб займатися польовими роботами, родина Лабендзьких проживала в Ґісів – до моменту, коли господарі вирішили, що обом родинам загрожує напад УПА.

«28 травня близько півдня, – згадує Вероніка Лабендзька, – у Лядо прибіг українець з Сех на прізвисько „Чигун" („Джиґун"?) і сказав, що Старики вже знищені, що 600-особова група УПА, яка винищила Старики в ніч з 28 на 29 травня, повинна напасти на Лядо. Він це передав та зник у лісі. Це був простий селянин, босий, він біг 16 кілометрів, щоб повідомити нас про небезпеку. Я бачила цього селянина і чула, що він говорив. Він прибіг до коваля Юзефа Ґарбовського, в якого після втечі з Перестанця ми проживали. Це була наша родина. В кожного з господарів було по кілька родин… Це все правда! Цей селянин врятував нам життя. І за це я, від імені всіх, йому дякую».

У травні 1943 року члени УПА вбили Дмитра Ґіса. Загинули також Петро Борейко з дружиною Надею, які надавали притулок польській родині Янушкевичів.

У липні 1943 року поляки з Перестанця, під охороною радянського партизанського загону приїхали на жнива. Коли збиралися повертатись, українець Іван Семенюк остеріг їх, що члени УПА приготували для тих, що повертаються, засідку

(пізніше він за це був важко побитий). Партизани зловили в лісі члена УПА, Федора Хоменюка з Саклова, та хотіли його розстріляти, але Вероніка Лабендзька змогла його захистити.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 778–779; W. Łabędzka-Kretschmer, *Ucieczka taborowa mieszkańców Perestańca*, [у:] A. Peretiatkowicz, *Wołyńska samoobrona w dorzeczu Horynia*, Katowice 1997, с. 56–74; L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie…*, с. 14.

Рудня Льва, ґміна Кисоричі – польське село з однією українською родиною.

21 травня 1943 року село було атаковане УПА. Загинуло близько 30 осіб.

Від нападу врятувалася родина Юзефи Півцевич, яку вчасно попередив сусід-українець і завдяки цьому вона встигла втекти.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 769–771.

Тотовичі, ґміна Антонівка на річці Горинь – українське село, в якому проживало декілька польських родин і, до 1942 року, кільканадцять єврейських.

У першій половині 1943 року на мосту на річці Горинь була вбита українка з колонії Видимер, Ярина Волошин, член УПА, яка відмовилася вбити польську дитину.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 747.

Тур, ґміна Рафалівка – польська колонія.

16 липня 1943 року члени УПА вбили близько 50 мешканців. «З мого села Тур, – свідчить Станіслав Шумський, – каліка Ян Мілевич під час нападу бандерівців не міг тікати разом з колоною, тому він разом зі своєю дружиною Геленою сховалися в кущах, харчуючись овочами, які приносила дружина. Через кілька днів їх зустрів українець і у великій таємниці вночі перевіз їх у сіні до Рафалівки, де вони щасливо пережили».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, III/13, Свідчення Станіслава Шумського.

Чертіж, ґміна Межиріччя – польська колонія.

Після вбивства членами УПА в червні 1943 року декількох поляків, кількадесят родин сховалися в лісі, боячись подальших нападів. Вони вирішили звернутися за допомогою до Ландвірта (німецького чиновника з питань сільського господарства) у Корці. Українка Параска Кравчук з села Велика Клецька передала інформацію. За поляками-кочівниками прибув німецький ескорт і разом з інвентарем перевіз їх до Корця.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 698.

ПОЛІСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ ПОВІТ

Каливиця, ґміна Велика Глуша – українське село з п'ятьма польськими родинами.

Антоні Юневич згадує, як влітку 1943 року під час жнив він і його батько були остережені сусідом-українцем, щоб негайно поверталися з поля додому. «Він твердив, що в нього було кількох членів УПА, які довідались, що поруч на полі є два поляки, мали намір нас убити. Цей господар мав їх випросити, щоб вони цього не робили, бо, мабуть, хтось захоче помститися за це вбивство. Ми не мали підстав, щоб йому не вірити. Негайно, не докінчивши збору жита, ми повернулися додому. Цей приклад, так як десятки і сотні подібних, підтверджує очевидну тезу, що не всі українці на Волині й Поліссі були вбивцями або хоч би тільки симпатизували злочинним діям УПА. Декілька місяців пізніше – взимку 1943/1944 років – ми переховувалися в стодолах, на горищах чи навіть у хатах наших сусідів-українців».

Джерело: A. Juniewicz, *Przyczynek do losów ludności polskiej w powiecie Kamień Koszyrski na Kresach Wschodnich w latach 1939–1944*, „Na Rubieży" 2003, № 67, с. 36.

Любешів, ґміна Любешів – єврейсько-українське містечко; поляки становили 10 відсотків.

9 листопада 1943 року члени УПА вбили близько 200 поляків. Про декілька врятованих осіб пише Антоні Малищицький: «У ті страшні години місцева українка Софія Відмук пригорнула нашу матір і сестру, переховуючи їх на горищі. Потім вона вийшла перед хату і відповідала бандитам, які надходили й питали, чи нема в неї поляків, що нема нікого. Вона ризикувала життям. [...] наш сусід-українець Андрій, під час палення поляків у Любешові, сховав у бочці матір нашого друга, Владислава Книша, пізнішого підполковника ВП. Таким чином вона уникнула страшної смерті. А той чоловік ризикував не лише своїм життям, але й всієї своєї родини. [...] З палаючої хати, в якій націоналісти закрили близько двохсот поляків, удалося вискочити й вціліти тільки одній особі – Пшасткові. З вогнепальною раною в живіт він дійшов до віддаленого на кілька кілометрів села Проходи, де йому допоміг українець – Пугач. Дочекавшись ночі, він перевіз пораненого декілька десятків кілометрів до відділу польських партизанів, які розташовувалися біля Королівського Каналу». Ян Пшастек, начальник залізничної станції, після війни осів у Щецині.

Джерело: A. Małyszczycki, *Odpowiadam na apel*, [у:] *Bracia zza Buga…*, с. 86–87.

ПІНСЬКИЙ ПОВІТ

Красне, ґміна Бродниця – польсько-українське село.

У листопаді 1944 року Антоніна Русак, яка тоді проживала в місцевості Буклага, зібралася до знайомої українки в село Красне. Вже на місці була затримана членами УПА, які там були розквартировані: «Вартовий вводить до кімнати і віддає в руки командира. Той питає, хто я і за чим сюди прийшла. Я вже трохи говорю місцевою говіркою, отже відповідаю, що прийшла працювати до Ольги. Він її кличе і питає:

– Ти знаєш цю дівчину?

– Знаю. Це дівчина з Мохра, – говорить Ольга. […]

– Ти випадково не полька? – питає вдруге.

– Ні, ні, – я швидко відповідаю.

– То говори молитву. […]

– Досить – сказав і дав мені спокій. Наказав мені влаштуватися і пообіцяти, що ніде я не вийду, поки вони не відійдуть. […] Ольга зробила послання в кухні дітям і мені, але від вражень і зі страху я не могла спати. Вночі бандити кудись виходили, змінювалися кілька разів і поверталися. […] Лише ввечері почали збиратися в дорогу, а нам наказали мовчати, бо як повернуться, то буде погано».

Джерело: A. Rusak, *Przyjaźń i krzywda. Wspomnienia z północnego Wołynia*, [у:] *Polacy i Ukraińcy – zabliźnić rany…*, с. 26.

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

БЕРЕЖАНСЬКИЙ ПОВІТ

Августівка, ґміна Конюхи – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 800 мешканців.

За свідченням греко-католицького священика Павла Олійника, українець Петро Васильчишин, призваний до Баудінсту (німецької примусової будівельної служби), восени 1943 року вступив до партизанки УПА, але після трьох місяців відмовився брати участь в антипольських акціях. Він заховався в батьків, однак, незабаром його піймала та розстріляла Служба безпеки ОУН («партизанське гестапо», як пише Олійник). Його батьків, доведених до відчаю після втрати сина, також було вбито.

Джерело: о. П. Олійник, *Зошити*, Київ 1995, с. 87.

Бережани – повітове місто, яке налічувало понад 12 тис. мешканців, у цьому 50 відсотків поляків, 30 відсотків євреїв (до 1942 р.) та 20 відсотків українців.

У 1943–1944 роках члени УПА вбили кілька десятків поляків. 26 лютого 1944 року загинув відомий лікар Стефан Білинський. Як пише свідок, Вітольд Рапф, про плани винищення Білинського «в українському середовищі мусило бути голосно, бо його кілька разів остерігали знайомі українці. Серед них була Оксана, дочка місцевого українського попа Бачинського, з яким родина Білинських підтримувала товариські відносини. Дівчина просила його, щоб він уважав на себе та наодинці не віддалявся від хати й лікарні, особливо вечорами чи вночі. На жаль, д-р Білинський недооцінював ці остереження і просто не вірив, що хтось міг би загрожувати його життю». Він був підступно викликаний до нібито хворої дитини і, після прибуття на місце, застрелений.

Джерело: W. Rapf, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1996, № 16, с. 13.

Біще, ґміна Біще – польсько-українське село, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У 1944 році від рук УПА загинуло кілька десятків поляків. «2 червня 1944 року, за сприяння полякам був вбитий Петро Ґамуґа, українець, років близько 35. Жорстоким способом його побили палицями на подвір’ї та порізали ножами Марію Замойську, років близько 54, його господиню. Потім її та Петра Ґамуґи останки пов’язали колючим дротом і втопили в річці».

Джерело: BOss. 16722/II, т. 1, List (niepodpisany) z 1944 r. do Polskiego Komitetu Opieki w Brzeżanach, c. 129.

Гайок, ґміна Бережани – колонія біля Бережан, населена близько 150 мешканцями, переважно поляками.

18 вересня 1939 року дійшло до збройного нападу боївки ОУН на колонію. Було вбито сім осіб. Деякі українці допомогли жертвам: «Близько півдня приїхала підвода, а на ній трьох старших українців, – пише Яніна Ґіжицька.

– Вони про щось розмовляли, а потім забрали Вольну [поранену польку] до Бережан, де помістили її в лікарні». Мати і брат авторки свідчення під час нападу переховувалися в стозі сіна: «Після відходу українців, мати з Анатолем вийшли з вже палаючого стогу. Тоді вони зустріли старого українця, який забрав їх до себе. Він дав матері український одяг, щоб переодяглася і пригрозив членам родини, що розквитається з ними, якщо зустріне її щось поганого. [...] Коли все заспокоїлося, той хороший чоловік наказав допомогти матері відшукати інших дітей».

Джерело: Свідчення Яніни Ґіжицької, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, с. 621.

Гиновичі, ґміна Бережани – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 800 мешканців.

У ніч з 23 на 24 березня 1944 року бандерівські боївки напали на польські обійстя. Було вбито 22 поляки. «У польських хатах не було чоловіків, отже жінки збивали труни, як уміли, – пише свідок подій Юзеф Березюк. – Деяким допомагали українці. Труни на останки Яна Якубця та Юзефа Борека зробив Стефан Липка, якому допомагав інший українець, Стефан Козак (обидва пізніше загинули при загадкових обставинах)». Цей сам свідок пише, що його батько знайшов притулок у хаті українця Луцишина в Бережанах.

У квітні 1944 року, за попередження і надавання допомоги полякам, були вбиті також українці Ілля Білик і Дмитро Вітковський «Круць».

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, с. 110; Свідчення Юзефа Березюка, там само, с. 612–613.

Гута Шкляна, ґміна Нараїв – польсько-німецьке село, яке налічувало близько 400 мешканців.

У березні 1944 року бандерівці вбили кілька десятків поляків. Христина Дудзицька описує, як разом з матір'ю вони уникнули смерті від рук нападаючих, тікаючи з власного дому. «Ніч. Ми доходимо до самотньої української хати родини Сновидів. Вони не хочуть нас впустити. Чоловіків нема. Якась жінка говорить: Пані, йдіть, я боюся. – Незважаючи на її опір, ми заходимо до хати, падаємо на лави, повністю виснажені переживаннями та

важкою засніженою дорогою. Проминає ясна від заграви пожеж ніч. Українка весь час стоїть на сторожі на подвір'ї. Вона боїться бандерівців. Говорить, що спалять хату, а її вб'ють за надавання притулку».

Джерело: K. Dudzicka, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 16, c. 19.

Запуст Львівський, ґміна Нараїв Місто – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У квітні 1944 року (з 11 на 12 та з 13 на 14) в результаті нападів бандерівців загинуло понад 100 осіб.

Владислав Жолновський вимінює декількох українців, завдяки яким багато поляків врятувалося.

Стефунко Олекса, бандерівець, мав поінформувати відділ УПА в ближньому Болотницькому Лісі, куди поляки, у випадку атаки на Запуст, планують тікати, а мешканців намовляв, щоб ті шукали захування в Нараєві, але своїм землякам подав зовсім протилежний напрямок. Після викриття цієї гри, він був болісно побитий, внаслідок чого помер.

Українка Франциска Ґідур, мешканка Новосілки, була інформаторкою УПА, однак бандерівцям передавала фальшиві, перебільшені дані про озброєння самооборони у Запусті, натомість за посередництва польки із Запусту, своєї приятельки Єви Касак, вона поляків попереджувала про майбутній напад.

Член УПА Нечипор приймав участь у нападі 12 квітня. В одному з будинків потрапив на своїх добрих знайомих, подружжя Кшаків. Він сказав супутникам, що сам з ляхами розправиться. Випровадив обох за стодолу на поле, наказав їм утікати і вистрілив два рази в повітря. Коли це розкрили, також його у покарання було вбито.

Схожа доля зустріла українця Григорія Куку, господаря в Запусті, після того, як у своїй хаті приховував Марію Пруцналь, коли ця влітку 1944 року повернулася до свого села за швейною машиною (у квітні вона втратила чоловіка і двоє дітей; п'ятеро врятованих дітей вивезла до Бережан). Кука допомагав також іншим польським сусідам, які цього потребували.

Господар Іван Проць у своїй хаті зберіг на ніч з 12 на 13 квітня 15-річного Франциска Цибулю, а бандерівець Федик наказав своїм підлеглим винести з дому кількамісячну Аню Куйстру, і поставити колиску проти вітру, на випадок пожежі, завдяки чому дівчинка врятувалася.

Родину Дереньовських про небезпеку остерігали українці Дмитро Куций, Василь Нагірний, Дмитро Олексів та Іван Горлатий.

Родину Яновичів у біді підтримав український сусід Кармазин, а раніше солтис Запусту, українець Зорій, остеріг їх, що вони мусять сховатися. «Зорій одних обманював, – пише Владислав Жолновський, – говорив їм неправду і цим ослаблював їхню пильність. Інших попереджав про небезпеку. Він був роздвоєною людиною: між страхом перед своїми неформальними начальниками, бандерівцями, і співчуттям до своїх сусідів, співмешканців колонії».

Джерело: W. Żołnowski, *W trzecią noc po Wielkiejnocy*, Opole 2004, c. 129–130, 160–164, 192, 230–237. Див. також: AW, II/86/ł, A. Dereniowski, *Wschodnie losy Polaków*; AW, II/1304/2k, T. Janowicz, *Powstanie i zagłada Zapustu Lwowskiego*.

Козова, ґміна Козова – місто, яке налічувало понад 6500 мешканців, у більшості поляків, а також євреїв (до 1942 р.) та українців.

У 1944 році була викрадена і вбита бандерівцями за надавання допомоги полякам українка Катерина Кусна, повитуха й акушерка.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, s. 113.

Котів, ґміна Потутори – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1400 мешканців.

15 серпня 1943 року був викрадений і вбитий членами УПА адміністратор парафії Котів, священик Владислав Білинський, який повертався з відпусту (престольного свята) в Літятині. Його тіло ніколи не віднайшли. Служниця священика першу інформацію про цю подію отримала від української родини, на полі якої жертву піймали й підстрелили. Інша українка з Котова розповіла їй подальші подробиці про те, як кати знущалися над своєю жертвою. «Факт вбивства священика Білинського, – у 1948 році писав вікарій з Бережан, священик Зигмунт Бармінський, – був пізніше підтверджений однією греко-католицькою монашкою, яка, потрясена злочинами побратимів, підірвавши навіть довіру до свого греко-католицького священика, зав'язала таємний контакт з нашим священиком у Бережанах і, мабуть, для заспокоєння власного сумління, неодноразово остерігала поляків перед запланованими нападами, які загрожували їм з боку українців».

Джерело: ks. J. Wołczański, *Relacja o śmierci ks. Władysława Bilińskiego w 1943 roku z rąk ukraińskich nacjonalistów*, „Studia Rzeszowskie", т. 5 (1998), c. 154.

Куропатники, ґміна Конюхи – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 2000 мешканців.

У квітні 1944 року від рук УПА загинуло понад 30 поляків.

«Українець одержує наказ убити польського священика, – свідчить Адам Адамів, – приходить вночі, б'є в двері, священик відкриває. Я прийшов тебе вбити, такий маю наказ. Ну що ж, сину, якщо я в чомусь винуватий, стріляй. Жертва і нападаючий подивилися один одному в очі. Нападаючий відійшов. Після тижня прийшов вдруге, схожа історія. Я знаю, що ти ні в чому не винний, але мушу тебе вбити, бо інакше мене вб'ють. Якщо мусиш, стріляй, – говорить священик. Я не можу, сказав нападаючий і пішов. На другий день він попрощався зі своєю родиною і сказав – мене викликають, може це останнє прощання. Після років, на українському кладовищі, на занедбаній безіменній могилі хтось зробив хрест з табличкою і прізвищем того українця, який не вбив священика. Вирок над ним виконали кати з організації».

У 1950 році бандерівцями був вбитий українець Дмитро Куцель за те, що допоміг своїй сестрі, Катерині Когут, заміжньої за поляком, коли вона разом з дітьми виїжджали до Польщі.

Джерело: A. Adamów, Wspomnienia, AW, II/17, арк. 3–4; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 114.

Мечищів, ґміна Куряни – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2700 мешканців.

23 лютого 1944 року вночі відбулася атака бандерівців на польські обійстя. Було вбито понад 20 осіб. Декільком пораненим допомогли місцеві українці: Розалією Джевецькою заопікувався сусід, який завіз її до лікарні у Бережанах, де вона вилікувалася. У сусіда-українця Малицького також знайшов допомогу вісімдесятирічний Франциск Штайнер – його відвезли до доньок, які проживали в Бережанах.

Джерело: T. Nowak, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 45, с. 50; Свідчення Тадеуша Новака, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 637–638.

Нараїв Місто, ґміна Нараїв Місто – українсько-єврейсько-польське село, яке налічувало понад 3600 мешканців.

У першій половині 1944 року від рук бандерівців загинуло кільканадцятьох поляків. Була вбита також українка Катерина Яцик за те, що просила катів подарувати жертвам життя. У той же час СБ ОУН був вбитий українець на ім'я Гриць, тому що не хотів вбивати поляків.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 118.

Плауча Велика, ґміна Плауча Мала – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2500 мешканців.

Уночі з 30 на 31 березня 1944 року, під час нападу УПА на польські обійстя, було вбито 112 осіб. Про випадки допомоги, яка надавалася полякам деякими місцевими українцями, пишуть Ян Рибачик та Марія Майхер-Тарньова, на листа якої Рибачик посилається.

З родини Тарньової загинули б три особи, «якби не втручання одного з сусідів-українців, Микити, який своїм співучасникам нападу наказав залишити жертви у спокої. [...] Родини Кароля Блашкова з п'яти чоловік і Антоні Мушинського з трьох осіб знайомими сусідами-українцями були сховані в їхніх хатах і завдяки цьому врятувалися. Під час нападу бандерівці не зберегли також деяких українців. Вбили тоді чотири родини. В родині Миколи Велишного вбили три особи: чоловіка, дружину і їхню дочку. [...] Однією з причин такого вбивства була допомога полякам і співчуття, яке після нападу голосно виражала донька».

Джерело: J. Rybaczyk, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 16, c. 24.

Плауча Мала, ґміна Плауча Мала – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1300 мешканців.

З початку 1944 року, побоюючись за життя, родина Яніни Радачинської вночі приховувалася в сусідів-українців, найчастіше в сусідки, Фроськи Цисло. 12-річна Радачинська ночувала також у Маринки Псюрської у Томашівці. Одного разу в її хаті вона наштовхнулася на групу бандерівців, але завдяки пильності господині змогла вчасно втекти. Подалася до іншої українки, вдови на прізвище Лучків, в якої вже раз ночувала. «Ця жінка зглянулася наді мною, – згадує Радачинська. – Вона дала мені гарячого молока, постелила біля печі та поклала мене спати. Я відчувала, що вона сама боїться, бо за зберігання поляків погрожувало навіть смертне покарання. Я була їй дуже вдячна». Потім родина авторки приховувалася в українській частині села, в знайомого батька, Івана Барана. «Не дуже охоче нас там прийняли, особливо через те, що до цього дому прийшло багато втікачів-поляків, споріднених з дружиною господаря. У хаті було повно людей. Ми спали на підлозі, на розкладеній соломі, після трьох днів перебування в цій хаті, син господаря, який належав до УПА, сказав моєму батьку, що вони вже довше не можуть нас у себе тримати, що ми повинні шукати собі іншого місця».

Наприкінці березня 1944 року члени УПА скоїли напад на два сусідніх села, Плаучу Велику й Малу. «Крізь віконце на горищі, – пише далі Радачинська, – мама зауважила сусідку-українку і почала її просити, щоб вона нам допомогла звідси вибратися. Вона десь побігла і за хвилину повернулася з декількома

сусідами, які принесли з собою довгий шнур і кинули нам на горище, а самі почали гасити палаючий будинок. По мотузці ми спустилися на землю. Тими сусідами були Дмитро Баб'як і Мілян Ревний, обидва вже не живуть. Коли я, по мотузці зіскочила на землю, Мілян Ревний сказав мені українською: „дитино, втікай світ за очі". І я побігла, майже непритомна від страху».

Джерело: J. Krzykała z d. Radaczyńska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 53, с. 42–43.

Рогачин Місто, ґміна Рогачин Місто – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 900 мешканців.

13 квітня 1945 року бандерівці вбили понад 30 поляків. «Василь Дробницький належав до цих українців, – як ми читаємо у свідченні Владислава Жолновського, – які відмовилися співпрацювати з УПА у вбивствах поляків. Він приховував і годував поляків, уцілілих від погрому в поселенні Гута, цієї ночі [з 13 на 14 квітня] бандерівці його застрелили в покарання за те, що переховував поляків».

Цей самий свідок пише також про іншого українця, Богдана Нараєвського, провідника УПА в селі, «він раніше брав участь у вбивстві євреїв та поляків, але радикально помінявся. Зрозумів, що нема сенсу вбивати сусідів, жінок, людей похилого віку та дітей тільки тому, що вони поляки. З убивці він став захисником своїх побратимів. Це в його хаті і будинку його батька знайшла захування вся моя родина. То 25 березня 1944 року, коли бандерівці, після спалення й винищення поляків у Гуті [...], попрямували до мого рідного села [...], він став на містку, який вів у село і, мав сказати: „Ви пройдете, але через мій труп". Від них почув обіцянку, що нікого не вб'ють і не спалять жодної польської хати. Бандерівці пройшли через село, але тільки налякали поляків. Вони пограбували декілька господарств та спалили одну хату в кінці села. За свою гуманітарну людську позицію щодо поляків Богдан Нараєвський поплатився життям».

Джерело: W. Żołnowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 16, с. 26. Пор. також: W. Żołnowski, *W trzecią noc po Wielkiejnocy...*, с. 97; AW II/1506/2k, W. Żołnowski, *Czas morowy. Ostatnia niedziela w niepodległej II Rzeczypospolitej*, арк. 48–52.

Саранчуки, ґміна Потутори – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2300 мешканців.

У березні 1944 року від рук УПА загинуло кільканадцятьох поляків. Більшість поляків з цього села, попереджена доброзичливим українцем, сховалася у Тростянці.

Джерело: H. Komański, *Powiat Brzeżany*, cz. 4, „Na Rubieży"

2001, № 53, с. 51.

БОРЩІВСЬКИЙ ПОВІТ

Бабинці біля Звенигорода, ґміна Мельниця Подільська – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 400 мешканців.

Під кінець 1944 року відбувся напад бандерівців на деякі польські обійстя. «Протягом трьох тижнів від цієї трагічної ночі, – пише мешканка села Марія Кшижевська, матір якої зґвалтували й побили, – ми з мамою ходили ночувати до наших приятелів-українців. Але й там було небезпечно, бо за переховування поляків бандерівці били своїх земляків. Обидві з мамою ми виїхали до Мельниці Подільської».

Джерело: Свідчення Марії Кшижевської-Крупник, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, Wrocław 2004, с. 538.

Бережанка, ґміна Турильче – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 450 мешканців.

3 серпня 1944 року був вбитий, за надавання допомоги полякам, мешканець села, українець. 7 листопада 1944 року були викрадені та вбиті дві вчительки – полька та українка, яка допомагала полякам.

Джерело: BOss, 16630/I, t. 1, Materiały Józefa Opackiego dotyczące zbrodni ukraińskich w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu w latach 1939–1945, арк. 138; H. Komański, *Powiat Borszczów*, ч. 11, „Na Rubieży” 2004, № 76, с. 38.

Бурдяківці, ґміна Гуштин – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1800 мешканців.

У травні 1945 року було повішено двох місцевих українців за те, що надавали допомогу полякам.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, s. 1144.

Глубічок, ґміна Глубічок – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 2800 осіб.

У цьому селі від рук УПА загинуло 128 поляків, інші виїхали до Польщі.

1943 рік. Бернард Юзвенко згадує про українця, який зробив значну послугу полякам, що знаходилися під загрозою, коли члени УПА приготовлялися до нападу на село: «Ті симульовані спроби нападу вказували на те, що бандерівці готують атаку більшого масштабу. Про те нас поінформував також українець, який змалку виховувався з нашою молоддю і нам сприяв. Він нам повідомив про концентрацію чужих бандерівських загонів на українській стороні села. Отже ми зміцнили наші представництва

по цій стороні села».

Полякам сприяла також родина Михайла Градового, якого дві дочки вийшли заміж за поляків, а молодший син, разом з шуринами, у 1944 році вступив до Польського війська. Наприкінці 1945 року Михайло Градовий з дружиною «за погане виховання дітей були УПА покарані мученицькою смертю, а їхні спотворені останки були вкинуті до їхньої власної криниці».

Джерело: B. Juzwenko, *Zagłada Polaków we wsi Głęboczek*, „Na Rubieży" 1993, № 6, с. 20, 22; H. Komański, *Powiat Borszczów*, ч. 9, „Na Rubieży" 2002, № 60, с. 30.

Єрмаківка, ґміна Кривче Горішнє – село, яке налічувало близько 4000 осіб, у цьому близько 1000 поляків.

У селі кілька разів, у тому числі в лютому, серпні та жовтні 1944 року, відбувалися акції УПА проти польського населення, в результаті яких смерть понесло понад 100 осіб. «Побоюючись нападу, – пише Данута Конопська, – з червня 1944 року ми не спали вдома. Вночі ми переховувалися в знайомих українців, які в цілому приймали нас доброзичливо. Однієї ночі до родини українців, у яких ми спали, прийшов їхній син. До того часу ми були переконані, що він пішов до війська, тим часом був у банді УПА. Він досить голосно розмовляв зі своїми батьками, з підвищених голосів виникало, що між ними доходило до суперечки. Нас охопив страх, може бути, він знав, що ми ночуємо в його батьків».

У своєму свідченні вона також згадує про іншого українця, лісника Кифяка, одруженого з полькою Софією Конопською: «Коли розпочалися вбивства поляків, чоловік моєї тітки імовірно отримав наказ вбити свою дружину й синочка. Цього наказу він не виконав. Його вбили бандерівці в лісництві, де він працював».

Після жовтневих убивств родина авторки заховалася в Кривчі Долішньому. Її сестра Станіслава возом повернулася до Єрмаківки, щоб забрати решту майна. «На початку села вона зустріла знайому українку, яка їй відмовляла наближатися до свого дому, тому що там вже нічого нема, а сусіди-українці все розграбували. Спершу сестра упиралася, що мусить сама це перевірити, тоді ця українка нагадала їй трагічну долю декількох польських дівчат. Стася поради послухала, розвернула віз і поїхала назад».

Джерело: D. Kosowska z d. Konopska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 47, с. 38–39.

Іванє Пусте, ґміна Іванє Пусте – село з великою перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2100 мешканців.

Уночі з 17 на 18 лютого 1944 року бандерівці вбили близько

20 поляків, у цьому числі Бєлявських і Бєрнацьких. Загинуло також шість осіб з родини господаря Урбана. Під час нападу частина родини втекла до сусіда-українця. «Коли бандити з хати Урбана зайшли до хати сусіда-українця, витягли звідти членів родини Урбана, відвели до їхньої хати і здійснили вбивство. 8-річна донька Урбанів, Марія, сховалася за спідницю українки, яка заслонила її собою, і врятувалася».

Джерело: BOss, 16630/I, t. 1, Materiały Józefa Opackiego..., c. 136–137.

Михайлівка, ґміна Мельниця Подільська – село з перевагою українського населення, яке налічувало понад 800 мешканців.

Влітку 1944 року поляки, побоюючись нападів бандерівців, заховалися у Борщеві. Частина залишилися в селі, приховуючись, між іншим, у заприязнених українських родин. У вересні бандерівці виловлювали тих поляків, які приховувалися. Тих, кого піймали, били, не щадили також українців, які відважилися надавати їм допомогу.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, c. 46.

Новосілка Єпископська, ґміна Новосілка Єпископська – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1100 мешканців.

17 листопада 1944 року бандерівці, переодягнені в радянську військову форму, вбили 40 поляків, у тому числі керівника місцевої школи Мечислава Вєжбицького. Його дружині й дочці допоміг тоді сусід-українець на прізвище Синьчук: «Він нам порадив негайно сховатися і остеріг, що нам також загрожує небезпека. Завдяки цьому, ми обидві врятувалися. Наступного дня, коли ми з мамою відшукали тіло мого батька, той же українець порадив нам, щоб ми швидко втікали з села, а він постарається перевезти тіло батька до Мельниці. І так, наражаючи своє життя, зробив. Він завантажив останки батька на підводу, прикрив соломою і завіз до Мельниці, де допоміг нам у похороні. Нам також допомогла наша знайома, українка на прізвище Гоїк, яка нас обидві переодягнула в сільський український одяг і провела до Мельниці Подільської».

Джерело: Свідчення Аліни Урбан, дівоче Вєжбицька, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo*..., c. 549–550.

Озеряни, ґміна Озеряни – село, яке налічувало понад 4000 мешканців, з чого половину становили євреї (у 1942 р. вбито їх в гетто у Борщеві), а поляки – близько 20 відсотків.

У 1944–1945 роках від рук бандерівців понесло смерть кількадесятьох поляків, а також 8 українців, у тому числі Батринчук, Хлібороб, Владислав Стичишин, Томко, Зазуляк.

Українці були вбиті за те, що засуджували злочини УПА щодо поляків та проповіді місцевого греко-католицького священика Вальницького, які закликали розправитися з польським населенням.

У березні 1945 року члени УПА вбили родину Сороковських. «З погрому, – пишуть Бернард Юзвенко та Генрік Команський, – врятувався наймолодший син Леон. Коли він глибоко спав, батько прикрив його периною, чого кати не зауважили. Про трагедію, яка зустріла його родину, дізнався щойно вранці, коли прокинувся. Тим часом до хати увійшла сусідка-українка. Не приховуючи здивування, що хлопець живий, порадила йому швидко втікати з хати, якщо він хоче жити. Леон побіг до своїх дідусів, маминої родини».

Джерело: B. Juzwenko, H. Komański, *Powiat Borszczów*, ч. 1, „Na Rubieży" 1994, № 8, с. 15; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 41–42.

Пилатківці, ґміна Озеряни – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1300 мешканців.

Уночі з 8 на 9 лютого 1944 року на польські обійстя напала сотня УПА. Убито 17 осіб, серед них Агнешку Трач. Малолітніх дочок вбитої, Ванду й Чеславу, врятувала служниця-українка Розалія, яка бандерівцям заявила, що це її діти.

У березні 1944 року загинув, тому що не хотів брати участі у вбивстві поляків, український поліціант Михайло Ярик (Єрик). Цього самого місяця, за відмову брати участь у вбивстві поляків, смерті зазнав українець на прізвище Кушмерук.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 50; Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!". Czystka etniczna w wykonaniu nacjonalistów ukraińskich na terenie województwa tarnopolskiego*, Biskupice 1998, с. 46.

Пилипче, ґміна Устя Єпископське – село з великою перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1800 осіб.

У результаті нападів бандерівських боївок загинуло кільканадцять осіб польської національності. У селі було багато випадків захисту й допомоги полякам з боку українців – були попередження перед запланованими нападами та надавалося захування на ніч в українських обійстях.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 36.

Сков'ятин, ґміна Королівка – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1200 мешканців.

Бандерівці викрали й вбили кільканадцятьох мешканців села. Серед них був українець Ілько Щербанюк – у лютому 1944 року

покараний смертю за сприяння полякам. Декількома днями пізніше подібна доля зустріла іншого українця, Йосипа Химейчука.

Джерело: B. Juzwenko, H. Komański, *Powiat Borszczów*, cz. 1, „Na Rubieży" 1994, № 8, c. 19.

Слобідка Мушкатівська, ґміна Волківці – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

Під час нападу бандерівців 17 квітня 1945 року було страчено 35 поляків. В одній з атакованих хат урятувалася Сабіна Посиняк: «Я звернулася з проханням до сусіда-українця, Михайла Кучери, щоб мені допоміг і відвіз залишки врятованого майна до Борщева. Він виявився хорошою й доброзичливою людиною. [...] Тіло моєї доньки, Марисі, я загорнула в простирадло й ковдру, та поклала на віз. На це сусід-українець хвилину вагався і сказав: «Трохи боюся, але відвезу вас до Борщева, я дуже любив цю дитину». Він дотримав слова. Завіз нас до Борщева. Марисі я влаштувала католицький похорон зі священиком».

Джерело: S. Posyniak, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 47, c. 42.

Турильче, ґміна Турильче – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1100 мешканців.

У серпні 1944 року, за допомогу полякам, бандерівцями були вбиті четверо українців з невідомими прізвищами – двох молодих вагітних жінок повісили, а жінку та її дорослого сина втопили в річці Збруч.

Подібна доля зустріла українське подружжя з селища Підгородище на Збручі. Жертви разом пов'язали дротом і кинули в річку.

Едвард Карпінський згадує, як восени 1944 року його молодша сестра разом з бабусею сховалися в сусіда-українця: «Коли до Салія зайшли бандерівці, сильно побили бабусю. Вони запитали, чия це дитина? Старий Салій відповів, що з його родини. І це врятувало мою сестру від смерті [...] Ми з мамою й сестрою мали тільки те, що мали на собі, без харчів, без одягу, ми втратили все. Через кілька днів після нападу бандерівців, нам вдалося втекти через Іванків до Борщева. Нас, схованих у соломі на возі, вивіз сусід-українець».

Джерело: J. Selwa, *Turylcze*, ч. 2, „Na Rubieży" 2000, № 47, c. 43; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, c. 54–55; E. Karpiński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2006, № 85, c. 52.

Цигани, ґміна Гуштин – село з невеликою перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад

2000 мешканців.

У цьому селі багато разів доходило до нападів бандерівців на польське населення (напр., 20 вересня 1944 і 23 лютого 1945 р.). В їх результаті понад 100 осіб було вбито. Деякі українці надавали полякам допомогу. «До таких українців у нашому селі належав Беднарчук, який врятував від смерті мою сестру Марію», – згадує Владислав Кшиськів. Він також називає жінку на прізвище Замрикіт (Замрикіна), яка врятувала від смерті двох маленьких дітей, його родичок – Аню й Янка Скавінських, подаючи цих дітей за своїх. «Моя тітка, Вероніка Карвацька, – розказує Кшиськів, – побита бандерівцями, знепритомніла. Кати думали, що вона не живе. Коли вона опритомніла, доповзла до сусіда-українця Лисяка, який, ризикуючи життям, відвіз її до лікарні в Борщеві».

У 1945 році українка, дружина вбитого поляка Леона Траутмана, отримала наказ вбити двох синів, яких вважали поляками. Вона не виконала наказу, переховуючись з дітьми у Борщеві.

Джерело: W. Krzyśków, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 15, c. 28; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, c. 34.

БРОДСЬКИЙ ПОВІТ

Боратин, ґміна Суховоля – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2000 мешканців.

Українці цього села, між іншим, Семко Громляк, надавали захування полякам, а також окремих людей остерігали про небезпеку, яка їм загрожувала.

Джерело: E. Gross, *Zbrodnie…*, s. 170.

Волохи, ґміна Ясенів – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

24 грудня 1943 року бандерівська боївка напала на хату родини Жеґлінських і вбила чоловіків, серед них українця Володимира (Дмитра) Бенедика, зятя господаря. Бенедик не видав ані тестя, ані його кузена. Перед смертю він був підданий тортурам за те, як повсюдно говорили, що не хотів вбити свого тестя й дружину.

Джерело: E. Gross, *Zbrodnie…*, c. 186–187.

Гута Пєняцька, ґміна Пєняки – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 800 мешканців.

У селі діяла польська самооборона. У 1944 році кількість

населення, разом з утікачами з сусідніх місцевостей, яким загрожував терор УПА, зросла до 1500 осіб. 28 лютого 1944 року українські солдати з дивізії СС «Галичина», під командуванням німців, здійснили пацифікацію села, вбиваючи, за різними оцінками, від 600 до 1000 поляків.

З родини Чеслава Яроша, історію якої у своїй книжці згадує Едвард Ґросс, врятувався він сам і його дочка Марія. «Зараз після поховання дружини, доньки, матері і інших родичів, він завіз поранену Марисю до Гутиська Пєняцького та залишив у Бялковських – споріднених українців. Він їм пообіцяв, що, як тільки знайде безпечне місце, то зразу забере дитину. На жаль, він не знайшов безпечного місця. Сам приховувався по різних ярах і болотах. У цей час Бялковські дійшли до висновку, що приховування Марисі в їхній хаті може трагічно закінчитися як для неї, так і для них. Отже, Бялковський посадив Марисю на віз, накинув на неї велику кількість хмизу і так відвіз до батька. З того часу Марися ховалася з батьком у найбільш недоступних місцях». Ярош помістив дочку в самотньої українки у Старому Почаєві (Кременецький повіт). Та, однак, застерегла, що в її хаті інколи збираються бандерівці. «Якщо дізнаються, хто ви, то вас вб'ють». Для безпеки вона наказала, щоб дівчинка говорила тільки українською. «Може все було би добре, – пише далі Ґросс, – якби незабаром Марися не забула про застереження батька й доброї жінки. Одного вечора, під час присутності бандерівців, Марися, лягаючи спати, стала перед ліжком на коліна і голосно почала: «Ойче наш, ктурись єст в нєбє». [...] Один з них закликав до себе господиню і владним тоном наказав: – Завтра її має тут вже не бути!».

На самому початку пацифікації Гути, Станіслав-Сулимир Жук, який тоді був дитиною, українцями був схований та вивезений у безпечне місце.

За інформацією, поданою Едвардом Прусом, греко-католицький настоятель у Старому Хорості, Іван Дорук, під час проповіді, виголошеної після загибелі Гути, закликав вірних до покаяння, за що був убитий.

Джерело: E. Gross, *Zbrodnie...*, c. 313–314; S.S. Żuk, *Zagłada Huty Pieniackiej (fragmenty relacji naocznego świadka)*, „Głos Kresowian" 2004, № 15, c. 40; E. Prus, *Requiem nad zamordowanym polskim siołem*, „Nowy Przegląd Wszechpolski" 2001, № 3–4. Див. також: W. Bąkowski, *Zagłada Huty Pieniackiej*, Kraków 2001.

Гутисько Брідське, ґміна Ясенів – село з великою перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 900 мешканців.

13 лютого 1944 року, в результаті нападу бандерівців,

загинуло близько 50 поляків. Згідно зі свідченнями Тадеуша Соколовського, записаними Едвардом Ґроссом, в останній момент його родину остеріг українець із сусіднього села. «Через деякий час до нашої хати забіг Мартинюк з Гутиська Літовиського. – Рузя, забирай дітей і тікай, бо зараз тут буде гаряче! – крикнув і вискочив на подвір'я. [...] Невідомо, чи мав намір швидко повертатися додому, чи хотів остерегти ще інші польські знайомі родини. Бандерівці, які були вже дуже близько, ймовірно подумали, що це якийсь поляк хоче від них утекти. Вицілили в Мартинюка і чесний українець вже не жив».

Влітку 1944 року до знищеного села, незважаючи на загрозу з боку УПА, повернулося кілька польських родин, серед них Анна Боярська з дітьми. Свого сина Тадеуша вона вислала до знайомої українки, сестри його хресної. «Українка поставилася до Тадека нарівні з дітьми своєї сестри. [...] дала їм гарячу страву, що для зголоднілого Тадека було чимось надзвичайним, і задумувала покласти їх спати». До хати забігли вояки УПА, шукаючи поляків. «Це діти моєї сестри, чого ви від них хочете?, – запитала господині, яка трусилася від страху». Нападаючі наказали дітям говорити молитву. Хлопець та дівчинка, виховані в польсько-українській родині, склали екзамен без проблеми, а Тадеуш умів лише перехреститися. Жінка йому поспішила на порятунок. «Відчепіться від дитини! Не бачите, як ви його перелякали? Він і слова вимовити не може». Бандерівці дали йому спокій і вийшли.

Джерело: E. Gross, *Zbrodnie...*, c. 241, 428–429.

Жарків, ґміна Ясенів – мале село з перевагою українського населення, тут проживало шість польських родин.

1 січня 1944 року бандерівці, переодягнені у форму української поліції, вбили в селі 17 поляків. Про цей день пише Владислав Музика: «Повертаючись з костелу, я зайшов до мого приятеля-українця на прізвище Ксей, що мешкав на краю нашого села. [...] В ході розмови я запитав його, як відрізнити тих, хто є бандерівцями, і хто не є. Стах Ксей відповів, що якщо прийде до мене поліція, то я мушу знати, що це вони». Ще того самого дня відбувся напад, з якого Музика врятувався, між іншим, завдяки цьому знанню. Після цієї події, разом з усією родиною вони ходили ночувати до знайомого українця.

Джерело: Свідчення Владислава Музики, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, c. 589.

Літовищі, ґміна Підкамінь – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У 1944–1945 роках бандерівці вбивали українців зі змішаних родин, які відмовлялися вбивати членів своїх родин. «У Гутиську

Літовиському [польський присілок Літовищ] розігрувалися „сцени з Данте”, – згадує Здзислав Іловський. – Вбивали не лише поляків, але також українців, які в будь-який спосіб сприяли полякам, наприклад, українця Горобйовського, який мешкав посередині нашого села, було вбито за те, що він не хотів вбити свою дружину-польку. Чайку було вбито, вкидаючи його до криниці, тому що він добре ставився до поляків».

Інший Горобйовський з Літовищ, а також українська родина Панчишин з чотирьох осіб та Аполлонія Жарковська зі змішаної родини були вбиті за відмову вступити або вислати синів до УПА. Разом від рук УПА загинули понад 30 українців.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 74–75; Свідчення Здзислава Іловського, там само, с. 577; Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”…*, с. 65.

Малиниська, ґміна Підкамінь – маленьке село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 170 мешканців.

У 1944 році від рук бандерівців і солдатів дивізії СС «Галичина» загинуло кілька десятків поляків. Жертв було би імовірно більше, якби не діяльність самооборони під командуванням Станіслава Шерльовського та допомога з боку деяких українців. «Захист села полегшував, крім цього, факт, – пишуть члени самооборони у Малиниських, – що серед українців була довірена людина, яка багато знала або могла дізнатися, тому що серед своїх побратимів користувалася великою довірою. Завдяки тому „Гайдамаці”, як його Шерльовський називав, самооборона знала, які в бандерівців плани, кого вони вирішили вбити. Шерльовський, як член лісової охорони, часто ходив по лісах і селах. Завдяки цьому він мав можливість остерегти поляків, яким УПА винесла смертний вирок. Зрозуміло, що „Гайдамака” не завжди вчасно здобував вісті».

Джерело: Свідчення Станіслава Ґросса, Чеслава Іловського, Гелени Скварек, дівоче Ґросс, Станіслава Шерльовського та Яніни Зьомбри, дівоче Ґросс, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 567–568.

Паликорови, ґміна Підкамінь – село, яке налічувало понад 1500 мешканців, з яких 70 відсотків становило польське населення.

12 березня 1944 року відбулася акція бандерівців, яких підтримував підвідділ українських солдатів з дивізії СС «Галичина». Вони зібрали мешканців села, зробили селекцію, відділяючи українців від поляків, після чого поляків було вбито. За офіційними даними, тоді загинуло 365 осіб.

Свідок подій, Станіслава Пьотровська, яка пережила

екзекуцію, стверджує, що відносини між мешканцями села обох національностей складалися нормально. «Цей взаємний симбіоз і толерантність повністю підтвердили трагічні події, які відбулися 12 березня 1944 року у Підкамені. Переважна більшість українців з нашого села декларували, що не хочуть мати нічого спільного з убивствами бандерівців, і багато з них засуджували злочинні вчинки націоналістів». Авторка стверджує, що до участі в антипольській акції не вдалося змобілізувати місцевих українців, навіть шовіністично наставленого православного священика – під час богослужінь, що відправлялися в церкві в Паликоровах. «Його заклики до своїх земляків до участі у вбивствах поляків в завуальованій євангельській формі „очищення пшениці від куколю" не принесли ефекту. Місцеві українці не взяли в цьому участі. Що взагалі не означає, що і в нашому селі не було готових до вбивання поляків. Вони становили, однак, значну меншість і під натиском більшості не могли цього зробити. [...] Під час сегрегації декільком полякам удалося вступити до української групи. Місцеві їх не видали, завдяки чому їм вдалося врятувати життя. Потрібно визнати, що завдяки суперечній інформації деяких місцевих українців, врятувалося ще декількох поляків. [...] Приблизно о 22 годині з-під гори трупів вибралося ще близько 20 осіб, у більшості поранених, більш або менш важко. Серед них була і я. Мене розпізнали три мої українські колеги, які надали мені захування і завдяки цьому я врятувалася. [...] У цій акції взяла участь тільки нечисленна група українців – мешканців села. Врятовані з цього погрому поляки завдячують життям своїм сусідам-українцям».

«Потім я дізнався, – пише Франциск Недзвецький, який також пережив екзекуцію, – що під час селекції Мечислав Даньчак врятував своє життя завдяки українцеві Пьонтковському, котрий в останню мить подав йому свій документ і визнали його українцем».

13 березня 1944 року до Паликоров прибув Збігнев Шльосек, утікач з Підкаменя, в якому тривала атака бандерівців: «Я знайшов притулок у знайомого українця. У Паликоровах, завдяки Божому провидінню, я дочекався приходу радянських військ».

Джерело: S. Piotrowska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1995, № 12, с. 23–24; F. Niedźwiecki, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 54, с. 34; Z. Szlosek, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 60, с. 55.

Пєняки, ґміна Пєняки – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1500 мешканців

Двоє дітей, які вціліли під час погрому в Гуті Пєняцькій (28

лютого 1944 р.) – Станіслава Бжузек та Флоріан Бжузек – під час повернення до рідного села Пєняки, були атаковані групою українських підлітків. Втрутився сусід і приятель їхнього батька, українець, який забрав дітей і віддав до місцевого посту української поліції, звідки вони потрапили до батьків.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, c. 84.

Підкамінь, ґміна Підкамінь – містечко, яке налічувало близько 4000 мешканців – поляків, українців та, до 1942 р., євреїв.

На території містечка й місцевого монастиря домініканців переховувалося багато втікачів з навколишніх сіл та велика група вцілілих з масового вбивства на Волині. У березні 1944 року, в результаті п'ятиденної акції націоналістів з ОУН і УПА та солдатів дивізії СС «Галичина», було вбито близько 600 поляків. Деякі українці остерігали перед атаками.

«Поряд з хатою нашої сусідки Анни Белей, – згадує Станіслав Бачевич, – стояв Стефан Баторина, брат Белейової. Коли він нас побачив, крикнув на повний голос: Бачевич, утікайте, зараз прийдуть різати!». Незабаром також остеріг матір Бачевича, яка приховувалася у сусідів на горищі, що там небезпечно й вона мусить тікати до лісу.

12-річному Казимиру Шереметі, якому бандерівець застрелив матір, а його самого підстрелив, українець Баторина перев'язав рани і переночував у себе.

«Одного дня, – згадує Марія Пясечна-Брощаков, – прийшла до нас сусідка-українка Бонкова і просила, щоб ми невідкладно виїжджали, бо вона нам ні в чому не допоможе. З березня 1944 року разом з мамою і братом ми покинули Підкамінь, а 4 березня ми вже були в брата [у Львові]. Батько не хотів виїхати, незважаючи на наші прохання. На наступний день прийшов до нього українець, якийсь Григорій Шавардницький, і сказав йому, щоб зранку забрався з німцями до Бродів. Він так і зробив. Коли 12 березня 1944 року до нашої хати прийшли бандерівці, будинок був порожній».

Анна Ясинська-Боровська згадує день 11 березня 1944 року, напередодні трагедії в Підкамені. «До вечора до нас не добралися жодні вісті, лише пізно ввечері прийшов наш сусід-українець, в якого дружина полька, якийсь Павло Салецький, і сказав, щоб ми погано про нього не думали, він не приховує того, що належить до тієї української організації, бо іншого виходу в нього нема. Він не має нікого на совісті, в жодних акціях не приймав участі, лише допомагав своєю підводою, бо мав коней і віз. Прийшов нас остерегти і порадив, щоб молоді хоча б на декілька днів виїхали до Бродів, бо зараз така ситуація, що вдень і вночі вбиватимуть

поляків. Німці їм це уможливили. Він пообіцяв, що попіклується про батьків і зробить все, щоб ми колись сказали, що він був добрим сусідом».

Авторка свідчення описує також випадок своєї сестри, Анелії Іловської, та її родини. Ввечері до їхньої хати ввійшли два бандерівці. «Восьмирічна дівчинка, коли їх побачила, кинулася одному в ноги з плачем і криком: «Я прошу вас, не вбивайте маму. Наш тато в полоні [німецькому] і ми тут три сестрички». І ця дитина розчулила серце бандерівця. Він підняв її і сказав сестрі, щоб вона не боялася, він не зробить їй кривди, бо також залишив удома маленьких дітей, і запевнив її, що до неї ніхто більше не прийде».

Мечислава Воскресінська згадує, як разом з матір'ю і деякими іншими особами, що переховувалися в монастирі, вискочили з високого поверху, з того боку, який не охоронявся. Потім протягом двох днів їх обох переховували знайомі українці на горищі.

Джерело: S. Baczewicz, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 60, с. 49–50; K. Szeremeta, *Byłem świadkiem*, там само, с. 54; M. Piaseczna-Broszczakow, *Byłam świadkiem*, там само, с. 53–54; A. Jasińska-Borowska, *Byłam świadkiem*, там само, с. 52; AW II/2215/p, Mieczysława Woskresińska, *Wspomnienia*, арк. 3–4. Про події у Підкамені див. також: C. Świętojański, A. Wiśniewski, *Możemy wszystko przebaczyć…*; Z. Iłowski, S. Iłowski, *Podkamień. Apokaliptyczne wzgórze*, ч. 1, Opole 1994, ч. 2, Opole 1996; pisana na gorąco relacja ks. Józefa Burdy, „Nasza Przeszłość" т. 93 (2000), с. 289–340.

Суховоля, ґміна Суховоля – село, яке налічувало понад 1500 мешканців, передусім українців.

17 січня 1944 року була здійснена атака бандерівців на польські обійстя, в результаті якої загинуло близько 50 осіб. Франциск Молинський з присілка Залісся згадує: «Ці всі поляки та люди зі змішаних родин, які переховувалися в сусідів-українців, врятувалися, бо там їх бандерівці не шукали». В обійсті українців під час нападу знайшла притулок сестра Молинського, Янка, та її подруга, 12-річна Дзюнка Баєвич. Після смерті батьків, яких вбили бандерівці, Баєвич переховували сусіди-українці.

Едвард Ґросс згадує дуже прихильне до поляків ставлення Івана Грицини. «Не одного він остеріг перед намірами бандерівців, і цим самим врятував їм життя».

Джерело: F. Moliński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 53, с. 35; E. Gross, *Zbrodnie…*, с. 361.

Черниця, ґміна Підкамінь – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2500 мешканців.

Як подає мешканець присілка Худинські, Ян-Генрік Врублевський, на вістку про вбивства поляків, він та його родина щоночі приховувалися в обійсті знайомого українця: «Вдень ми перебували дома, а в ночі через сосновий ліс ми ходили ночувати до стодоли знайомого українця Сафата у присілку Бакаї. Вранці ми поверталися додому. Це тривало декілька місяців». Цей сам українець надав їм захования після нападу бандерівців на їхню хату 2 лютого 1944 року.

У лютому 1944 року у присілку Бакаї двох інших українців, Івана Квасюка (швець) та Івана Ломиковського, було вбито за надавання допомоги полякам.

Українці з околиць Черниці та Гутиська Брідського, між іншим, Оксана Гаврилюк, намагалися здобувати інформації про плани УПА щодо антипольських акцій та передавали їх знайомим полякам.

25 грудня 1944 року в результаті нападу бандерівців загинуло понад 20 осіб, серед них Антоні Вернер. Його син Ришард, – згадує Едвард Ґросс, – у той час перебував у сусіда-українця Проказюка. Він почув стріли і вирішив побігти до хати, однак українські господарі наказали йому залишитися та сховатись. У хату вбігли три нападаючі, забажали коня з возом та від'їхали грабувати. «Приблизно через півгодини після відходу бандерівців, у хату Проказюка прийшла дочка Яна Вернера, Антоніна Недзвецька. – Я знаю, що це для вас небезпечно, – вона сказала на початку, – але тато поранений і я прийшла вас просити, що б ви батька завезли у Підкамінь до лікаря. [...] Українець їхав до Підкаменя з душею у п'ятах, бо розумів, що його чекає, якщо бандерівці дізналися б, що він везе пораненого поляка до лікаря, але не відмовив. [...] Цю ніч Ришард ще провів в українця Проказюка, і зранку, за наполяганням матері, пішов до Підкаменя до монастиря. Його мати й сестра залишилися натомість в Черниці. Вони, однак, не спали у своїй хаті, тільки приховувалися в українських знайомих у Поникві».

Джерело: Свідчення Яна-Генріка Врублевського, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, c. 609–611; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, c. 62; E. Gross, *Zbrodnie...*, c. 169, 222–223.

БУЧАЦЬКИЙ ПОВІТ

Бариш, ґміна Бариш – місто зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 7000 мешканців.

У результаті багатократних нападів бандерівців у 1941–1945 роках загинуло близько 200 поляків. Бандерівці видали вирок

смерті, між іншим, на польського священика Адама Дзедзица, якого німці використовували як перекладача під час стягання контингенту в місцевих селян. «Один зі знайомих йому українців остеріг його про це, а інший приятель-українець, вивіз священика, захованого на підводі, на залізничну станцію в Манастириськах, – пише свідок Петро Вархал. – У другій половині 1943 року священик виїхав до центральної Польщі».

Джерело: P. Warchał, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 59, с. 3.

Бобулинці, ґміна Кійданів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1800 мешканців.

Уночі з 13 на 14 березня 1944 року боївка УПА, підтримувана місцевими українцями, зробила напад на польські будинки. Загинуло понад 40 осіб. Врятувалася частина поляків – ті, які притаювалися в сусідів-українців.

Джерело: Свідчення Станіслава Зимроза, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, s. 691.

Бучач – повітове місто, яке налічувало близько 12 тис. мешканців, у більшості євреїв (у 1941–1943 рр. винищених), а також поляків і українців.

4 лютого 1944 року Томаш Мизьолек, економ маєтку з села Ліщинці, був затриманий бандерівцями на дорозі і викрадений до лісу. Пропав безвісті.

Свідком викрадення була українка, яку звали «Чорною Параскою» – вона в той час збирала хмиз у лісі і бачила цю подію. Вона передала вістку дружині й дочці Мизьолека, які протягом довгого часу марно його шукали.

Джерело: H. Komański, L. Buczkowski, J. Skiba, M. Dumanowski, *Powiat Buczacz*, cz. 1, „Na Rubieży" 1995, № 14, с. 12.

Залісся Коропецьке, ґміна Зубрець – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 700 мешканців.

7 лютого 1945 року бандерівці, повертаючись до своєї бази з погрому польського населення у Бариші, зупинилися в селі Залісся, де почали збирати піймани в околицях поляків. Потім близько 70 осіб спалили в сушарні тютюну. Деякі з піймани все ж таки вижили. Данута Лаврущак була в групі поляків, зібраних біля млина: «Навколо цієї групи стояло багато озброєних бандерівців. Славко Данилевич, українець, власник млина, звернувся до бандерівців з проханням, щоб вони мене відпустили, бо я майже дитина. Ті, однак, посміхалися, не відповідаючи на його просьбу». Авторку свідчення допитували й били, після чого намагалися застрелити: «Я опритомніла на світанку і біля себе

побачила лежачих мертвих бабусю Борковську і малу Стасю Яжицьку. Тоді до кімнати зайшов старий українець, знайомий мого батька. Коли він це побачив, почав плакати й проклинати бандерівців. Він звернувся до мене, щоб я пішла разом з ним, а він мене сховає. Я тоді страшно боялася. Не дуже йому довіряла. Він підняв мене і коли я встала, відчула себе більш впевнено та могла йти самостійно».

Франциск Марковський вижив, хоча й від бандерівців отримав смертний вирок. Його свідчення переписав Мечислав Бєрнацький: «Бандерівець, що виводив його на розстріл, дуже добре знав Франциска Марковського, сказав йому: „Рятуйся, як можеш, в тебе маленькі діти, тікай!". Він віддав три стріли вгору і відійшов. Напівсвідомий, після побиття, Франциск Марковський доповз до хати знайомого українця, який заховав його в себе до ранку, а вранці поклав на підводу, прикрив соломою, вдарив коней батогом, які повернулися з побитим до Пужників, дякуючи чому, він врятувався від смерті».

Вищезгаданий українець Славомир Данилевич, власник млина, був кількома днями пізніше вбитий бандерівцями через відмову виконати наказ УПА вбити свою матір, яка була полькою.

Джерело: Свідчення Данути Лаврущак, дівоче Борковська, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 670; Свідчення Франциска Марковського, переписане Мечиславом Бєрнацьким, там само, с. 671; Свідчення Фелікса Пророка, там само, с. 675.

Зубрець, ґміна Зубрець – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2000 мешканців.

У 1944 році і в першій половині 1945 року від рук українських націоналістів загинуло кількадесятьох поляків.

За свідченням Мар'яна Федоровича, в селі, паралельно з бандерівцями, діяли також мельниківці (з більш поміркованої фракції ОУН, на чолі з Андрієм Мельником), а також ундівці (члени УНДО – Українського національно-демократичного об'єднання, яке у Польщі до 1939 р. діяло легально). «Українці з цих двох останніх угрупувань ставилися до нас, поляків, прихильно. Часто траплялися випадки, що вони ночували й приховували поляків, остерігали їх про загрожуючу небезпеку. Таку допомогу відчули і я, і моя родина».

Федорович згадує також випадки смертного покарання УПА тих українців, які протестували проти антипольської акції націоналістів, між іншим, колишнього підофіцера австрійської армії та дружини Івана Пивоварчука, яка публічно засудила вбивство греко-католицького священика Терешкуна «за зраду України».

Джерело: M. Fedorowicz, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1998, № 27, с. 10–11.

Коропець, ґміна Новосілка Коропецька – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 6400 мешканців.

У грудні 1943 року члени УПА вбили українку Юстину Мацьків, дружину поляка, разом з трійкою дітей. Після цієї події поляки не ночували в себе, переховуючись у хатах знайомих українців. Націоналісти загрожували, що в покарання їх спалять, отже поступово польське населення виїжджало до безпечніших місцевостей.

Греко-католицький священик Скорохід, який під час проповідей закликав до того, щоб відмовлятися від убивств поляків, бандерівцями був вигнаний з села.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 154; Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”…*, с. 86.

Ліщинці, ґміна Зубрець – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1300 мешканців.

Уночі з 18 на 19 вересня 1939 року боївка ОУН вчинила напад на родину власника маєтку, Владислава Ґолембського. Було вбито його шурина, потім піймано та піддано тортурам сестру й дочку Ґолембського, Софію Гарсдорф і Ядвігу Праґловську. Залишені під лісом жертви зустрів українець похилого віку, який відвів їх до лісника Підлісного, також українця. Той надав їм захування в стодолі, а наступного дня організував транспорт до лікарні в Бучачі, де вони вилікувалися.

Джерело: Свідчення Ядвіги Праґловської, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 674–675.

Озеряни, ґміна Озеряни – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1500 мешканців.

18 грудня 1945 року від рук УПА загинуло четверо поляків та 18-річний українець Микола Рівний – за відмову брати участь у вбивстві поляків.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, s. 153.

Олеша, ґміна Григорів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 750 мешканців.

У селі була сильна організація ОУН, тимчасово розташовувався місцевий штаб УПА. Більшість поляків знайомими українцями були остережені про небезпеку, яка їм загрожувала, і в другій половині 1944 року вони заховалися в Манастириськах.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 164.

Петликівці Старі, ґміна Петликівці Старі – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 2600 мешканців.

У 1943–1945 роках від рук бандерівців загинуло кільканадцятьох поляків. 29 вересня 1943 року пропав безвісті батько Броніслави Дрозд, Тадеуш. «Протягом довгого часу разом з родиною ми розшукували мого батька, – пише Броніслава Дрозд.

– Під час цих пошуків деякі мої подруги-українки остерігали мене, щоб я цього не робила, бо мене й мою родину може зустріти нещастя. [...] Пізньою осінню 1944 року його останки випадково відкрила й розпізнала Мариська Курмило (вона походила зі змішаної родини, батько українець, мати полька). Сталося це можливим завдяки тому, що хтось спустив воду з греблі. Про факт відшукання останків, Мариська повідомила радянського офіцера, який проживав у Петликівцях. [...] Бандерівці, дізнавшись про відкриття останків, того самого дня прийшли до Мариськи Курмило і викрали її з хати. Вона була в розвиненій вагітності. Була ними вбита. [...] Про обставини смерті мого батька я дізналася від декількох осіб, як від безпосередніх свідків, так і посередніх. [...] Інформацію передали також особи української національності, прізвищ яких я не можу подати за зрозумілих обставин».

У другій половині 1945 року все польське населення залишило село, переселяючись до Польщі. У листопаді 1945 року з роботи в Німеччині до рідного села повернувся Юзеф Скотницький. Він тут не застав вже ані своєї родини, ані нікого з поляків. Пішов до сусіда-українця, Котоніса, в якого отримав їжу та остереження, що мусить негайно втікати, бо йому загрожує смерть. Остереження прийшло в саму пору, бо Скотницького вже раніше побачили, коли він ішов до села і готувалося вбивство. Після багатьох драматичних переживань (дворазова спроба вбивства, важкі поранення), йому вдалося виїхати до Польщі, де він поселився.

Джерело: B. Drozd, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1995, № 14, с. 17–18; Свідчення Юзефа Скотницького, переписане Мечиславом Думановським, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo*..., с. 678–679.

Переволока, ґміна Петликівці Старі – переважно українське село, яке налічувало понад 3300 мешканців.

У березні 1945 року було вбито українця, мельника Михайла Хомута, за те, що він допомагав полякам і молов їм збіжжя. Місяцем раніше від рук цих самих злочинців загинула його дружина-полька.

Джерело: H. Komański, *Powiat Buczacz*, „Na Rubieży" 1998, №

27, с. 7.

Пужники, ґміна Коропець – село, в якому майже виключно проживало польське населення, що налічувало понад 900 мешканців.

У 1944–1945 роках було вбитих УПА понад 100 осіб. До найбільшої кількості жертв привів напад 13 лютого 1945 року (понад 80 осіб). «За два дні до нападу УПА на Пужники, – читаємо в загальних спогадах мешканців села, – Іоанна Кшесінська, дружина Яна, будучи в родичів у Новосілці, від знайомої українки дізналася, що полякам у Пужниках загрожує небезпека. Вона говорила, що може відбутися щось погане. Ці остереження привели до того, що частина польських родин, побоюючись за життя, виїхали до Бучача».

Джерело: Загальні свідчення мешканців Пужників, [у:] H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 656.

Скоморохи, ґміна Потік Золотий – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1400 мешканців.

У 1943 році священик Павло Барановський був арештований українською поліцією і відісланий у гестапо до Станіславова. Поліціант-українець, що його конвоював, випровадив священика з вокзалу в Станіславові, провів його кількома вулицями та відпустив на свободу. Всього лише його остеріг, щоб не повертався до Скоморохів.

17 березня 1944 року під час нападу бандерівців на польські обійстя, серед 14 смертельних жертв опинилися два українці. Микола Феськів був вбитий за те, що виступив на захист поляків. Ядвіга Крочинська згадує: «Цієї ночі було також вбито українця на прізвище Реґо. Його цвяхами прибили до дощок у стодолі в покарання за те, що він критично виразився про вбивства поляків». Авторку свідчення, тоді дитину, під час поховання жертв атаки, врятувала українка Катерина Феськів: «Раптом почалася стрілянина. […] Феськів прикрила мене полою свого довгого кожуха і сказала мені польською: „Ходи зі мною, бо тут тебе вб'ють". Ця жінка приховувала мене в своїй хаті до українського Великодня. Потім таємно провела через ліс до римо-католицької садиби священика в Потоці Золотому».

Джерело: ks. S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczona. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945*, wyd. 2, Lublin 1994, с. 190; J. Kroczyńska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 27, с. 19–20.

Сороки, ґміна Зубрець – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1700 мешканців.

Уночі з 24 на 25 березня 1944 року, під час нападу на польські господарства, загинуло близько 30 осіб. Розалія Єзерська втратила тоді чоловіка і 5-річну доньку, сама була поранена. «Нападаючі, думаючи, що я не живу, залишили мене в спокої. Через деякий час я опритомніла і доповзла до сусіда-українця, Дмитра Крижанівського. Я знайшла там притулок. Але на наступний день бандерівці мене відшукали і знов спробували вбити. [...] Убивці, думаючи, що вже не живу, непритомною залишили мене в сусіда-українця. Звідти мене відвезли до сестри мого чоловіка [...]».

Джерело: R. Jezierska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 27, с. 8.

Тростянці, ґміна Устя Зелене – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1600 мешканців.

У квітні 1944 року від рук УПА загинуло близько 30 поляків, а також три жінки-українки – матері молодих українців, які загинули під час нападів на польські села. Вони публічно називали бандерівців злочинцями, винними у смерті синів, звинувачували бандерівських командирів. Українець Цюренко був вбитий за те, що відмовився вбивати поляків.

У лютому 1944 року бандерівці вбили Івана Гроната, українця, великого приятеля поляків, який багато разів їх остерігав перед нападами та багатьом врятував життя.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, с. 175.

Устя Зелене, ґміна Устя Зелене – українсько-єврейсько-польське село, яке налічувало понад 2400 мешканців.

2 лютого 1945 року, в результаті нападу УПА, незважаючи на опір самооборони, загинуло понад 130 поляків. За відмову приймати участь у вбивстві поляків, був убитий українець Славко Голуб. На його грудях повісили картку з написом: «Хто не з нами, той проти нас».

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, с. 177.

Чехів, ґміна Манастириська – село зі значною перевагою українського населення (нечисленні польські родини), яке налічувало понад 700 мешканців.

На початку липня 1941 року українські націоналісти зробили напад на польські будинки та вбили 14 поляків і 9 українців. Поміж інших загинула, разом з дитиною, українка Пломинська, дружина поляка, бо не захотіла зрадити криївку чоловіка.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, с. 149.

ЗАЛІЩИЦЬКИЙ ПОВІТ

Буряківка, ґміна Кошилівці – польсько-українське село, яке налічувало понад 2000 мешканців.

2 травня 1945 року бандерівцями був вбитий українець, який виступив на захист своєї дружини-польки.

Джерело: BOss, 16630/I, t. 1, Materiały Józefa Opackiego..., c. 213.

Жежава (сьогодні Зелений Гай)**, ґміна Старі Заліщики** – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 800 мешканців.

13 листопада 1944 року бандерівці вбили п'ятьох українців, які сприяли полякам і засуджували злочини УПА.

Джерело: H. Komański, *Powiat Zaleszczyki*, ч. 4, „Na Rubieży" 2004, № 74, с. 43.

Литячі, ґміна Дорогичівка – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1600 мешканців.

15 січня 1945 року бандерівці вбили 90 поляків. Целестина Литвинчук, тоді 11-річна, пережила напад, приховуючись, спочатку з батьком, у стодолі знайомої українки (без її відома). «Коли настав ранок, батько заніс мене до хати іншої знайомої українки, яка мене прийняла, а сам пішов шукати для себе й мене одягу. Тоді до хати ввійшло декількох озброєних людей з розмальованими у чорний і червоний колір обличчями [...] Це були бандерівці. На щастя, зараз за ними вбігла якась молода жінка, дочка або невістка цієї старшої українки, яка мене прийняла, і заговорила цих чоловіків, забираючи їх до іншої хати. Тим часом прибігла моя старша сестра і принесла мені одяг. Ця старша українка її остерегла, щоб швидко мене забирала та тікала, бо нам загрожує небезпека. [...] Протягом декількох днів вся наша родина і кільканадцятеро інших мешканців приховувалися в підвалі українського священика, за його знанням. Одного вечора він до нас прийшов і сказав, що його служниця доповіла вже бандерівцям, що той приховує поляків, і він не може дати жодної гарантії безпеки, і радить якнайскоріше втікати. Він допоміг в організації українських підвод і нас відвезли до Товстого і там ми поселилися аж до виїзду до Польщі».

Інший мешканець Литячів, Євген Туліговський з родиною також приховувалися в хаті сусідки-українки. Через декілька днів вона їм сповістила, що хтось доніс бандерівцям, що вона приховує польських дітей, і що, у зв'язку з небезпекою, вони мусять покинути хату.

Джерело: C. Litwińczuk, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 18, с. 21; E. Tuligłowski, *Byłem świadkiem*, там само.

Торське, ґміна Устечко – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2500 мешканців.

У жовтні 1944 року від рук УПА загинуло понад 40 поляків. Олександр Хмура, детально описуючи хід подій, згадує допомогу, надану полякам українцями. Він вимінює українську родину Пахольчаків, яка від нападаючих сховала Ґеновефу, дівоче Кобилянська, та її дитину. Він пише також про українця Костюка, старшого брата в греко-католицькій церкві, який опинився, серед кількадесяти жертв чергового нападу, вбитий разом з родиною за те, що не схвалював злочинів, скоєних УПА.

У січні 1945 року члени УПА вбили польсько-українську родину Сендзишевських. Вижив лише їхній син Франциск. «Під час відсутності вартового, – пише Хмура, – Франкові вдалося розв'язати ноги і зі зв'язаними руками зміг вилізти, тільки йому відомим переходом, зі стодоли, та втекти. По дорозі він зустрів знайому літню жінку-українку, дуже релігійну, яка розв'язала йому руки».

Джерело: A. Chmura, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 18, с. 27–28.

Угриньківці, ґміна Угриньківці – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1600 мешканців.

«Через декілька днів після Різдва, – згадує грудень 1944 року Марія Сосновська, – знайома сусідка-українка поінформувала нас про небезпеку нападу бандерівців і радила заховатися в місті. Ми скористалися цією радою і разом з батьком виїхали до Заліщик і там затрималися в родича». Через два дні обоє повернулися до Угриньківців. «Певного моменту крізь вікно я зауважила, що польська частина села Угриньківці горить. Налякані цією подією, разом з батьком ми заховалися в сусіда-українця. Той нас прийняв, і разом з батьком спостерігали, чи в нашому напрямку не йдуть бандерівці». Вони змогли уникнути долі кількадесяти вбитих поляків 1 січня 1945 року.

Джерело: M. Sosnowska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 18, с. 29.

Устечко, ґміна Устечко – село зі значною перевагою українського населення над польським і єврейським, яке налічувало понад 2200 мешканців.

За свідченням Едварда Яворського, у 1944 році бандерівці вбили 17 поляків. Священик Петро Хом'як був врятований українцем, який таємно його вивіз до Товстого. Мабуть за цю допомогу, українець, його дружина та два сини були вбиті.

Джерело: Свідчення Едварда Яворського (у зборах Ромуальда Нєдзелька).

Червоногород, ґміна Дорогичівка – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 360 мешканців.

«На початку 1944 року, – згадує Каспер-Казимир Карасовський, – я пам'ятаю, до нашої хати приходили сусіди-українці: Михайло Стахера, Павло Кольба та Павло Витрикуш, які моєму батькові, Ігнатію Карасовському радили, щоб той утікав з села і шукав десь захування, бо полякам загрожує небезпека. Вони також говорили про благословення ножів і зброї українськими попами, які заохочували до вбивств поляків та відпускали їм гріхи».

Описуючи воєнну історію родини, Марія Юзефовська говорить також про те, як вони залишили Червоногород. «Батько таємно увійшов у контакт з довіреним приятелем нашої родини і той погодився завезти нас до Заліщик – це був українець. Починання було дуже ризиковане і для нас, і для нашого перевізника, потрібно було пробратися через територію, контрольовану бандою».

Джерело: K. Karasowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2004, № 57, c. 49; M. Józefowska z d. Szuba, *Byłam świadkiem*, там само, с. 47.

ЗБАРАЗЬКИЙ ПОВІТ

Кошляки, ґміна Кошляки – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2500 мешканців.

Уніатський настоятель парафії Кошляки, священик Теофіл Луцик, написав листа до Митрополичої курії латинського обряду у Львові, в якому поінформував про викрадення УПА 5 листопада 1944 року вікарія місцевої римо-католицької парафії, священика Володимира Сєкерського. Він також повідомляв, що особисто зайнявся похороном померлого своєю смертю католицького настоятеля, священика Яна Білінського.

Джерело: ks. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945. Materiały źródłowe*, ч. 1, Kraków 2005, с. 347.

Просівці, ґміна Скорики – польсько-українське село, яке налічувало близько 450 мешканців.

У листопаді 1944 року бандерівці вбили українця Григорія Хінія та п'ять осіб з його родини за те, що вони засуджували грабування і вбивства поляків.

Джерело: H. Komański, *Powiat Zbaraż*, ч. 2, „Na Rubieży" 1996,

№ 19, с. 20.

Старий Збараж, ґміна Чернихівці – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1100 мешканців.

Ян Кониш описує подію, учасником якої він був у липні 1941 року. Українські поліцейські зібрали 60 поляків нібито для лісових робіт. «У групі був також і я. Як я пізніше дізнався, всі мали бути розстріляні. До цієї різанини не дійшло тільки завдяки втручанню місцевого греко-католицького священика на прізвище Богатюк, та дяка Дідуха. Ті два вплинули на зміну раніше прийнятого рішення. Я добре пам'ятаю також те, що цей дяк Дідух врятував від смерті мою старшу сестру. Українські поліціанти напоїли німця і хтось з них сказав, що моя сестра єврейка. П'яний німець зразу дістав пістолет і націлив ним у мою сестру. Тоді цей дяк Дідух підбив руку з пістолетом, так що куля пройшла поруч моєї сестри».

Джерело: J. Konysz, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 19, с. 21.

Стриївка, ґміна Максимівка – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1800 мешканців.

У 1943 році бандерівці скоїли напад на село. «Коли прийшли ввечері 11 листопада 1943 року вбити мого батька, Яна Робака, – згадує його дочка, Владислава Левчук, дівоче Робак, – то вдерлися силою, виламуючи двері в сінях. Тоді, як почали грюкати в двері, мій дідусь вийшов з кімнати, підійшов до дверей і запитав: „Якого біса товчетеся по ночі?". Бандерівці, які вже вломилися до сіней, сказали йому: „Будьте тихо, ми вам нічого не зробимо!". Вони світили електричними ліхтариками по хаті, шукаючи нашого батька. Але наш батько, приблизно двома годинами раніше, був забраний, майже силою, нашим сусідом-українцем, Михайлом Кушляком – шкільним колегою нашого батька, який разом з ним сховався в сусіда, Івана Сови. Кушляк не сказав батькові, чому він виводить його з хати».

Антоні Сокіл пише, що під час цього нападу його мати і сестра заховалися в українця Туранського. «Коли затихли стріли і бандерівці відійшли, Туранський разом з моєю мамою пішли до нашої хати і там застали мого застреленого батька Яна Сокола».

«Українці в селі мусили знати подробиці нападу, – пише Болеслав Лукасевич, – бо не спосіб інакше пояснити вчинку Михайла Кушляка чи Палажки Нагайової зі Скалатщини, яка мало не силою затягнула до своєї хати і там сховала від нападу свого сусіда Стаха Ґановського. Це свідчить про те, як сильно відрізнялося ставлення українського населення Стриївки. Одні, не

зважаючи на наслідки, намагалися допомагати полякам, у той час, як їхні родичі або приятелі вбивали своїх сусідів».

Джерело: W. Lewczuk z d. Robak, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 56, с. 33; A. Sokół, *Byłem świadkiem*, там само; AW, II/2089, B. Łukasiewicz, *Wspomnienia ze Stryjówki*, арк. 64.

Тарасівка, ґміна Залужжя – польсько-українське село, яке налічувало близько 450 мешканців.

У липні 1943 року дійшло до масового вбивства близько 500 мешканців Колодного (Кременецький повіт, Волинське воєводство), віддаленого від Тарасівки на сім кілометрів. «З села Тарасівка, – пише Станіслав Маленчак, – на території села не загинув ніхто з поляків. Це сталося частково завдяки позиції українців цього села, які не заангажувалися до участі у вбивствах своїх сусідів».

Джерело: H. Komański, *Powiat Zbaraż*, ч. 2, „Na Rubieży" 1996, № 19, с. 23.

Чагарі-Збаразькі, ґміна Максимівка – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 700 мешканців.

«Те, що моя вся родина і я уникнули смерті, – згадує Рудольф Мілашевський, – ми завдячуємо Миколі Сивому, українцеві з нашого села. Коли ввечері я повертався до дому [літо 1943 р.] з іншого села, я його зустрів і він мені сказав: утікайте з села, бо може статися щось погане, вам загрожує небезпека».

Як подає Едвард Палиневич, 2 лютого 1945 року з хати українця Павлишина, в якого приховувався разом з матір'ю, був викрадений і вбитий бандерівцями 17-річний Густав Дробницький. Важко побита мати врятувалася завдяки допомозі сусіда-українця.

Джерело: R. Milaszewski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 56, с. 29; E. Paliniewicz, *Byłem świadkiem*, там само, с. 27.

ЗБОРІВСЬКИЙ ПОВІТ

Білоголови, ґміна Залізці – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1600 мешканців.

«Одного серпневого дня після обіду 1944 року, – згадує Михайло Ґерц, – до моїх батьків прийшла дружина відомого в селі ворога поляків та мати офіцера УПА, і сказала, що вони мусять, не зволікаючи, втікати з села або цю ніч провести в її хаті. [...] Оскільки надвечір віддалятися від села було дуже небезпечно – ночі належали УПА – не було вибору, цю ніч треба було провести в „печері лева". [...] подякували сусідці, завантажили скромне майно на віз і рушили до Залізців на подальше заслання».

У січні 1945 року від рук бандерівців загинув українець Шеремета за те, що він відмовився вбити свою дружину-польку.

Джерело: AW, II/1286/2k, M. Gerc, *Okruchy wspomnień z lat okupacji 1939–1945 we wschodniej Małopolsce*, арк. 23; M. Gerc, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 56, с. 42 і 44.

Поморяни, ґміна Поморяни – місто, населене, в основному, українцями, а також поляками, євреями (до 1943 р.), яке налічувало 4300 мешканців.

Українець Павло Рощенко на горищі обори затаїв поляка, таким чином рятуючи його від смерті від рук бандерівців.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!"*..., с. 169.

Ренів, ґміна Залізці – польсько-українське село, яке налічувало понад 1200 мешканців.

«На хуторі Біле Поле, – згадує Франциск Лакомський, – під лісом, що належав до села Ренів, проживала українська родина, Захар та Марія Романів. Вони були греко-католицького віросповідання, вважали себе русинами та польськими громадянами. Сприяли полякам і євреям. У період з вересня 1939 по 1944 роки у своїй хаті вони приховували капітана Війська польського Ґрацького, родом з Залізців. У період з 1941 по 1944 роки вони в себе приховували три єврейські родини: дванадцять осіб».

Джерело: Свідчення Франциска Лакомського, „Na Rubieży" 2001, № 56, с. 36.

Урлів, ґміна Зборів – українське село, в якому проживало кілька десятків поляків, що налічувало понад 1000 мешканців.

У 1943 році бандерівці вбили українського греко-католицького священика, який у своїх проповідях засуджував злочини на Волині і закликав до згоди.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!"*..., с. 169.

ЗОЛОЧІВСЬКИЙ ПОВІТ

Бужок, ґміна Білий Камінь – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало 1000 мешканців.

Весною 1944 року бандерівці вбили українця Романа Кожушина, одруженого з полькою, за відмову вбити свого шурина-поляка на прізвище Ґураль.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo*..., с. 497.

Гологори, ґміна Гологори – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2700 мешканців.

Уночі з 30 на 31 березня 1944 року члени УПА вбили 28 поляків. Врятувалася, між іншим, Марія Баранська, яка, разом з 9-

річною донькою Олександрою та іншими особами з польських родин, заховалися в сусідів-українців на прізвище Фурда.

Джерело: M. Barańska, A. Kaban z d. Barańska, *Byłyśmy świadkami*, „Na Rubieży" 2001, № 49, с. 33.

Чижів, ґміна Ремезівці – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 750 мешканців.

Ян Жулинський пише про напад на його рідне село осінню 1943 року, який не відбувся. До солтиса-українця, Михайла Пановика, прибула група бандерівців з сіл Коропець та Угерці з метою вбити місцевих поляків. До вбивства не дійшло, завдяки поставі Пановика. «Які він вжив аргументи і чим керувався той же солтис, я не вмію пояснити. Фактом є те, що заплановане масове вбивство нас оминуло. Навесні 1945 року бандерівці вбили нашого солтиса. Разом з ним від рук УПА загинули ще 10 інших українців».

Джерело: J. Żuliński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 54, с. 52.

КАМ'ЯНКО-СТРУМИЛІВСЬКИЙ ПОВІТ

Буськ, ґміна Буськ – місто, яке налічувало 8 тис. мешканців: 4 тис. поляків; 2,5 тис. євреїв (до 1942 р.); 1,5 тис. українців.

У 1944–1945 роках від рук бандерівців загинуло кількадесятьох поляків. За відмову у співпраці з УПА, в акціях проти польського населення був вбитий, між іншим, українець Лука Чучман.

У травні 1944 року вікарій парафії Буськ, священик Антоні Адам'як, був остережений кількома місцевими українцями. Вони сказали, що з боку мешканців міста йому нічого не загрожує, однак вони мають певні інформації, що бандерівці, які зібралися в селі Соколи, планують його вбити. Священик покинув Буськ як один з останніх поляків.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 206; ks. bp A. Adamiuk, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1995, № 13, с. 21; M. Trojan-Krzynowa, *Miasto Busk i okolice na kresach II Rzeczypospolitej*, Racibórz 1998, с. 146.

Волиця-Деревлянська, ґміна Грабова – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 900 мешканців.

7 лютого 1944 року настоятель костелу, священик Яцек Лукасевич, остережений місцевим українцем про небезпеку з боку бандерівців, виїхав до Львова. Через два тижні він повернувся до парафії. «Протягом двох тижнів перебування вдома, вночі я зовсім не роздягався. До півночі я наглядав, потім, втомлений, лягав в

одязі на ліжко і далі слухав, щоб у разі нападу бути готовим до втечі». 7 березня він знов виїхав до Львова, а 20 березня бандерівці зробили напад і ограбували його садибу, а у присілку Вілька вбили кільканадцятьох поляків.

Джерело: ks. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, ч. 1, с. 185.

Руда-Сілецька, ґміна Кам'янка-Бузька – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1500 мешканців.

На початку квітня 1944 року поляки були остережені українцем про напад УПА, який мав наступити. Більшість мешканців сховалися в Кам'янці-Струмиловій. Нападаючі вбили шістнадцять осіб.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 218.

Чаниж, ґміна Грабова – село, разом з селищем Гаївське, населене 1200 поляками та українцями.

У квітні 1944 року більшість поляків, остережена місцевими українцями про загрожуючу небезпеку з боку УПА, покинули село. У другій половині року двоє українців зі змішаної родини, брати Стопницькі, були застрелені за невиконання наказу вбити свою матір-польку.

Джерело: B. Szeremeta, *Watażka. Wspomnienia nierozstrzelanego i jego zbrodnie*, Wrocław 1995, с. 19–20.

КОПИЧИНЕЦЬКИЙ ПОВІТ

Зелене, ґміна Майдан – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 500 мешканців.

На початку 1944 року бандерівці застрелили українця, Миколу Музику, який відмовився брати участь у вбивстві поляків.

Джерело: H. Komański, F. Iskra, *Powiat Kopyczyńce*, ч. 3, „Na Rubieży" 1997, № 23, с. 30.

Клювинці, ґміна Хоростків – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2000 мешканців.

За свідченням Тадеуша П'ясковського, поодинокі напади бандерівців на мешканців села відбувалися вже в 1942 році. «З серпня 1944 року в хатах ми вже не спали – по підвалах, стайнях, горищах, де тільки було можна. […] У Святвечір 24 грудня 1944 року, українка, у великій таємниці, остерегла пані Лупковську, нашу сусідку, що сьогодні ходитимуть з козою іроди. Блискавкою все село було повідомлене. Всі покинули свої хати, ховаючись, як завжди. Ми сховалися в бабусі Бурської […] Близько 23.00 години ми почули рух та тихе кликання бандерівців, які обшукували

кожний кут [...] дверей до сіней, за якими все приміщення було забите людьми, не розбили. [...] усе село перетрясли, заглядали в кожну мишачу діру, але нікого не знайшли». Наступного дня всі мешканці, які приховувалися, втекли до ближнього містечка, Хоросткова.

Джерело: AW, II/2212/p, Свідчення Тадеуша П'ясковського, арк. 1–2.

Коцюбинці, ґміна Коцюбинці – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2700 мешканців.

У лютому 1945 року українці Петро Бала та Михайло Юрків були вбиті бандерівцями за відмову брати участь у вбивстві поляків і за публічне осудження злочинів УПА.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!"*..., с. 110.

Майдан, ґміна Копичинці – село зі значною перевагою польського населення над українським (головне змішані родини), яке налічувало близько 1000 мешканців.

У березні 1944 та січні 1945 років, в результаті нападів бандерівців, загинуло разом понад 150 поляків. З другої атаки пережила, між іншим, Станіслава Живіна. «Цієї трагічної ночі 26 січня 1945 року мені було 23 роки. Я пішла ночувати до хати знайомого сусіда-українця на прізвище Леон Зюлковський, із впевненістю, що це мені гарантує безпечну ніч. [...] Господар лежав у ліжку, був важко хворий, в нього були паралізовані ноги. [...] Незабаром ми почули гвинтівкові постріли, крики й зойки вбиваних людей. [...] Я розуміла, що втеча з цього дому означає смерть. Не було куди тікати. Я боялася того, що якщо бандерівці прийдуть до хати, домочадці можуть мене видати. Я розраховувала на те, що в хаті українця вони мене не шукатимуть. Повна неспокою і страху, я сховалася в ніші під піччю, закриваючи отвір периною. Більш менш у цьому часі господиня вибігла на подвір'я і я почула, як вона кричала, що є українкою, і щоб її хати не підпалювали. У певний момент до хати зайшли бандерівці і підійшли до ліжка господаря, питаючи, чи ще хтось є в хаті. Той відповів, що він сам. Після хвилин почулися стріли – це бандерівці застрелили хворого господаря. [...] Я вискочила через вікно [...] Побігла в напрямку своєї хати».

Джерело: S. Żywina, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1997, № 21, с. 38.

Новий Нижбірок, ґміна Копичинці – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1600 мешканців.

Українця Кузьму, 45 років, застрелив його власний син, бандерівець, за засуджування ним злочинів УПА.

Джерело: H. Komański, F. Iskra, *Powiat Kopyczyńce*, ч. 3, „Na Rubieży" 1997, № 23, с. 24.

Чабарівка, ґміна Гусятин – польсько-українське село, яке налічувало 4200 мешканців.

2 лютого 1944 року вояками УПА був убитий українець Василь Боднар за те, що дзвонив у церкві на тривогу, коли до села наближалися члени УПА.

Джерело: H. Komański, F. Iskra, *Powiat Kopyczyńce*, ч. 3, „Na Rubieży" 1997, № 23, с. 32.

ПІДГАЄЦЬКИЙ ПОВІТ

Божиків, ґміна Боків – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2100 мешканців.

8 лютого 1944 року члени УПА вбили кільканадцятьох поляків. Броніслава Губер, дівоче Ґут, яка втратила майже всю родину, під час нападу була схована на горищі своєї хати. «Протягом трьох днів мене приховувала в себе самотня старша українка, наша сусідка. Тим часом приїхав хтось з нашої родини зі Львова і забрав мене до себе».

Джерело: B. Huber z d. Gut, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 63, с. 23.

Боків, ґміна Боків – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1500 мешканців.

Уночі з 10 на 11 лютого 1944 року, в результаті нападу УПА загинуло близько 60 поляків. Священик Людовик Храпек врятувався завдяки війтові, українцеві, який його зберіг від вбивства бандерівцями, вночі вивозячи до Бережан.

Джерело: K. Bulzacki, H. Komański, *Powiat Podhajce*, ч. 2, „Na Rubieży" 1996, № 17, с. 23.

Гнильче, ґміна Завалів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 3 тис. мешканців.

У серпні 1944 року, під час чергового нападу УПА на село, загинуло кільканадцять поляків. Врятувалася, між іншим, родина Сроковських. Їх остерегла, а потім зберегла в криївці під своєю стодолою, українська сусідка Ольга Мисюрак. Письменник Станіслав Сроковський, який був тоді дитиною, записав пронизливе бачення цієї події в оповіданні *Ангели*.

Джерело: S. Srokowski, *Nienawiść (opowiadania kresowe)*, Warszawa 2006, с. 209–218, 253.

Завалів, ґміна Завалів – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад

1000 мешканців.

У січні 1944 року група мешканців Завалова взяла участь у похоронах кількадесяти жертв вбивства, доконаного бандерівцями в сусідньому селі Маркова. «Я не знаю, – згадує Яніна Чубак, яка на похорон подалася разом з матір'ю, – що сталося з іншими жінками й дітьми, бо ми мусили втікати з Завалова. Сусідка-українка, яка дружила з моєю мамою, попередила нас, щоб ми негайно тікали до міста, так, як стоїмо, тобто не забираючи з собою жодних пакунків і багажу. Решта поляків, мешканців Завалова, також були попереджені своїми сусідами-українцями: „Ми не хочемо вашої смерті, втікайте". Ми залишили хати та все майно. Знайшли притулок у польських родин, які проживали в місті». Рішення про втечу було виправдане; до кінця 1944 року від рук УПА в Завалові загинуло близько 30 поляків.

Джерело: Z. Żyromski, *Zagadka tragedii w Markowej*, „Na Rubieży" 2005, № 77, с. 26–27 (за свідченням Яніни Чубак).

Маркова, ґміна Товстобаби (зараз Високе) – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1200 мешканців.

Уночі з 14 на 15 січня 1944 року члени УПА вбили понад 50 поляків, у тому місцевого настоятеля парафії, священика Миколу Ференса. Яніна Чубак, яка брала участь в його похороні, описала спроби порятунку священика. «Одна жінка, може це була господиня священика, говорила до зібраних: „Священик міг ще жити, тому що український священик три рази посилав свого дяка та просив його, щоб той необхідно прийшов до нього, бо загрожує йому небезпека". На жаль, прохання не дало результатів. За третім разом священик передав через дяка: „Все село оточене. Я прошу, рятуйте своє життя. Я вас збережу. В мене буде безпечно". Але настоятель з Маркової сказав: „Я не можу залишити своїх парафіян. Те, що їх чекає, то й мене нехай не минає". [...] Він подякував українському священикові за піклування за його життя». Цим українським священиком був Михайло Щуровський. Про його поставу пише також священик Антоні Каня з парафії Нова Гута, який вже на початку лютого 1944 року склав список убитих у Марковій: «Тим часом отець Щуровський був на місці. Він не влаштовував йорданської процесії, а навіть у день Йордану не відправляв урочистого богослужіння. Відправив ур[очисте] богослужіння за душу бл.п. священика Ференса, а потім за всіх убитих і запросив їхні родини. Останньої неділі, тобто 30 січня, він оголосив, що покидає село, тому що: «Я поміж бандитів не хочу вмирати. Шкода моєї 30-річної роботи", – говорив під час проповіді».

Серед мешканців села, які послухали остережень і

врятувалися, була Ромуальда Рафальська. «З того часу ми з матір'ю вже не ночували дома, – вона згадує. – Ми приховувалися в сусідів, часто в українців. [...] Я пам'ятаю, одного разу вночі, бандерівці, шукаючи поляків, зробили перевірку у хаті та обійсті нашого сусіда-українця Микити Семака. Питалися, чи в них нема поляків. Сусіди заперечували. Мене сховала в хаті стара українка, а маму заховала в стодолі у соломі. Під час цієї ревізії нас не знайшли. Ситуація ставала дуже небезпечною, тому через кілька днів переховувань, ми втекли до Манастириська.

Джерело: Z. Żyromski, *Zagadka tragedii w Markowej*, „Na Rubieży" 2005, № 77, с. 26–27 (за свідченням Яніни Чубак); Лист о. Антоні Кані, [у:] ks. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, ч. 1, с. 298; R. Kucy z d. Rafalska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2004, № 73, с. 41–42.

Михайлівка, ґміна Вишнівчик – польсько-українське село, яке налічувало понад 600 мешканців.

У квітні 1944 року бандерівці ув'язнили 14 поляків і наказали їм копати спільну могилу. Про намір скоїти злочин місцева українка повідомила поляків із сусідньої Білокриниці, ті привели німців, які прибули до Михайлівки, роззброїли бандерівців і звільнили ув'язнених.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo...*, с. 265.

Слов'ятин, ґміна Слов'ятин – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1700 мешканців.

Уночі з 17 на 18 вересня 1939 року, оунівці вбили 50 осіб. Серед них була вчителька Ірина Здеб, дівоче Малачинська, яка проживала в української родини. Як пише її брат, Ян Малачинський, господарі «намагалися її врятувати, переодягнули в українське вбрання і сховали в саду біля хати. Однак нападаючі її відшукали та закололи вилами. [...] У господаря-українця залишилася дочка сестри Божена, 1937 року народження, яку він сховав, і таким чином врятував від смерті».

За свідченням Яніни Мазур, тоді був також вбитий українець Перекоп – за приховування поляка, Владислава Свіжа.

Джерело: J. Małaczyński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 48, с. 51; J. Mazur, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 3, с. 25.

Товстобаби, ґміна Товстобаби – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 3600 мешканців.

22 грудня 1944 року після обіду, великі сили УПА атакували село та вбили близько 80 поляків. «Йдучи далі, – згадує Щепан Сєкерка, – я наштовхнувся на тіло мого дядька, Яна Сєкерки. Біля

трупа сиділа його дружина й голосно плакала. За походженням вона була українкою. Плачучи, розповідала нам про вбивство свого чоловіка. Говорила, що на колінах благала бандерівців подарувати життя чоловікові. Однак, вони були безжалісні. Тільки відповіли: „Ми тебе залишимо, не вб'ємо, бо ти українка, але твого чоловіка мусимо вбити, бо він у костелі хрещений"».

Джерело: S. Siekierka, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1993, nr 5, s. 24.

ПЕРЕМИШЛЯНСЬКИЙ ПОВІТ

Копань, ґміна Свірж – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 580 мешканців.

14 лютого 1944 року бандерівці спалили 30 господарств і вбили п'ятьох поляків. 10-особова родина Жовтанських весь час перебувала у криївці. «Бандити, не знайшовши в хаті нікого, пограбували будинок, вивозячи речі, потім розгромили його гранатами, врешті хату підпалили. Дим і вогонь, дістаючись до сховища, ледве не задушили схованих. Зойки привернули увагу сусіда-українця, який, з допомогою інших людей, витягнув усю, напівмертву, родину зі сховища і привів їх до тями».

Джерело: Meldunek tygodniowy, opracowany przez pracownika lwowskiej ODR Kazimierza Świrskiego, z 22 IV 1944, [y:] *Kwestia ukraińska i eksterminacja ludności polskiej w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego 1942–1944*, wstęp i oprac. L. Kulińska i A. Roliński, Kraków 2004, c. 91–92.

Лагодів, ґміна Погорільці – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2500 мешканців.

24 лютого 1944 року бандерівці вбили Петра Снежика. «Інші члени цієї родини врятувалися завдяки допомозі українця Олександра Лаби. Родина Петра Снежика виїхала в Новосанчівський район. Олександр обробляв їхню землю, розраховуючи на їхнє повернення. Насмілився про це сказати сусідам. Коли про це дізналися бандерівці, вони помстилися родині Олександра Лаби. У липні 1944 року вбили всю його родину – п'ять осіб».

Джерело: H. Komański, *Powiat Przemyślany*, ч. 1, „Na Rubieży" 1997, № 20, с. 23.

Плеників, ґміна Дунаїв – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 700 мешканців.

Станіслава Палька, згадуючи роки війни у своєму селі й околицях, підкреслює згідне співжиття обох національностей.

«Українські родини допомагали полякам навіть тоді, коли в околицях з'являлися відділи націоналістів. Остерігали й попереджували перед запланованими нападами та надавали захування у своїх хатах. [...] На початку весни 1942 року (точних дат не спосіб навести) моя мама, тітка й дідусь були остережені про планований напад бандерівців. Водночас родина Василя Шеремети запросила нас до себе на нічліг. Ми спали на підлозі на забраній з хати постелі. [...] Терор націоналістів спричинив те, що поляки мусили користуватися українською мовою, щоб не привертати до себе їхню увагу. [...] У дитячі ігри я бавилася разом з дітьми нашого знайомого лісничого Боровського, українця, дружина якого була полькою. Незабаром їхня допомога виявилася нам дуже потрібною. У квітні 1943 року (було дуже холодно) мешканець Пленикова, українець (прізвища я не пам'ятаю), повідомив дідуся про черговий напад на поляків у визначену ніч. Цього разу ми подалися до лісничого Боровського [...] Ми втекли до ближнього лісу і звідти зранку повернулися до будинку лісничого. Від садиби лісничого залишився тільки попіл».

Джерело: S. Palka, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 59, c. 31–32.

Чемеринці, ґміна Дунаїв – польсько-українське село, яке налічувало понад 2800 мешканців.

У 1944 році від рук бандерівців загинуло близько 100 поляків. Болеслав Сенкевич, власник млина, у грудні 1943 року був важко поранений бандерівцями. Описуючи напад на Чемеринці, скоєний 18 лютого 1944 року, він вимінює ситуації, коли українці ставали на захист поляків. «Мої сестри з двійкою дітей змогли втекти через річку і сховатися в сусідки-українки, Параньки Форись. Потім бандерівці подалися до дому Чака Юзефа і його застрелили. Застрелили також Стефана Росицького, який перебував у Чака. На їх захист став українець Павло Петрик, якого важко підстрелили в живіт. Перевезений до лікарні в Перемишлянах, поранений українець був прооперований і за якийсь час видужав. [...] Іншим разом, на подвір'ї українки Ірини Хрусцельової було вбито дочку коваля, Станіславу Вільк. Хрусцельова взяла Станіславу в обійми й кричала: „Не дам, не дам". І обидві були вбиті».

Джерело: B. Sienkiewicz, ps. „Żuraw", *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 59, c. 16–17.

РАДЕХІВСЬКИЙ ПОВІТ

Батиїв, ґміна Ляшків – село зі значною перевагою

українського населення над польським, яке налічувало понад 400 мешканців.

У лютому 1944 року у Підбатиєві, польсько-українському присілку Батиєва, за надавання допомоги полякам бандерівцями були вбиті 16-річний українець Василь Маслюк та його мати.

У квітні 1944 року польські мешканці Батиєва були остережені місцевими українцями про небезпеку, яка їм загрожувала з боку УПА. Більшість з них сховалися в Радехові; сім осіб, які залишилися в селі, було вбито.

Джерело: H. Komański, *Powiat Radziechów*, cz. 5, „Na Rubieży" 2002, № 63, с. 26.

Кустин, ґміна Ляшків – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 800 мешканців.

У грудні 1944 року від рук бандерівців загинув українець Грицько Шевчук – за дії в обороні поляків.

Джерело: H. Komański, *Powiat Radziechów*, ч. 5, „Na Rubieży" 2002, № 63, с. 26.

Новий Витків, ґміна Новий Витків – село, населене понад 2100 особами – євреями (до 1942 р.), українцями й поляками.

У першій половині 1944 року від рук УПА загинуло близько 40 поляків. Місцевий парафіяльний костел був пограбований і підпалений. Українець Лука Білоус забрав з костелу та сховав ікону Матері Божої Утішительки. Він про це повідомив настоятеля костелу, священика Тадеуша Пилавського. Взимку 1945 року священик Пилавський, у жіночому вбранні, за допомогою довіреного українця, таємно вивіз ікону до західної Польщі (зараз вона знаходиться в костелі в м. Олава).

Джерело: H. Komański, *Powiat Radziechów*, ч. 5, „Na Rubieży" 2002, № 63, с. 33.

Павлів, ґміна Холоїв (зараз Вузлове) – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1600 мешканців.

Антоні Ґжещук, подібно як і багато інших свідків подій на Кресах, підкреслює, що до війни і в її перший період поляки й українці один з одним жили у злагоді. «У 1943 році з Волині напливали фатальні звістки і було видно заграви далеких пожеж. Говорилося про вбивства поляків, скоєні бандерівцями, УПА і українськими шовіністами. У нашому селі українське населення поділилося. Деякі українці, наші сусіди, особливо старші за віком, остерігали нас про плановані напади. Деякі в себе ночували польські родини».

Уночі з 1 на 2 квітня 1944 року члени УПА вбили понад 30 поляків. «Моя родина за дві ночі після цього нападу, – згадує

Юзеф Куснежевський, – приховувалася в нашого знайомого сусіда-українця, він звався Занчук, і завдяки цьому ми вціліли, бо наступної ночі наша хата була оточена 8-особовою групою бандерівців, які вломилися до неї, і не знайшовши нікого, відійшли. Ми це бачили з нашої криївки. У цій ситуації, через два дні перебування, наш приятель-українець сказав нам: „Ви мусите тікати до Радехова, бо можуть вас у мене знайти, а тоді і вас, і мою родину вб'ють". Рано-вранці з вузликами на спинах ми покинули криївку і пішли до Радехова».

Джерело: A. Grzeszczuk, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1994, № 10, с. 6; J. Kuśnierzewski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 52, с. 45.

Сморжів, ґміна Щуровичі – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1400 мешканців.

У другій половині 1944 року поляки, остережені перед нападом бандерівців доброзичливими сусідами-українцями, втекли до Радехова. Після їхнього виїзду, обійстя були повністю пограбовані й знищені.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!"*..., с. 127.

СКАЛАТСЬКИЙ ПОВІТ

Вікно, ґміна Гримайлів – польсько-українське село, яке налічувало понад 2000 мешканців.

У лютому 1944 року бандерівці вбили кільканадцять поляків. У квітні був ними вбитий українець Дмитро Невещук, за заклики до своїх співвітчизників до того, щоб занехаяти вбивств і грабежів, які вчинялися щодо польського населення.

Джерело: W. Marmucki, *Powiat Skałat*, ч. 2, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 8.

Глібів, ґміна Гримайлів – польсько-українське село, яке налічувало 2200 мешканців.

Українець Павло Кисіль протягом кількох місяців у своїй хаті приховував Михайлину Ґенсицьку з дочками. У жовтні 1944 року бандерівці їх викрили, після чого всіх трьох польок та господаря хати вбили.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo*..., с. 336.

Кокошинці, ґміна Турівка – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1700 мешканців.

Однією з жертв терору українських націоналістів, разом з кільканадцятьма поляками, була українська вчителька, 25-річна Олеська Савка. Її вбили в покарання за те, що вона дружила з поляками.

Джерело: D. Wysokólski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 2000, № 48, с. 47.

Красне, ґміна Красне – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало 2000 мешканців.

Уночі з 16 на 17 липня 1944 року члени УПА вбили 52 поляки. Римо-католицький настоятель парафії, священик Лукаш Маколондра, врятував своє життя завдяки місцевому греко-католицькому священикові, який в останню мить дав йому захування перед нападаючими в своїй садибі.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”*..., с. 133; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo*..., с. 339.

Оріховець, ґміна Качанівка – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1350 мешканців.

У 1944 році дійшло до кількох поодиноких вбивств, скоєних УПА щодо поляків. Загинула також українка Катерина Гаврилюк, яка публічно засуджувала вбивства та грабування польського населення, а деяких винуватців називала фашистами.

Джерело: W. Marmucki, *Powiat Skałat*, ч. 2, „Na Rubieży” 1998, № 26, с. 8.

Пізнанка Гетьманська, ґміна Гримайлів – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1100 мешканців.

У березні 1944 року бандерівці вбили близько 20 поляків, а також двох українців, Дмитра Голояду та Петра Шпарагу, яких було застрелено за відмову брати участь у вбивстві поляків.

Джерело: W. Marmucki, *Powiat Skałat*, ч. 2, „Na Rubieży” 1998, № 26, с. 11; E. Gross, *Zbrodnie*..., с. 381.

Ставки Красненські, ґміна Красне – польсько-українське село, яке налічувало близько 400 мешканців.

У лютому 1944 року бандерівці вбили декількох поляків. У березні, за приховування поляків, бандерівцями був підстрелений, а потім повішений, українець Павло Сорокатий.

Джерело: W. Marmucki, *Powiat Skałat*, ч. 2, „Na Rubieży” 1998, № 26, с. 13.

ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ ПОВІТ

Буданів, ґміна Буданів – місто, населене українцями, поляками та євреями (до 1943 р.), яке налічувало 5500 мешканців.

У березні 1944 року бандерівці спалили 120 будинків та вбили декількох поляків. Спалено також обійстя українця Йосипа Дюка, якого прозивали Ґедзиком. Він врятував коней і корів своїх

польських сусідів Гречухів, під час пожежі розбиваючи двері стайні.

Джерело: K. Witomski, *Byłem mieszkańcem Budzanowa*, „Na Rubieży" 1999, № 35, с. 49.

Вербівці, ґміна Стара Могильниця – польсько-українське село, яке налічувало близько 2500 мешканців.

У 1943–1944 роках від рук бандерівців загинуло понад 60 поляків. Антоні Ґомулкевич пише, що місцеві українці, за деякими винятками, відмовлялися від будь-якої допомоги полякам: «Більшість із них побоювалися покарання з боку бандерівців». Згідно зі свідченнями Яна Шозди, українець на прізвисько «Криворукий» остеріг поляків про планований напад 12 березня 1944 року. Завдяки цьому, поляки підготували відповідні сховища й криївки.

Михайло Бербець розповідає, як під час нападу 22 березня 1944 року (йому тоді було 12 років) він врятувався: «Зранку я пішов до тітки у Ласківцях. Її чоловік, мій дядько, був українцем. Я дуже вважав, щоб мене ніхто не побачив. Я сховався в їхній стодолі. Коли сюди зайшла тітка за сіном, побачила мене. Вона негайно забрала мене до своєї хати, нагодувала та сховала на ліжку під периною. Недовго потім прийшов дядько і запитав мене, чи хтось мене бачив, як я заходив. Я відповів, що ні. Тоді дядько заборонив мені виходити з хати і сказав: твій батько вже не живе».

Джерело: A. Gomułkiewicz, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1999, № 37, с. 35; J. Szozda, *Byłem świadkiem*, там само, с. 37; M. Berbeć, *Byłem świadkiem*, там само, с. 33.

Заздрість, ґміна Дарахів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2000 мешканців.

12 лютого 1945 року від рук бандерівців загинуло близько 40 осіб. Врятувався, між іншим, священик Казимир Лехман, якому місцевий греко-католицький священик дав захування.

Джерело: K. Turzański, *Powiat Trembowla*, ч. 1, „Na Rubieży" 1994, № 9, с. 20.

Іванівка, ґміна Іванівка – польсько-українське село, яке налічувало близько 2800 мешканців.

12 березня 1944 року, в результаті нападу УПА, загинуло 19 осіб. Священик Франциск Напєрач встиг сховатися у греко-католицькій садибі священика. «Я вирішив, – він декількома днями пізніше писав у звіті, – побоюючись можливих розставлених сторожових постів, переодягнутися в жіноче вбрання і прийти до українського настоятеля у цій місцевості, щоб звернутися за порадою, що робити далі. [...] Я вийшов з

костелу у напрямку укр[аїнської] садиби священика, де втішилися, що я живий, заспокоїли мене, що в них мені безпечно, але насправді я відчував, що вони самі бояться. Я переночував, отримав близько 120 злотих, до мішка їжу і зранку вони відвезли мене на передмістя Теребовлі в цьому самому жіночому вбранні».

Джерело: Лист о. Франциска Напєрача зі звітом про напади та вбивства українських націоналістів у парафії Іванівка, [у:] ks. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego…*, ч. 1, с. 450.

Слобідка, ґміна Долина – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1280 мешканців.

За свідченням Войцеха Плещака, 9 вересня 1944 року бандерівці вбили дев'ять осіб з польських родин та українку, на прізвисько Сиворисиха, на пізніх місяцях вагітності, за те, що вона повідомила полякам, коли до села зайшли бандерівці.

Джерело: AW, II/1906, W. Pleszczak, *Ludzie jednej polskiej wsi Podola*, арк. 201.

Сороцьке, ґміна Сороцьке – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2900 мешканців.

23 листопада 1944 року бандерівці вбили понад 90 поляків. Зигмунт Гарц описує, як він пережив напад. «Мій вхід до стодоли зауважив місцевий мельник Петро Дутка, українець, який мене забрав до хати і там зробив перев'язку лівої руки. Хата, до якої я попав, належала українці, жінці похилого віку. Це вона, разом з мельником, зробила перев'язку лівої руки, яка звисала і кровоточила, та плеча. Бандерівці, в погоні за мною, добралися до цієї стодоли […]. Коли вони мене там не знайшли, зайшли до хати українки, питаючи її, чи не бачила пораненого ляха? Та їм категорично сказала, що такого не бачила і в неї його нема. […] Я в той час був на горищі, схований за широким димоходом, тримав у руці свою останню гранату типу Ф-1, готовий, у разі викриття, скоїти самогубство. […] Ці самі бандерівці вдруге повернулися до хати-мазанки українки і один з них із сумки витягнув цілу пачку радянських банкнотів і сказав цій жінці, що це все буде її, якщо вона скаже, де сховався поранений лях. Вона вдруге відповіла, що в її хаті нема ляха».

Серед убитих був також священик Адам Джизґа. Раніше, греко-католицький настоятель парафії Сороцьке остерігав його, що члени УПА винесли йому смертний вирок, і порадив, щоб той якнайскоріше виїхав. «Священик Джизґа вирішив так і зробити, однак вже не встиг, загинув мученицькою смертю».

Джерело: Z. Harc, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1997, № 25, с. 36; Лист о. Яна Ференса у справі вбивства українськими націоналістами о. Адама Джизґи, [у:] ks. J. Wołczański,

Eksterminacja narodu polskiego…, ч. 1, с. 443.

Стадниця, ґміна Ілавче – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало 140 мешканців.

12 лютого 1945 року бандерівці вбили 25 поляків. Свідком події був Владислав Білінський. «Цієї ночі багато польських родин спало у своїх приятелів-сусідів на горищах, переважно за їхнім знанням, але також траплялося, що і без. Наша родина спала на горищі в сусіда-українця Василя Пташинського. […] Цієї ночі бандерівці прийшли також і сюди. Вони зупинилися в сінях і випитували Василя, чи він не знає, де знаходяться криївки поляків-сусідів, а коли він сказав, що не знає, тоді бандерівець йому сказав: „Василю, в тебе сплять прокляті ляхи!”. Він їм відповів: „Я герой! Я воював разом з Михайлом Білінським проти більшовиків і не вагався б його від вас приховати, це мій приятель. Але зараз він мені не вірить і мене боїться так само, як і вас, молодих українців. Якщо ви мені не вірите, шукайте”. Після його рішучої відповіді, бандерівці пішли далі». Свідок оцінює, що враховуючи незначну кількість поляків у цьому районі, на боротьбу з УПА не було шансів. «Єдиним засобом, який давав певність виживання, були нічні й денні криївки, постійні зміни місць перебування в районі і за межами села. Нам допомагали пережити наші сусіди, русини-українці, часто нас остерігаючи або надаючи захування від бандерівців».

Джерело: W. Biliński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 2003, № 65, с. 45–46.

Струсів, ґміна Струсів – польсько-українське село, яке налічувало близько 2500 мешканців.

У жовтні 1943 року бандерівці вбили греко-католицького священика Панасюка, українця, одруженого з полькою, який у своїх проповідях засуджував злочини УПА щодо поляків. Було вбито також його дружину на пізніх місяцях вагітності.

Джерело: K. Turzański, *Powiat Trembowla*, ч. 1, „Na Rubieży” 1994, № 9, с. 19.

Тютьків, ґміна Дарахів – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1100 мешканців.

23 березня 1944 року бандерівці вбили 22 поляки. «Незважаючи на терор проти непокірних, – пишуть Павло Бурий та Казимир Пельц, – багатьох чесних українців не вдалося втягнути до участі в злочинах, як це показують численні приклади. Наприклад, у нашому селі, українець Михайло Капуста під час нападу сховав у себе дві польські родини, а бандерівцям, які їх розшукували, сказав, що в нього нема ляхів. Він врятував їм життя. Той же Михайло Капуста був сильно побитий своїм

братом-бандерівцем за відмову брати участь у вбивствах поляків. Інший поляк з нашого села, Скренткович, цієї ночі під час нападу намагався вигнати худобу з обори, щоб її не спалили. Його при тому застав один з нападаючих. Не тільки дозволив йому це виконати, але сказав: Тікай, бо як прийдуть інші, то тебе вб'ють. Скренткович врятувався».

Джерело: P. Bury, K. Pelc, *Byliśmy świadkami*, „Na Rubieży" 1997, № 25, с. 38.

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Байківці, ґміна Лозова – польсько-українське село, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У 1944 році більшість поляків, побоюючись нападів, не спали в хатах, ночували в криївках та в сусідів-українців. «Одної ночі було зауважено, – пише Генрік Команський, – що до місцевого українця, Гилька Шкули зайшла група бандерівців. Про це було повідомлено українського священика Бачинського, який негайно пішов до цього дому і після розмови бандерівці покинули село. Імовірно цієї ночі вони мали зробити вбивство поляків». Юліан Бачинський, греко-католицький настоятель, від бандерівців домігся запевнення, що на території його парафії ніхто з поляків не загине. Вони дотримали слова – в Байківцях і сусідній Русанівці нападу не було.

Джерело: H. Komański, *Powiat Tarnopol*, cz. 3, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 32; J. Kanas, *Podolskie…*, s. 150.

Великий Ходачків, ґміна Великий Ходачків – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 3 тис. мешканців.

У квітні 1944 року солдати з української дивізії СС «Галичина» під командуванням німців вбили близько 860 осіб. Відомий випадок наданої полякам допомоги місцевою українкою, яка сиділа у своєму підвалі разом з польською родиною, що там приховувалася. Коли прийшов один із солдатів, вона з ним поговорила і дала йому харчі і той занехаяв кинути гранату до підвалу.

Джерело: A. Korman, *Kilka uwag do pracy Jerzego Węgierskiego „Armia Krajowa w Okręgu Stanisławów i Tarnopol"*, „Na Rubieży" 1999, № 40, с. 5.

Великі Гаї, ґміна Великі Бірки – польсько-українське село.

27 березня 1945 року за остереження польки, Шпильської, була вбита дівчинка-українка.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!"…*, s. 142.

Застав'є, ґміна Баворів – польсько-українське село, яке

налічувало близько 780 мешканців.

За свідченням Владислава Косовського, після вступу німців у червні 1941 року, поліція його викликала на допит. Він продовжувався до 8 серпня. «Коли мене відводили до туалету, я, завдяки поліціантові-українцеві Новосадові, який шепнув мені: тікай, утік. Він у мене стріляв, але не прицілювався. Він був добрим приятелем моїх батьків. Втеча вдалася. Дмитро Новосад, український поліціант, пустив повідомлення, що я був важко підстрелений і в лісі розірвали мене вовки й дикі собаки. Йому повірили».

Автор був пізніше членом місцевого «винищувального батальйону», у 1945 році переселився до Польщі.

Джерело: AW, II/2103, Свідчення Владислава Косовського, арк. 22.

Ігровиця, ґміна Ігровиця – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало 2800 мешканців.

24 грудня 1944 року члени УПА вбили понад 80 поляків. Казимира Біловус, тоді 17-річна, згадує, як разом з сусідками задумувалися, куди втікати. «Ми побігли до сусідки-українки [на прізвище Котунь, як подано в інших свідченнях], яка хотіла нас сховати. Однак дев'яти осіб не спосіб було заховати в одній хаті. Ми почали ховатися по різних кутах. Деякі з нас втекли в поле. Разом з Юзею ми попросили наших матерів, щоб утікали разом з нами. Вони категорично відмовилися і залишилися в цій українській хаті. [...] Ми вирішили, що підемо до Обручівки, до українки Тютюнник. У неї ми зустріли вже поляків, з якими перечекали до ранку. [...] ми повернулися до своїх хат, яких вже не було. [...] В сусідки на подвір'ї лежали застрелені: моя мама, мама Юзі і старенька Марія Наконечна. [...] Разом з Ядзею [сестра авторки] ми рушили до Тернополя. Коли ми дійшли до Івачева, було вже темно. Ми зайшли до знайомої українки. Вона нас пригостила молоком і хлібом, та запропонувала нічліг. Однак ми не могли спати і всю ніч проплакали. Зранку пані Марія дала нам сніданок і побажала, щоб ми щасливо добралися до Тернополя».

Батьки Яна Біловуса, на прізвисько «Кус», під час нападу приховувалися в сусіда-українця, Миколи Голика. 10 січня 1945 року вони виїхали до Тернополя.

Галина Конопка-Біловус з вдячністю згадує цю саму українську родину. «Протягом довгого часу, може двох років, ми не спали вдома, але в різних криївках, в основному, на горищі українця, Миколи Голика. У 1944 році в нас була якась родина з Волині. У Святвечір ми сподівалися, що може трапитися щось погане. До нас на Святвечір прийшла сусідка, Ганна Голик. Коли ми сіли за стіл, раптом почули постріли та побачили заграву

пожеж. Я забрала скатертину разом з їжею, після чого ми втекли до сусідів».

У січні 1945 року Стефанія Сирока та її сусідка Юзефа Барильська повернулися до Ігровиці у пошуках їжі. По дорозі, ще з однією полькою, ночували в сусідів-українців. «Вночі прийшли бандерівці, – пише Ян Біловус, родич Сироки. – Повитягали їх з-під ліжок і командир банди видав вирок – смертельний вирок за те, що вони насмілилися сюди прийти. [...] Господарі просили про помилування для своїх сусідок, вираховуючи їхні добросусідські якості. Тітка з двома польками стояли навколішки перед катами та просили подарувати їм життя. [...] Раптом у хату зайшов бандерівець, який досі стояв у сінях. Він сказав, що пом'якшувальною обставиною для тітки є надання нею допомоги, декілька місяців тому, двом українцям з Дивізії СС „Галичина". Утікаючи від радянських військ, вони прийшли до її хати і попросили про допомогу. Тітка їх нагодувала і дала два цивільні вбрання свого чоловіка. Виконуючи їх вимоги, вона врятувала життя собі й донькам. Іншого виходу в неї не було. Цей факт спричив пом'якшуючий вирок. Вивели та вбили лише пані Бураковську Марцелю [...]. Тітці та Юзі Барильській подарували життя, наказуючи з самого ранку виїхати і більше сюди не повертатися».

Джерело: Свідчення Казимири Біловус з Канади, [у:] J. Białowąs, *Wspomnienia z Ihrowicy na Podolu. Banderowska rzeź ludności polskiej w Wigilię 1944 roku*, б.м.в. 1997, с. 130; Свідчення Галини Конопки-Біловус з Варшави, там само, с. 139; J. Białowąs, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 26–27.

Козівка, ґміна Баворів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1950 мешканців.

У жовтні 1944 року бандерівцями була вбита українка Варвара Бондарчук, яка публічно засуджувала злочини націоналістів над поляками.

Джерело: H. Komański, *Powiat Tarnopol*, ч. 3, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 35.

Козлів, ґміна Козлів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 4600 мешканців.

12 лютого 1945 року члени УПА вбили 10 осіб, у тому українця Дмитра Кушніра, одруженого з полькою. Він загинув за надавання полякам допомоги.

Джерело: H. Komański, *Powiat Tarnopol*, ч. 3, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 35.

Курники (Шляхтинецькі), ґміна Лозова – село з перевагою

українського населення над польським, яке налічувало близько 550 мешканців.

Ізидор Шпилюр згадує, як уночі з 28 на 29 грудня 1944 року, під час нападу бандерівців на сусіднє село Лозова, його родину до своєї хати прийняв сусід-українець Іван Гримак. У лютому 1945 року, за остереження і надавання допомоги полякам, членами УПА був вбитий українець Петро Хомицький з дружиною і двома дочками. Загинули також дві доньки поляка Павла Лаґіша, які в Хомицьких пекли хліб на виїзд до Польщі.

У селі діяв, – пише Шпилюр, – тимчасовий суд ОУН або УПА, який виносив смертні вироки полякам і так званим нелояльним українцям. Такий вирок, у листопаді 1944 року, був виконаний над українцем Олексою Майоловським за допомогу полякам; вбито також його кузена, коли той не погодився вбити, за їхнім дорученням, Майоловського.

Джерело: I. Szpilur, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 58, с. 47–48; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 374.

Лозова, ґміна Лозова – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 800 мешканців.

Уночі з 28 на 29 грудня 1944 року бандерівці вбили понад 100 осіб.

Ян Канас описує декілька випадків наданої полякам допомоги: українець Володимир Маркович врятував життя своєї тітки, Анни Дубель, та її невістки, в останню мить стримуючи нападаючих від вторгнення до її хати.

Стефан Плакса став на захист своєї дружини-польки, за якою прийшли члени УПА. «Він відкрив двері, став на порозі. – Якщо ви хочете пройти, то через мій труп. – Вони вистрелили йому в чоло. Невідомо, чи до хати вони вже не увійшли, чи дружина сховалася, в кожному разі вона вижила».

Джерело: J. Kanas, *Podolskie…*, с. 146.

Романівка, ґміна Великі Бірки – польсько-українське село, яке налічувало понад 1000 мешканців.

Під кінець 1944 року місцеві бандерівці вбили українського вчителя Тетюка за відмову співробітництва з УПА у вбивстві поляків.

Джерело: H. Komański, *Powiat Tarnopol*, ч. 3, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 37.

Стегниківці, ґміна Лозова – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1200 мешканців.

«У селі Стегниківці, – ми читаємо у свідченні Анни Деркач, – один з українців мав дружину польку і з нею дві дочки. Під кінець

1943 року він одержав лист від бандерівців з УПА, в якому йому було наказано невідкладно вбити свою дружину і обох дочок за те, що вони польки. Чоловік і батько, українець, цього наказу не виконав. Тоді він отримав черговий лист з наказом і погрозами, але вдруге також не виконав наказу. За якийсь час одержав третій лист схожого змісту, а в ньому попередження, що якщо він сам цього не зробить, тоді це інші виконають. Після цього третього листа, він вже зрозумів, що вбивці прийдуть. Нагострив тоді сокиру, але не для того, щоб виконати наказ, а для оборони. Через декілька днів уночі хтось почав сильно добиватися до дверей, він схопив за сокиру і став у сінях за дверима. Коли двері вибили, зайшов перший вбивця, господар-захисник щосили вдарив його вістрям сокири. Нападаючий впав, за ним упав другий. Його зустріло те саме. Більше нападаючих не було. Тоді господар запалив лампу, щоб подивитися бандерівців. І побачив тіла свого батька й брата».

Схожий випадок описує Мечислав Братковський, тодішній управляючий маєтком у селі Стегниківці. Восени 1943 року до нього за порадою зголосився українець Данило Гемій, одружений з полькою. В нього було двоє дітей, син і дочка. Бандерівці наказали йому вбити дружину й доньку (син, згідно з традицією, був охрещений у церкві, тому його вважали українцем). Братковський порадив йому, щоб негайно вивіз дружину й дочку до родини в Тернополі. Завдяки цьому обидві врятувалися.

Джерело: Свідчення Анни Деркач та Мечислава Братковського, „Na Rubieży” 1998, № 29, с. 38.

Тернопіль – воєводське місто, яке в 1939 році налічувало близько 40 тис. мешканців, у більшості, євреїв (до 1943 р. німці винищили їх 15 тис.), а також поляків і українців.

У лютому 1944 року, перед приходом радянських військ, український лікар Лук’ян Карачко повідомив поляків про запланований бандерівцями напад на польські будинки (позначені ялиновими гілками на дверях, вікнах або стінах хати). «Імовірно завдяки цьому вдалося уникнути вбивства на декількох вулицях міста Тернополя».

Джерело: H. Komański, *Powiat Tarnopol*, ч. 3, „Na Rubieży” 1998, № 26, с. 39.

Чернелів Мазовецький, ґміна Великі Бірки – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1300 мешканців.

У грудні 1943 року бандерівці планували напад на поляків. За свідченнями декількох осіб, цьому запобігли два українці, греко-католицький священик на прізвище Кравчик, та лікар Лук’ян Карачко.

Джерело: H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo…*, с. 364.

Чернихів, ґміна Іванківці – українське село, яке налічувало близько 1000 мешканців, в якому проживало кільканадцять поляків.

Під час проповіді греко-католицький священик засудив УПА за злочини, скоєні на поляках. Наступного дня його знайшли мертвим.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”…*, с. 142.

ЧОРТКІВСЬКИЙ ПОВІТ

Вавринів, ґміна Чортків – українське село, в якому проживало декілька польсько-українських родин.

У квітні 1945 року українець Гевко, разом з родиною, були вбиті УПА, тому що він відмовив брати участь в акції проти поляків, а потім не виконав наказу бандерівців вбити свою дружину-польку.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”…*, с. 94.

Залісся, ґміна Колиндяни – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 2200 мешканців.

У липні 1941 року від рук націоналістів зазнав смерті українець Коростіль, разом з родиною. Він засуджував переслідування поляків як совєтами, так і бандерівцями.

Джерело: S. Rakowski, H. Komański, *Powiat Czortków*, ч. 1, „Na Rubieży” 1996, № 15, с. 25; Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”…*, с. 94.

Косів, ґміна Косів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2400 мешканців.

Українці Федорків та Биндура загинули від рук УПА за те, що відмовилися брати участь у вбивствах поляків.

Джерело: Cz. Blicharski, *„Petruniu ne ubywaj mene!”…*, с. 93.

Переходи, ґміна Чортків – українське село, в якому мешкало декілька польсько-українських родин.

6 січня 1945 року члени УПА вбили подружжя Дражньовських з дочкою. «Мій батько, – пише син, який уцілів, – був українцем, мати – полькою. […] батько був греко-католицького визнання і почувався русином […] Щодо поглядів, то був противником бандерівської ідеології і тому відмовився від будь-якої співпраці з бандерівцями. Як виявилося пізніше, за це поплатився своїм життям».

Джерело: E. Drażniowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1996, № 15, с. 16.

Полівці, ґміна Паушівка – село з перевагою українського

населення над польським, та колонія, в якій проживало 600 поляків і 20 євреїв; разом близько 2200 мешканців.

6 липня 1941 року від рук українських націоналістів загинуло 16 євреїв і 9 поляків. За свідченнями Яна Янковського, нападаючі атакували, між іншим, хату Миколи Павловського, кидаючи всередину дві гранати. Родина рятувалася втечею. «Марія (мати з дітьми) швидко перебігла через дорогу до сусіда-українця, Нестора Корчинського (його дружина була полькою). Він, як виявилося, спостерігав за цією подією крізь вікно і коли побачив утікачів, швидко відкрив двері ґанку від сторони саду і їх впустив. Останньою була дівчинка Люся. Нестор Корчинський зауважив, як один з бандерівців за втікачкою кидає гранату. В останню мить він її схопив за руки і затягнув до хати, але граната вибухнула прямо перед дверима і поранила дівчинку в спину. На щастя, поранення було легке, після двох тижнів перебування в лікарні, дівчинка видужала».

Джерело: J. Jankowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 15, c. 19.

Скородинці, ґміна Бичківці – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1400 мешканців.

7 липня 1941 року бандерівці схопили 9 поляків і влаштували над ними суд. Вісьмох з них вбили. Врятувався Стефан Бандура, якого під зброєю вели два бандерівці. «Один з них біля мосту зупинився, – згадує Антоніна Ситко, – і спробував запалити цигарку. Другий стояв трохи далі від них. Стефан Бандура пробував йому підпалити цигарку, тоді той сказав: Утікай, Стефане, в кукурудзу, бо ми тебе ведемо на смерть. Я стрілятиму в тебе, але ти цього не бійся. [...] Він скористався цією радою і врятував своє життя».

Про спробу врятувати іншого з арештованих, Томаша Хмелюка, пише його дочка Стефанія. «Батько одягнувся, а що почувався невинним, пішов на цей допит. У той самий час до нашої хати, але іншими дверима, увійшов сусід-українець Людовик Щепанський, який прийшов попередити батька, щоб він не йшов на допит, бо йому загрожує смерть. На жаль, було вже кілька хвилин запізно. [...] Вирок був виконаний цієї ж ночі. [...] Один з українців з Білої закопав останки, і дав нам тільки знати про те, коли до нашої хати приніс взуття батька».

Євгенія Сухорольська описує декілька випадків надавання допомоги її родині українцями. Остережені про планований напад, ночували разом з матір'ю в українця Кобасюка. «Я пам'ятаю, як однієї ночі до його хати постукали бандерівці з вигуком: Відкривай! Сусідка нас з мамою швидко сховала під

ткацьким верстатом і накрила мішками. До хати зайшов бандерівець, питаючи, чи нема тут полячків? Вона на те: Ой, паночку, в нас таких нема! Її дочка Ганка вийшла з іншої хати та забрала їх до себе. І так удалося, що нас не шукав бандерівець, обидві ми врятувалися». Авторка згадує також про свого батька, який був схоплений нападаючими під час спроби втечі. «Тато йшов пішки, високий, худий. У той час ішла похоронна процесія, яку вів український піп. Той, коли це побачив, зупинився і сказав: чого ви його ведете, як Ісуса Христа? Соромтеся! Ви бачите, діти його плачуть. Тоді бандерівці сказали батькові: Йди до свого дому, і відпустили його. Піддалися авторитету свого священика. Мабуть, він мав ще жити». Сухорольська розказує також свою подорож до сусіднього села на похорон дядька. «Одна українка, разом з чоловіком, їхали до Білого Потоку і погодилися мене з собою забрати. Коли ми в'їхали до лісу, помітили, що до нас мчали два озброєні бандерівці на конях. Вони затримали сани і поцікавилися, кого везуть і куди їдуть? Українка до одного з них звернулася по імені і відповіла, що ця дівчина – це дочка її сестри. Вони запитали, чи я вмію молитися українською. Я знала декілька слів цієї молитви, але йшло мені не дуже добре. Тоді та українка сказала: „замерзла мені ця дівчина і не може говорити". Вони їй повірили та дали нам спокій, від'їхали».

Греко-католицький священик, згаданий у декількох свідченнях свідків подій у Скородинцях (згідно Стефанії Курасевич, звався Переволодзький), публічно засуджував акції, спрямовані проти польського населення, він говорив, що самостійну Україну потрібно будувати з Богом. Під кінець 1944 року він став об'єктом нападу УПА і мусив тікати до іншої місцевості.

8 жовтня 1944 року відбувся напад бандерівців. Броніслава Бандура згадує втечу своєї родини і пошуки притулку в українських сусідів, між іншим, у Чорнинських. «Вони нас прийняли і помістили на горищі своєї хати, хоч зробили це з великим небажанням чи страхом. [...] Мій чоловік, тим часом, ночував в української родини Сушків. Коли, однак, бандерівці неподалік стали вбивати поляків, він вискочив крізь вікно і босоніж побіг через поля в напрямку річки. [...] ми повернулися на руїни нашого господарства, позабирали те, що ще врятувалося, і подалися до Чорткова».

Віктор Шатковський згадує, як у березні 1945 року разом з батьком приховувалися в сусіда-українця. Його мати і брат, які залишилися вдома, загинули від рук бандерівців. Врятувався тільки дідусь. «Вони, імовірно, думали, що він вже не живе, бо стягнули з нього черевики. Після їхнього виходу, дідусь

опритомнів і побачив трупи моїх мами й брата. Тоді він швидко покинув хату, переховуючись у хаті знайомого сусіда-українця. Той, у свою чергу, побачивши пораненого дідуся, відвіз його до лікарні у Чорткові».

Також у березні 1945 року Томаш Бандура з сестрою та її донечкою готувалися покинути село. «Нічлігу в хаті кількох сусідів-українців нам відмовили через страх за своє життя. Їм за те загрожувала смерть від рук бандерівців. Ми вирішили сховатися в стайні або стодолі в сусіда-українця, але без його відома. Ми ще не закінчили підготовки до виходу, як прийшли до нас знайомі українки: Катерина з «Камінців» з 11-річним сином (її старший син був в УПА) і зі своєю сестрою, щоб їх переночувати, тому що совєти можуть повернутися і вивезти їх на Сибір. Ми їм не відмовили. Моя сестра підготувала для них послання в другій кімнаті». О півночі прийшли бандерівці, «один з них сказав: „Хто тут чужий, нехай одягається і виходить", а другий у нашу сторону направив автомат. Одна з українок, що в нас ночували, підійшла до мене і сказала: „Івасю (моє ім'я Томаш), одягайся, підемо до дому". Я весь онімів від страху. Не пам'ятаю, як швидко я зібрався і з нею вийшов. [...] Катерина відвела мене до своєї хати, наказала зняти черевики і сховатися за піччю. Сама сіла на краю тієї печі, заступаючи мене своїм тілом. У той час в другій кімнаті її хати бандерівці влаштували пияцький бенкет, веселилися й співали до самого ранку.

Вночі прийшов Володимир, син Катерини, і посвітивши ліхтарем, запитав свою матір: „Де Томко?". Його мати відповіла – тут його нема, добавила також, що тоді, як з ним вийшла на подвір'я, він утік десь у село. Було видно, що він їй повірив, бо вийшов з хати».

Джерело: A. Sitko, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 62, c. 45; S. Kurasiewicz z d. Chmieluk, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 45, c. 28; E. Suchorolska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 62, c. 47; B. Bandura, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 45, c. 26; W. Szatkowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 45, c. 33; T. Bandura, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 45, c. 26–27.

Черкавщина, ґміна Ягольниця Стара – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 400 мешканців.

Вероніка Яштшембська, дівоче Скикевич, розповіла історію заприязненої польсько-української родини. Ковальчик, одружений з українкою на ім'я Олеся, був остережений, що бандерівці вночі вбиватимуть поляків. «Тому вже давно він вважав, разом з дружиною наглядали за змінами, щоб у разі нападу мали шанс

втекти. Так і сталося. Однієї ночі в березні 1944 року прийшли вбивці. Після півночі вибили двері й запитали Олеську, дружину Ковальчика, де її чоловік. А він тим часом сидів схований на горищі хати і втягнув за собою драбину. Олеська відповіла, що не знає, де є чоловік. Тоді бандити з УПА почали її бути, а коли це не допомогло, вони здійснили груповий ґвалт, потім її задушили та повісили на гаку в хаті. [...] Поки, однак, вони дісталися на горище, Ковальчик встиг втекти [...] До нашої хати пан Ковальчик підповз, виглядав мов живий труп, весь був сивенький».

Джерело: Свідчення Вероніки Ястшембської, дівоче Скикевич, „Na Rubieży” 2002, № 62, с. 35–36.

ЛЬВІВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

БІБРСЬКИЙ ПОВІТ

Бібрка, ґміна Бібрка – повітове місто, населене поляками, українцями і євреями, яке налічувало понад 5400 мешканців.

У червні 1944 року, перебуваючи під загрозою нападу бандерівців, польське населення з довколишніх сіл на ніч подавалося до Бібрки. Деякі українські родини приймали знайомих або родичів поляків. Тоді місцеве керівництво ОУН-УПА видало заборону приймати на ніч поляків під загрозою смертної кари. Використовувалися також методи залякування – вночі з 19 на 20 червня 1944 року кілька разів стріляли у вікна хати українця на прізвище Чабан.

Джерело: H. Komański, *Powiat Bóbrka*, „Na Rubieży" 1997, № 23, с. 12.

Кнісело, ґміна Стріличі Нові – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1100 мешканців.

Як згадує Владислав Лаб'як, у 1942–1944 роках солтисом у Кніселі був українець Василь Березовський. «Це він моїй мамі сказав „як довго я є солтисом, сиди спокійно, бо я ніколи не підпишу, що можна вбивати поляків. Однак знай про те, що українські націоналісти силою мене викинуть з посади». Так і сталося на початку 1944 року».

В результаті нападу бандерівців 8 березня 1944 року загинуло сім осіб, у цьому чотири з родини Лаб'яків, а також українець на прізвисько «Халявка», в якого була дружина-полька і він проживав у зятя-поляка. Під час нападу він сховав зятя на горищі, а сам назвався господарем.

Після чергового нападу і пограбування господарства, «моя мати вирішила виїхати з Кнісела. Сусід-українець на прізвище Чмир взявся вивозити нашу родину до Ходорова. Мати з моїми сестрами й братом завантажили на віз рештки скромного вцілілого майна та виїхали. Коли проїжджали через село Лішин, на дорогу вибігло 12 озброєних бандерівців і затримали віз. Тоді моя мати з сестрами і братом почали голосно плакати й молитися. Коли бандерівці дійшли до возу, серед них мати впізнала знайомого українця, коменданта української поліції з Нових Стріличів, який був у нашій хаті кілька разів. Він, мабуть, також упізнав мою матір, бо почав її розпитувати про різні справи. Вочевидь, заговорило в ньому сумління, бо сказав

бандерівцям, які оточили віз: „ не робіть їм нічого поганого”. А матері сказав: „їдьте у Ходорів”. [...] Сусідові-українцеві Чмирові ми щиро подякували за те, що привіз нашу матір з родиною і як слід його винагородили».

У 1944 році, після переходу фронту, від рук УПА загинуло наступних кільканадцять осіб. Серед жертв була українка Ящишин з двійкою дітей. Переконана, що після приходу совєтів не буде подальшого вбивання поляків, вона публічно висловила таку думку: «Тепер уже закінчиться ваше бандитське панування». Наступної ночі бандерівці її вбили.

Джерело: W. Łabiak, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1999, № 37, с. 19–20.

Лопушна, ґміна Глібовичі Великі – польсько-українське село, яке налічувало близько 1000 мешканців.

27 березня 1944 року від рук бандерівців загинув Петро Стопира, який поїхав до млина в Милятині, незважаючи на остереження з боку приязних до нього українців у Лопушній. Дружина Емілія, яка вирушила на пошуки чоловіка, також була вбита. 6-річною донькою Стопирів Яніною та її майже 3-річним братом попіклувалися в Лопушній українські сусіди, Труші.

Декілька польських родин покинули село, а в перевезенні майна допоміг їм українець Василь Беґа, приділяючи підводу з кіньми. У квітні старшими особами, які залишилися в Лопушній, попіклувалася українка Марина Лобас.

Джерело: S.N., *Kolonia Łopuszna Nowa na Wschodzie (fragmenty wspomnień)*, „Na Rubieży” 2003, № 66, с. 31–32; *Karczowani*, „Karta” 1992, № 8, с. 60–64 (свідчення Яніни Стопири-Ґавронської). Див. також: J. Stopyra-Gawrońska, *Bez dzieciństwa*, Warszawa 1997; wyd. rozsz.: Grajewo 2003.

Новосільці, ґміна Бортники – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1400 мешканців.

Священик Роман Даца пережив напад УПА на свою садибу в ніч з 28 на 29 вересня 1943 року. Загинули його мати й господиня. «Інші мої домочадці, – пише у спогадах, – яких на той час було багато, а серед них українець Федь Костишин, були побиті до непритомності, лише за те, що не зрадили моєї криївки та мене не видали.

Федь Костишин, зі своєю нерозлучною сокирою, як тільки настав світанок 29 вересня 1943 року, опухлий і поранений нападаючими, розпочав пошуки, щоб відшукати „його милість – свого ксьондза”... в опустілому приходстві, всьому в розвалинах, страшенно знищеному і повністю ограбованому, де лежали останки вбитих жінок. Побачивши їх, усі налякані домочадці

розбіглися в різні боки. Залишився тільки він один, Федь Костишин, мій слуга. Він почав мене шукати серед розвалин і руїн, прагнув врятувати мене навіть ціною власного життя, бо хоч він українець, але якби про те взнали бандерівці, не оминула б його смерть від їхніх рук. Цей добрий і вірний, героїчний слуга, з яким під час роботи я мав також і клопіт, цього разу після тієї трагічної ночі рано-вранці, зі своєю нерозлучною сокирою, віднайшов мене, захованого в сховищі під підлогою. За допомогою своєї сокири він підважив накриття і застав мене там напівживого, нездатного до жодного руху, закляклого, вимазаного слизькою пліснявою і смердючим болотом».

Священик Даца згадує також попередні моменти зі свого життя, коли зазнав доброзичливості з боку українців:

«У перші дні війни, після 17 вересня 1939 року, коли мені загрожувала небезпека від рук українських націоналістів, дуже мені допоміг, і навіть урятував життя д-р Стефан Сенігіновський – українець з Ходорова, при тому наражаючи власне життя. У 1940 році цей лікар-українець в надзвичайно тяжких і примітивних операційних умовах врятував життя моєї матері, провівши трансфузію крові, донором якої був я. […]

Бог у своїй незрозумілій всемогутності і милосерді […] вкотре врятував мені життя також руками й вчинками благородної людини, яким був Березовський, руський церковник, дяк греко-католицького обряду в Новосільцях, українець. Саме він мене зберіг у своїй хаті, між перинами й подушками, коли мені загрожувала смерть від рук українських фашистів. Це було влітку 1942 року.

Подібно я був врятований взимку наприкінці 1942 року, коли вночі я проїжджав через українське село Вербицю. Раптом я був затриманий на дорозі посеред села озброєним відділом українців. Це, імовірно, був місцевий загін УПА, який проводив нічні вправи. […] на моєму возі було знайдено мішок жита […] Тоді це була дія на шкоду німецької держави, перевезення збіжжя загрожувало смертю, командир цього відділу оголосив мені смертний вирок від імені німецької влади.

Мене мали розстріляти. […] аж тут раптом навколо мене зібрався численний натовп жінок, дітей, мабуть, з усього села. Вони почали голосно кричати, плакати й викликати з рядів по імені своїх чоловіків і синів, і всіх „стрільців”, які там стояли. Вони почали кричати: не вбивайте його як собаки, відпустіть на волю, це польський ксьондз з Новосільців, який лікував та рятував здоров’я і життя наших дітей і наші також.

У загоні настала метушня. Виконання вироку скасували. Мене відпустили на волю. І, о диво, ті, хто мали мене

розстріляти, для моєї особистої безпеки провели мене майже до самої садиби священика. Під час прощання сказали, що мені пощастило і щоб наступного разу я був більш обережний і не показувався в їхніх сторонах».

Джерело: ks. R. Daca, *Byłem świadkiem (fragmenty wspomnień z 1985 r.)*, „Na Rubieży" 2001, № 52, с. 35–36.

ГОРОДОЦЬКИЙ ПОВІТ

Лелехівка, ґміна Янів (зараз Івано-Франкове) – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 600 мешканців.

7 квітня 1944 року бандерівці напали на хату лісничого, яка була розташована у фільварку Булава і вбили двох поляків, у цьому числі лісового Антоні Смирського, незважаючи на те, що напередодні подарували йому життя завдяки заступництву лісника-українця Паславського.

Джерело: J. Smyrska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1997, № 20, с. 10–11.

ДРОГОБИЦЬКИЙ ПОВІТ

Майдан, ґміна Новий Кропивник – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 950 мешканців.

29 серпня 1943 року під час нападу на хату лісничого загинуло чотирнадцять осіб, серед них лісник Ян Питтнер та його внук. Українка-служниця врятувалася, незважаючи на те, що не хотіла виявити, де заховався господар, і сказала нападаючим, що це її дитина.

Джерело: J. Pit z d. Pittner, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2005, № 77, с. 48–49.

ЖОВКІВСЬКИЙ ПОВІТ

Борове, ґміна Великі Мости – село, яке налічувало понад 700 мешканців, переважно українців; проживали тут також нечисленні поляки та євреї.

Весною 1944 року під час нападу на один з польських будинків врятувався чоловік на прізвище Гас (Гасс). Поранений, він доповз до сусіда-українця, який перев'язав йому рани та відвіз у Великі Мости.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Żółkiew*, „Na Rubieży" 1999, № 36, с. 21.

Бутини, ґміна Бутини – село, яке налічувало понад 2200 мешканців, переважно українців; мешкало тут також понад 120 поляків і близько 100 євреїв.

Влітку 1944 року, після знищення або вигнання всіх поляків, у селі залишилася одна жінка з двійкою малих дітей, яка приховувалася в сусіда-українця. Незважаючи на постійну загрозу, українець, наражаючи на небезпеку своє життя, вночі вивіз родину до Великих Мостів.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Żółkiew…*, c. 22.

Волиця, ґміна Великі Мости – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У період загрози нападів УПА, з осені 1943 до весни 1944 років, деякі українці, серед них Марія Хижинська, Микола Хижинський, Анна Голота, Серафім Гуманюк, Василь Іваневич, Андрій Нагірний, Катерина Нагірна, Катерина Стодольна і Роман Стодольний допомагали своїм сусідам-полякам. Вони приймали на нічліг старших осіб і дітей, а молодим дозволяли спати у своїх стодолах і стайнях.

В ніч з 2 на 3 квітня 1944 року від рук УПА загинуло близько 20 осіб.

Під час нападу в Стефана Мармаша врятувалися дві польські родини. Він і його мати Анастасія надали значну допомогу при перевезенні останків до Великих Мостів. У 1944 році Стефан Мармаш був викрадений УПА і вбитий за допомогу, надану полякам.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Żółkiew…*, c. 33; C. Filipowski, *„Moja ty biedna sierotko”*, [y:] L. Kulińska, *Dzieci Kresów II*, Kraków 2006, c. 99.

Жовтанці, ґміна Велике Колодно – село, яке налічувало 4800 мешканців, переважно українців; мешкало тут також понад 500 поляків та близько 350 євреїв.

У березні 1944 року члени УПА вбили декілька поляків.

«Через якийсь час, – згадує Броніслава Ящишин, – тато з родичами на двох підводах поїхали до Жовтанців за картоплею з ям та кількома мішками пшениці. На зворотній дорозі до них приєднався українець Дмитро Жилинський з нашого села. Він моєму батькові показав скорочену гвинтівку без дула, так званий обріз, та сказав йому: „Я маю наказ вбити тебе, але сумління мені не дозволяє, більше сюди не приїжджай”.

На жаль, батько не послухав, не піддався також проханням моєї мами та поїхав на жнива. Додому він вже ніколи не повернувся. Був вбитий двома бандерівцями в лісі, а його останки вкинули в якусь яму. Про це нам говорила одна українка, синів і

тестів якої також повбивали бандерівці. В ямі, куди вкинули тіло мого батька, лежали останки інших убитих, у цьому числі також українців, які засуджували злочини УПА».

Джерело: B. Jaszczyszyn, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1999, № 36, с. 35.

ЛЬВІВСЬКИЙ ПОВІТ

Миклашів, ґміна Верхня Білка – польсько-українське село, яке налічувало близько 600 мешканців.

На початку червня 1944 року, повертаючись зі Львова, був атакований і обстріляний з вогнепальної зброї Юзеф Войдила. Як згадує його брат, Ян Войдила, нападаючі, «будучи переконаними, що жертва вже не живе, залишили його на дорозі. На місце злочину повернулися його дружина з матір'ю Юзефа – Марією Войдилою. Потерпілий був тільки поранений і притомний. Вони вдвох довели його до найближчої хати українця на прізвище Іван Пугач, який своїм возом відвіз пораненого додому, за що пізніше ті нападаючі дуже його побили. [...] На другий день керівництво АК з Білки Шляхетської прислало вози і відповідно озброєний конвой для евакуації пораненого та поляків, які знаходилися під загрозою. [...] На жаль, поранений отримав запалення легенів і помер 7 червня 1944 року».

Джерело: Свідчення Яна Войдили, „Na Rubieży" 2000, № 43, с. 14 і 18.

Милошовичі, ґміна Острів – польсько-українське село.

У Милошовичах, українець Михайло Жминка врятував свого сусіда Казимира Єднороґа та його родину, інформуючи нападаючих, що поляки вже втекли.

Джерело: B. Bednarski, *Akcja SS „Galizien" w Siemianówce dnia 26 lipca 1944 roku*, „Na Rubieży" 2003, № 66, с. 41.

Пустомити, ґміна Наварія – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало 1400 мешканців.

На пограниччі Семенівки і Пустомитів члени УПА вночі з 20 на 21 травня 1944 року винищили родину Сурм'яків. Під час поховання жертв на кладовищі в Пустомитах засудив злочинців греко-католицький священик. Убивці прийшли до церкви в Лишнівці, щоб отримати благословення. Місцевий греко-католицький священик відмовив їм у цьому. «Він упав перед ними на коліна, – розповідає Болеслав Беднарський, – кажучи, щоб подальше вбивання в Пустомитах почати з нього. Така постава священика остудила вбивчий запал нападаючих та, напевно, врятувала чергових, потенційних жертв».

Джерело: B. Bednarski, *Akcja SS „Galizien" w Siemianówce…*

Раковець, ґміна Красів – польсько-українське село, яке налічувало понад 600 мешканців.

«26 березня 1944 року, – пише Болеслав Беднарський, – у селі Раковець, під час проповіді священика Блажея Юраша, до костелу ввірвались озброєні чоловіки, переодягнені в німецькі мундири. Вони тероризували зібраних, вигнали їх зі святині, поставили по троє, разом зі священиком, 96 осіб, у тому числі 9 чоловіків. Нападаючих було 36 на конях, вони оточили своїх жертв і спрямували на дорогу, що вела до лісу. Під час спроби втечі загинули: Гелена і Марія Чубаті з дитиною, Янисів з Новосілки, були поранені Марися, служниця Хоркавого, та Ян Олещук, який через два дні помер.

На поляні під лісом сталося щось неочікуване. Прибули місцеві українці, з солтисом Пташником і греко-католицьким священиком Березюком з Поляни, і заступилися за польських сусідів. Своєю поставою вони врятували життя полякам. Нападаючі задовольнилися відкупом: трьома парами коней з саньми, значною кількістю хліба і десятьма тисячами злотих. Після нападу життя в селі завмерло. Чоловіки ховалися у криївках, а деякі родини покинули село».

Джерело: B. Bednarski, *Akcja SS „Galizien" w Siemianówce…*, с. 39–40; пор. також: J. Węgierski, *W lwowskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1989, c. 101.

Хоросно Старе, ґміна Острів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 900 мешканців.

На зламі квітня й травня 1944 року, за надавання допомоги полякам, членами УПА була вбита 6-особова українська родина Угринів.

Джерело: H. Komański, *Powiat Lwów*, „Na Rubieży" 2003, nr 66, s. 48.

Халупки, ґміна Верхня Білка – присілок Борщович, село з перевагою польського населення над українським.

Наприкінці лютого 1944 року члени УПА вбили близько 20 поляків. Загинув також українець Антін Мурмила, оскільки не погодився викликати з хати свого шурина-поляка, якого нападаючі хотіли взяти живим.

Джерело: J. Węgierski, *Armia Krajowa – oddziały leśne 19 pułku piechoty*, Kraków 1993, c. 90.

МОСТИСЬКИЙ ПОВІТ

Арламівська Воля, ґміна Твіржа – українське село, яке

налічувало понад 2000 мешканців; проживало тут п'ять польських родин.

У березні 1944 року бандерівці напали на підводу, якою четверо поляків їхали до рідного села за продуктами й одягом. Три особи були вбиті, одна змогла втекти. За цією підводою їхала друга, якою керував Ян Войтків з Рудників. Випадковий українець остеріг його, завдяки чому візник завернув і уникнув смерті.

Джерело: Свідчення Михайлини Рабій, дівоче Ковальська, „Na Rubieży" 1999, № 40, с. 34.

РАВА-РУСЬКИЙ ПОВІТ

Брукенталь, ґміна Брукенталь – польське село, яке налічувало понад 360 мешканців; проживало тут декілька українських родин.

Навесні 1944 року бандерівці черговий раз напали на село, вбиваючи кількадесят поляків. Ян Острівка, рятуючись втечею, знайшов притулок в української родини Бачків у сусідньому Воронові. Пилип Бачок перев'язав йому рани і привіз з Белза українського лікаря Мизюка, якого поважали також поляки. Той пораненого завіз до лікарні.

Джерело: AW, II/1264/2k, M. Darowski, *Odwet lub banderowcy*, арк. 105–107 (wyd. książkowe pt. *Krwawy odwet*, Podgórzyn–Wrocław 2000, с. 145–148).

Остобіж (нині Острівок)**, ґміна Брукенталь** – польське село, яке налічувало близько 300 мешканців.

Весною 1945 року родина Даровських була попереджена знайомим українцем з Корчова про плановану атаку УПА. «Він не хотів, щоб ми непотрібно гинули. Тому, наражаючи себе на велику небезпеку, а може, й неминучу смерть, прийшов до нас з попередженням».

Джерело: M. Darowski, *Odwet lub banderowcy…*, арк. 110 (wyd. książkowe pt. *Krwawy odwet…*, с. 152).

Стаївка, ґміна Тарношин – польсько-українське село, яке налічувало понад 800 мешканців.

Восени 1943 року, при невиявнених обставинах, був застрелений українець, касир залізничної станції Стефан Кріль, відомий тим, що засуджував вбивства поляків, які здійснювала УПА.

15 листопада 1943 року бандерівці вбили 9 поляків. Поранений Олександр Кияновський вирвався з рук нападаючих. Український лікар Мизюк з Белза перев'язав йому рани і організував транспорт до лікарні в Томашеві.

«Після цієї трагічної події, – пише Мечислав Даровський, –

вже майже ніхто не спав вночі у своїй хаті. Ховалися по різних криївках і сховищах, користувалися також криївками у приятелів-українців».

Від рук бандерівців загинули українці Мазники, бо засуджували їхні злочини та надавали захования полякам.

За свідченням Казимира Ґурніцького, у грудні 1944 року бандерівці напали на Павла Легежинського і «були б його задушили, якби не втручання озброєного українця, який вважав себе комуністом і засуджував бандерівців».

Джерело: M. Darowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1997, № 25, с. 18; M. Darowski, *Odwet lub banderowcy…*, арк. 5–19 (wyd. książkowe pt. *Krwawy odwet…*, с. 38–41); K. Gómicki, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1997, № 25, с. 21.

РУДЕЦЬКИЙ ПОВІТ

Комарно, ґміна Комарно – містечко, яке налічувало близько 5500 мешканців, до війни в половині населене єврейським населенням; українці становили 30, а поляки 20 відсотків населення.

У липні 1944 року боївка СБ ОУН розстріляла трьох українців – Йосипа Косса, Олександра Шпиця та Владислава Крука – за відмову вступити до УПА і брати участь у вбивствах поляків.

Джерело: H. Komański, *Powiat Rudki*, „Na Rubieży" 2000, № 42, с. 24.

Румно, ґміна Комарно – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2500 мешканців.

У ніч з 2 на 3 червня 1944 року та впродовж декількох наступних днів від рук УПА у цій місцевості загинуло близько 40 осіб.

Родина Тадеуша Патера (на прізвисько «Стець») змогла врятуватися завдяки допомозі сусідки-українки. «Батьки нас прокинули, всю п'ятірку, і з вузликами, поспішно захопленими, відвели до української родини, як я собі нагадую, її звали Шило Катерина, прізвисько Грушка. Втікаючи серед стрілянини через сад, ми бачили, як горіли стайня і стодола. […] Михайло Побідка (Карабін) забезпечив нашу хату, стежачи її; після повернення з-за Сяну, переховував наші корову й коня (стайня згоріла). Як сусід він був доброзичливим до нашої родини. Ми йому вдячні за цю допомогу».

Станіслав Патер, син Юзефа, згадує: «Мама з Доротою і Тадеушем приховалися в хаті сусідки Нацьки, українки […] Саме ця вдова, Анастасія Каландяк (яку звали Нацька Дикого),

виявилася до кінця чесною, людяною, як запевняла раніше, і відважною, на міру жінки-героїні (після виїзду поляків вона багато витерпіла від своїх сусідів і українських організацій)».

«Коли ця жахлива акція, – пише Юзеф Патер „Марцинко", – добігла кінця і настав світанок, всією четвіркою ми повернулися додому; в садах, там, де ми мешкали, не палили і не вбивали, бо близькі сусіди не дозволили, наш сусід-українець Іван Паньчишин „Гавришко", був доброю людиною; він під час акції до свого дому пустив мого батька, бабусю й дядька Войтека, які там сиділи, доки все закінчилося. Були ще інші, які надавали допомогу полякам, серед них дві жінки-українки, які багато разів інформували поляків-сусідів про наміри бандерівців; вони навіть донесли про те, коли вбиватимуть поляків; але коли про це говорилося польським господарям [...], то вони не хотіли вірити, та відповідали: такого – щодо огидного вбивства – не може бути, а до мене: що ти знаєш, ти молодий. Однак пізніше, на жаль, виявилося, що це все було правдою. Цими доброзичливими жінками були дві Анни – Анна Лищишин „Бундзьова" та Анна, дружина „Федька", її прізвища я не пам'ятаю».

Ян Ґерус (тоді 11-річний) згадує, як восени 1944 року сусід-українець, з яким він пішов до лісу по дрова для опалювання, захистив його від озброєного бандерівця, заявляючи, що Ґерус це його небіж.

У ході атаки бандерівців з 2 на 3 червня врятувався також, тоді 11-річний, Тадеуш Паньчишин. У своїй книжці, присвяченій селу Румно, він пише: «серед української спільноти значна кількість родин не була прихильниками здійснюваного УПА людиновбивства. Незважаючи на заборони і навіть загрози смертної кари за спілкування з поляками, деякі українці, дотримуючись обережності, інформували своїх польських сусідів про прийдешню небезпеку. В результаті цих попереджень, деякі поляки у своїх городах, садах та інших місцях підготували провізорні сховища для укриття своїх родин. Завдяки таким, часто винахідливим, сховищам і криївкам, врятувалося багато родин».

Джерело: Свідчення Тадеуша Патера «Стеця», [у:] ks. T. Pater, *Oczyma i sercem. Wieś Rumno w latach 1939–1945*, t. 2, Przemyśl 2000, с. 85; Свідчення Станіслава Патера, там само, с. 117; Свідчення Юзефа Патера, там само, с. 80; Свідчення Яна Ґеруса, там само, с. 183–184; T. Pańczyszyn, *Rumno: pomnik pamięci 1944–1945*, Przemyśl 1998, с. 103; див. також: M. Pabis, *Zginęli, bo byli Polakami. 60. rocznica ukraińskiego ludobójstwa w Rumnie*, „Nasz Dziennik", 16 III 2004.

САМБІРСЬКИЙ ПОВІТ

Вільшаник, ґміна Самбір – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1700 мешканців.

У червні 1944 року більшість проживаючих у селі поляків були остережені місцевою українкою про плановану атаку бандерівців. Майже всі втекли і заховалися в Чукві. Напад справді відбувся, було вбито дві польські родини, які залишилися в хатах.

Джерело: H. Komański, *Powiat Sambor*, „Na Rubieży" 1999, № 37, c. 48.

Дубляни, ґміна Дубляни – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 2700 мешканців.

Ґеновефа Ломецька згадує, як восени 1943 року вона врятувалася: «Ми поїхали до млина в сусідньому селі, перемолоти зерно на муку. [...] В якийсь момент до нас підійшов власник млина, українець на прізвище Беца, і сказав, що незабаром до млина прийде військо і контролюватиме документи, водночас додав, щоб поляки сховалися. Марія Крілич [українка, заміжня за поляком], почувши те, що сказав мельник, мені наказала, що коли питатимуть, як мене звати і звідки я походжу, говорити, що мене звати Анна Зозуля і походжу з поселення Кончаків, це була дільниця села Дубляни, в якій більшість становили українці, натомість Францискові Хелпі порадила вдавати глухонімого. І дійсно, через кільканадцять хвилин прийшло так зване військо [...] на шапках у них були тризуби. [...] Марія Крілич їм сказала, що в нас нема з собою ніяких документів, що ми їх не брали, оскільки живемо недалеко і ми українці. Ми відповідали українською. Вони, мабуть, повірили Марії і мені, бо дали нам спокій. Натомість Франциска Хелпу, який вдавав глухонімого, забрали на допит. Через деякий час він повернувся дуже побитий і закривавлений. [...] Поляка на прізвище Жук [...] бандерівці вивели через кладку на другий берег річки і там з іншими затриманими поляками вбили».

Джерело: G. Łomecka z d. Kasperska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2004, № 74, c. 31.

Стара Сіль, ґміна Стара Сіль – село, яке налічувало понад 1100 мешканців, населене в більшості поляками; проживали тут також українці і євреї.

У ніч з 29 на 30 травня 1944 року були вбиті українець Лиськевич разом з дружиною-полькою за те, що допомагали полякам.

Джерело: H. Komański, *Powiat Sambor*, „Na Rubieży" 2004, nr

74, s. 35.

Стрільбичі, ґміна Старий Самбір – село, яке налічувало понад 1900 мешканців, у більшості українців; поляки та євреї становили по 10 відсотків населення.

Барбара Радинська описує, як у зв'язку з наростаючою з середини 1943 року загрозою з боку бандерівців, її мати звернулася за порадою до знайомого українця із Самбора: «Виявилося, що він був кимось важливим в УПА. Звався Волинець. Він прийняв маму і порадив протягом одного тижня виїхати в інше місце. Сказав, що він не зможе довше охороняти наше життя. Після цієї розмови [...] ми виїхали до батька у місцевість Ванькова біля Вільшаниці Ліського повіту».

Джерело: B. Radyńska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1999, № 37, c. 52.

СОКАЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Жужіль, ґміна Белз – село, яке налічувало близько 1500 мешканців, у більшості українців.

З березня 1944 року, коли члени УПА, які прибули з Волині, атакували сусідні місцевості, в тому числі Белз і Острів, частина польського населення почала покидати село, втікаючи на захід. Місцева українська самооборона, на чолі зі священиком Жуком, вирішили охороняти польські й змішані, польсько-українські родини, які вирішили залишитися в селі. Завдяки цьому жужельські поляки пережили війну.

Джерело: Спогад Петра Школи, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга*. Зібрав та до друку зладив Б. Гук, Варшава 1997, с. 212–213.

Острів, ґміна Кристинопіль (зараз Червоноград) – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 2000 мешканців.

Ружа Журовська, українка, заміжня за поляком, пережила підпал бандерівцями рідної хати. Її чоловік з дітьми заховалися в костелі. «Я з криївки дивилася, як горіла моя хата, і я бачила, як сусід-українець поливав водою вхід до підвалу. Він був переконаний, що ми сюди сховалися. Таким чином він хотів нас врятувати».

Джерело: R. Żurowska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1997, № 22, c. 31.

Поториця, ґміна Кристинопіль – село, яке налічувало близько 1500 мешканців, у більшості українців; проживало тут також близько 100 поляків та нечисленні євреї.

У березні 1944 року УПА вбила українця Тимошука за відмову брати участь у вбиванні поляків.

Джерело: H. Komański, *Powiat Sokal*, „Na Rubieży” 2001, № 55, с. 38.

ТУРКІВСЬКИЙ ПОВІТ

Гірські Сокільники, ґміна Тарнава Нижня – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1700 мешканців.

Влітку 1944 року від рук УПА загинуло близько 30 поляків, які заховалися в будинку лісничого. За свідченням Альфреда Штайнгардта, один з українців польських мешканців попереджав про напади.

Джерело: A. Steinhardt, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1999, № 38, с. 31.

Лімна, ґміна Лімна – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 600 мешканців.

15 вересня 1943 року члени УПА здійснили грабіжницький напад на опікунський заклад під патронатом сестер-францисканок з Варшави: «Вони зі складу забрали все, що вдалося забрати, – згадує сестра Соломія Ридзик. – Серед бандитів був українець, який попередив про повторний напад. Він просив не виявляти його прізвища. Однак сестра настоятелька повідомила про подію Варшаву, а звідти надійшло рішення негайно покинути Лімну». Заклад разом з дітьми було перенесено до Варшави.

Джерело: W. Rydzik, *Ocalić od zapomnienia. Tragedia Pyszówki spowodowana przez ukraińskie bandy UPA w dniu 7.04.1944 roku*, mps, Skierniewice 1994 (Biblioteka IPN w Warszawie), с. 19.

ЯВОРІВСЬКИЙ ПОВІТ

Пишівка (Регберґ), ґміна Шутова – польське село, яке налічувало близько 200 мешканців.

7 квітня 1944 року вночі бандерівці вбили 63 особи.

У переддень нападу «якийсь знайомий українець, – згадує Марія Тима, дівоче Геленяк, – повідомив Юзефа Геленяка про підготовку нападу на наше село. Наші батьки, пам’ятаючи про попередження, всю нашу четвірку дітей (мене, Марію, тоді 12-річну, і братів Франка, 9 років, Янка, 8 років, і Стася, 2 роки) поклали спати в мурованій коморі».

Джерело: M. Tyma, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży” 1996, № 17, с. 28. Див. також: W. Rydzik, *Ocalić od zapomnienia. Tragedia Pyszówki*...

Рогізно, ґміна Шутова – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2200 мешканців.

У кінці квітня 1944 року боївкою СБ ОУН були вбиті греко-католицький настоятель у Рогізному, священик Михайло Телеп разом з родиною (4 особи). Це була кара за публічне засудження священиком нападу на Пишівку 7 квітня, вбивства більше 60 поляків та знищення тамтешнього костелу.

Джерело: ks. W. Piętowski, *Stosunki polsko-ukraińskie po wybuchu II wojny światowej. Zarys*, mps, Czarna k. Łańcuta 1988, c. 338.

Шутова, ґміна Шутова – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 800 мешканців.

У лютому 1944 року члени УПА вбили кільканадцять поляків, серед них настоятеля парафії, священика Альбіна Барнася. Як згадує священик Франциск Маляк, місцевий греко-католицький священик, який був доброзичливим до «осиротілих польських парафіян, був убитий вночі разом з дружиною [...] Такі священики, як цей у Шутовій, який заохочував своїх, щоб при великодній сповіді давали першість полякам, бо вони є як сироти, як вівці без пастуха, належали до дуже рідкісних винятків, зрештою, швидко загинули».

Джерело: AW, II/2472, ks. F. Malak, *Dzieje rzymskokatolickiej parafii Lipina, dek. i pow. Jaworów, diec. Przemyśl*, арк. 14–15.

СТАНІСЛАВІВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

ДОЛИНСЬКИЙ ПОВІТ

Брошнів-Осада, ґміна Брошнів – польське село.

У жовтні 1943 року з потягу вузькоколійної залізниці бандерівці викрали та вбили 18 лісових працівників, які їхали з інструктажу в Долині. Ярослав Бусько, секретар лісництва, врятувався, оскільки був застережений знайомим українцем і не поїхав на інструктаж.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Dolina*, „Na Rubieży" 2002, № 62, с. 13.

Долина – повітове місто, яке налічувало близько 10 тис. мешканців, населене поляками і українцями та (до 1942 р.) євреями.

24 грудня 1944 року члени УПА напали на хату Болеховських і вбили п'ять осіб. «Бенедикт і Владислав Болеховські були тяжко поранені. Визнані нападаючими за мертвих, уціліли. Місцева українка, наречена Бенедикта, зберегла обох у своїй хаті, рятуючи їм життя».

Джерело: H. Komański, *Powiat Dolina*, „Na Rubieży" 1998, № 29, с. 4.

Ілемня, ґміна Спас – село, яке налічувало близько 1200 мешканців, населене українцями і декількома польськими родинами.

На зламі 1943 і 1944 років члени УПА зробили напад на хату лісничого Піхура. Лісничий був у підвалі, нападаючі застали на кухні його служницю-українку. «Служниця сказала їм, – згадує Кшиштоф Доніґевич, – що лісничого немає, недавно вийшов з будинку лісничого і досі не повернувся. Відповідь жінки їх не задовольнила, вони почали її бити, вимагаючи вказати місце, де притаївся лісничий. Служниця, незважаючи на лупцювання, давала тільки одну відповідь, що лісничий вийшов і не повернувся. Врешті бандити дали жінці спокій, і, після обшуку будинку лісничого, відійшли».

Джерело: K. Donigiewicz, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 29, с. 4.

Поляниця, ґміна Болехів – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1000 мешканців.

Осінню 1943 року бандерівці вбили кільканадцять працівників управління лісового господарства. «Я, за декілька

днів до цієї події, – засвідчує Казимир Сосенкевич, – був попереджений знайомим українцем, який мені в довірі сказав: Пане лісничий, виїжджайте з родиною на захід, бо збираються вас усіх зарізати».

Джерело: K. Sosenkiewicz, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 29, c. 25.

Тростянець, ґміна Рахиня – польсько-українське село, яке налічувало близько 1300 мешканців.

Згідно повідомлення АК, у лютому–березні 1944 року, «за протидії вбивствам», був вбитий греко-католицький священик.

Джерело: AAN, Armia Krajowa, Komenda Obszaru Lwów, 203/ XV-14, Meldunek „Spirytusu" do „Apteki" z 8 III 1944, арк. 137.

Човгани, ґміна Болехів – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2200 мешканців.

14 лютого 1943 року бандерівці вбили Яна Пукальського і викрали декількох інших поляків. Убили також трьох українців, які публічно засуджували злочини, що вчинялися на поляках.

Джерело: B. Pukalski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 62, c. 13.

ЖИДАЧІВСЬКИЙ ПОВІТ

Держів, ґміна Розділ – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1500 мешканців.

Яків Крашевський описує напад бандерівців на село з 9 на 10 травня 1944 року: «Батько з моїми братами Стефаном і Юзефом втекли до лісу, натомість мене мама забрала і ми пішли до сусіда-русина, який нас прийняв і заховав».

Джерело: J. і J. Kraszewscy, *Byliśmy świadkami*, „Na Rubieży" 2000, № 42, c. 10.

Жирава, ґміна Руда – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 850 мешканців.

Ванда Шнайдер розповідає про долю двох українських родин, які протестували проти волі бандерівців, стаючи на сторону поляків. Іван Фрей відмовився від вбивства своєї дружини-польки, за що від рук бандерівців отримав смертний вирок. Тяжко поранений, утік з місця екзекуції, потім був українцем Андрушком відвезений у лікарню до м. Стрий, завдяки чому вижив.

Найстарший син з української родини Лизаків відмовився брати участь у вбивствах поляків, тому що вважав, що це не є

доброю дорогою для будування української державності. За свої погляди в кінці 1944 року був бандерівцями вбитий. Пізніше було вбито також його батька й матір, які голосно критикували вбивць сина.

Джерело: Свідчення Ванди Шнайдер, переписане Євгеном Яворським, „Na Rubieży" 2000, № 42, с. 12–13.

Розділ, ґміна Розділ – містечко, яке налічувало понад 5000 мешканців, де до війни переважало єврейське населення; поляки становили близько 30, а українці – 15 відсотків населення.

6 травня 1944 року українець Турко виступив на захист групи поляків, з якою повертався зі станції Розділ і разом з ними потрапив у бандерівську засідку. На покарання був вбитий разом з поляками.

Данута Бздзюх подає, що під час нападу бандерівців у 1943 році, вони разом з матір'ю заховалися в сусіда-українця на прізвище Шаран. Цієї ночі зайшла до його хати група бандерівців і перебувала там декілька годин, сусід, однак, польок не видав. Пізніше, за своє прихильне ставлення до поляків, він був убитий.

Джерело: H. Komański, *Powiat Żydaczów*, „Na Rubieży" 2000, № 42, с. 16; D. Bździuch z d. Chorosza, *Byłam świadkiem*, там само, с. 19.

КАЛУСЬКИЙ ПОВІТ

Діброва, ґміна Томашівці – українське село, яке налічувало близько 600 мешканців та колонія, населена 40 поляками.

У березні 1944 року бандерівці вбили декілька осіб, у цьому Юзефа і Михайла Жаків. «Частина родини Жаків, – згадує Софія Жак, – залишилася в колонії. Більшість ночували в різних сховищах поза своїми обійстями і врятувалися під час березневого нападу бандерівців. Деякий час їм допомагав знайомий українець, Іван Л. Він їм доставляв харчі та інформував».

Джерело: Z. Żak z d. Skrybat, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 29, с. 17.

Довгий Войнилів, ґміна Томашівці – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2000 мешканців.

18 вересня 1939 року українські націоналісти вбили двох польських солдатів, що поверталися з війни. Свідком цієї події був близько 30-річний Валентин Вур, що також повертався з війни, мешканець цього села, який разом з ними був затриманий боївкою ОУН. У цьому бойовому загоні брали участь два брати-українці на прізвище Буланчук, одного звали Онуфрій. Він же був помічником у столярній майстерні в родині Вурів і дружив з

Валентином Вуром... Завдяки йому Валентин Вур був звільнений, але під присягою, що нікому не скаже про долю інших двох солдатів. Той же Онуфрій Буланчук у 1944 році остеріг дружину Валентина Вура про запланований напад уночі з 1 на 2 квітня 1944 року. Завдяки цьому, вона змогла втекти та врятувалася.

Джерело: H. Komański, *Powiat Kałusz*, „Na Rubieży" 2003, № 66, с. 50.

Мислів, ґміна Підмихайля – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1300 мешканців.

13 квітня 1943 року члени УПА вбили три особи з родини Масловських. «Нападаючі облили хату нафтою або бензином, – згадує Анелія Руж, дівоче Масловська, – і підпалили, залишаючи нас двоє ще живих, у будинку. Мені, Анелії, 13 років і меншому братові Казимиру, 7 років, дивом вдалося вирватись із палаючої хати і заховатися в сусідки-українки – бабусі Кучерової. Бабуся нас обох заховала за піччю, плакала над нашою долею і жаліла вбитих з нашої родини. Близько четвертої години ранку до хати повернувся син бабусі, Олександр Кучера з декількома колегами з банди, яка брала участь у вбивстві поляків, між іншим, і наших батьків та сестри. Коли вони нас побачили, хотіли неодмінно вбити. Однак бабуся Кучера випросила, щоб нам, дітям, вони дарували життя. Нас залишили у спокої».

Джерело: A. Róż z d. Masłowska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 46, с. 27.

Негівці, ґміна Томашівці – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1800 мешканців.

«Вже з початку 1944 року, – згадує Адам Рутина, – ночами палали польські обійстя і розмножувалися напади банд так званої УПА. Одного вечора до нашої хати прийшов знайомий українець, Петро Насада, який порадив батькові виїхати з села до Калуша, тому що йому загрожує небезпека. Його зять на прізвище Каблачек був в УПА і звідси Петро Насада орієнтувався в найближчих планах, які стосувалися поляків. У той час у нас не було власного коня. Таку підводу нам позичив знайомий сусід-українець, ми забрали частину майна і виїхали до Калуша, де ми зайняли один з вільних колишніх будинків євреїв».

Джерело: A. Rutyna, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 46, с. 28.

Підмихайля, ґміна Підмихайля – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2900 мешканців.

Вночі з 6 на 7 січня 1944 року члени УПА напали, між іншим,

на римо-католицьку садибу священика. Священик Михайло Семпович «в останню мить зміг, – як подає Михайло Старчевський, – вискочити крізь вікно в білизні і босоніж, кухарка Марися Ватрас викинула за ним піжаму, яка зависла на кущі троянди. Нападаючі спрямували вогонь з гвинтівок у напрямку піжами. Це священикові дозволило відвернути увагу від себе і дістатися до обійстя Григора Гриніва (старорусина), в якого він знайшов допомогу та криївку. Ввечері у сільському одязі він подався до Калуша, де знайшов притулок у римо-католицькій садибі священика».

У наступних місяцях від рук УПА загинуло понад 60 осіб, у тому українець Стефан Яців (з дружиною, дочкою і сином), якого було покарано за надавання допомоги полякам.

Джерело: M. Starczewski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 29, с. 18–20.

КОЛОМИЙСЬКИЙ ПОВІТ

Дебеславці, ґміна Матеївці – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 2000 мешканців.

У лютому 1944 року, перед існуючою загрозою з боку бандерівців та в результаті доброзичливих попереджень сусідів-українців про можливість нападу, більшість поляків залишила рідні обійстя, переховуючись в Коломиї. Серед них була, між іншим, родина Збігнева Берлінґа.

Джерело: H. Komański, *Powiat Kołomyja*, „Na Rubieży" 1999, № 33–34, с. 23.

КОСІВСЬКИЙ ПОВІТ

Кобаки, ґміна Рожнів – польсько-українське село.

Від березня 1944 року в селі доходило до нападів УПА на поляків. Ванда Яскуловська згадує, як разом з родиною, заради безпеки, приховувалися, ночуючи поза домом. «Погода дуже погіршилася. Не можна було далі спати в полі. Отже, моя мама попросила сусідку, дуже добру українку, Ілону Романюк, щоб прийняла до себе на ніч дітей. Вона не відмовила, прийняла нас. Батьки, натомість, пішли до іншого українця, старого дідуся Михайла Сороханюка. Він їм наказав роздягтися і входити на піч. Сам з дружиною сіли біля вікна і спостерігали. [...] Постукали й крикнули, що це бандерівці і їм негайно треба відкрити. [...] запитали: „А поляків у вас немає?". Дідусь відповів, що в нього нікого нема. Бандерівці пішли. Моя мама так тряслася зі страху,

що не могла вимовити слова. Дивом залишилися живими. [...] Ілона надалі нам не відмовляла у допомозі. Приймала нас часто, всупереч тому, що знала, якщо бандерівці знайдуть в неї польських дітей, то і її разом з нами вб'ють». Восени 1944 року, коли від рук членів УПА гинули мешканці сусідніх сіл Рибне і Новоселиця, родина авторки знову мусила приховуватися – аж до виїзду до Польщі.

Джерело: AW, II/157, Свідчення Ванди Яскуловської, арк. 3–4.

Косів (Гуцульський) – повітове місто, яке налічувало понад 7000 мешканців, до війни в половині населене євреями; українці становили 40 відсотків, а поляки і вірмени – 10 відсотків населення.

За свідченням Яна Ситника, у 1944 році українці Іван Ковалюк і Марійка Ковалюк, Ірина Млинчак, Василь Порчак, Микола Сорохан і Петро Стринадюк, наражаючи на небезпеку власне життя, допомагали полякам, застерігаючи їх і приховуючи від бандерівців.

У квітні 1944 року українка Марія Майданюк попередила матір Єви Островської, щоб та на ніч заховалася, тому що її родині загрожує небезпека з боку УПА. Інша українка, Катерина Павлик, відвела Єву до тітки, поселеної в селі Черганівка.

Леслава Маслянкевич, дівоче Волощук, описує, як під час нападу бандерівців у 1944 році, вона шокована бігала навколо палаючої рідної хати, стаючи легкою жертвою для нападаючих. «Тим часом наша сусідка-українка Стопчицька, мене зауважила, поклала на своєму подвір'ї і накинула на мене картопляне бадилля, яке тут лежало від осені, і сказала: лежи тихо, не кричи, не рухайся». Так вона врятувала життя дитини.

Інженер-лісник Юзеф Волощук у 1944 році керував управлінням лісового господарства Косівського повіту. «Я мешкав з дружиною і донечкою в будинку управління лісового господарства. Попереджений знайомим українцем про планований напад, я зі своєю родиною заховалися в спеціальній, попередньо підготовленій, криївці на єврейському кладовищі».

Мешканець Косівського селища Москалівки, Владислав Гук розповідає про допомогу, яку в період загрози бандерівських нападів у 1944 році надавали полякам українці. «Уночі 29/30 березня ми спали в знайомого каменяра Юрака, українця в Кутах, я з дружиною на сіні в шопі, а син у хаті Юраків. Господиня дала нам їсти на вечерю і на сніданок. Потім бездоріжжям ми повернулися до хати [...].Часто застерігав мене гайовий – українець. Батьки моєї дружини кожної ночі спали у знайомих українців. Мій брат Станіслав мав у хаті сховок під підлогою, але також часто разом з дружиною і двійкою дітей приховувалися в

Москалівці у знайомих українців, а кільканадцять разів у Білинської, українки, яка засуджувала бандерівські злочини. Кузинки моєї дружини, Ядвіга Вальтер і Стефанія Станкевич, також ходили з дітьми на ніч до українців [...]. Дружина лікаря Тобічика, вчителька, попереджувала всіх мешканців Пістинської вулиці, завдяки чому ніхто там не загинув. У польських будинках ночували українці, завдяки чому бандерівці їх не спалили. [...] Українець Мирослав Романів приховував двох польок – сестер».

Джерело: J. Sitnik, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 54, с. 41; E. Ostrowska, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 31, с. 33–34; L. Maślankiewicz z d. Wołoszczuk, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 54, с. 38; J. Wołoszczuk, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2001, № 54, с. 39; W. Huk, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 31, с. 32 і 33.

Кути, ґміна Кути – місто, яке налічувало близько 7000 мешканців; поляки і вірмени становили 40 відсотків, а українські гуцули 20 відсотків населення.

Гелена Лисяк з Рибного описує, як під час втечі від бандерівців у березні 1944 року знайшла притулок у Кутах. «У Кутах нами попіклувався колега вбитого дядька Кульбицького – Дмитро Баб'юк. Він був українцем. У нього була дружина-полька. Обоє були дуже добрими людьми. Ми в них поселилися аж до нашого виїзду на Західні землі».

Єжи Зелінський у своєму свідченні подає, що його родину перед нападом бандерівців остеріг українець Стефан Полек. Завдяки цьому, Зелінські, за винятком бабусі, яку було вбито, змогли втекти в поля і залишитися живими.

Джерело: H. Łysiak, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 48, с. 10; Свідчення Єжи Зелінського від 14.02.2004 (у зборах Ромуальда Нєдзелька).

Рибне, ґміна Старий Косів – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1300 мешканців.

У березні 1944 року Гелена Лисяк разом з матір'ю та дядьком і його дружиною приховувалися в оборі сусіда: «Сусід-українець, був дуже доброю людиною. Він знав про те, що кожну ніч ми проводимо в його оборі і лише нас дуже просив, щоб, якщо банда нас знайде, ми не говорили, що ми перебуваємо там за його дозволом. Тоді був би вбитий так само, як і ми».

Джерело: H. Łysiak, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 48, с. 10.

Тюдів, ґміна Старі Кути – українське село, проживали тут 1–2 польські родини.

У березні 1944 року боївкою СБ ОУН за сприяння полякам

були вбиті Сливинські – греко-католицький священик (українець зі змішаної родини) та його син.

Джерело: H. Komański, *Powiat Kosów Huculski*, „Na Rubieży" 2000, nr 48, s. 15.

Черганівка, ґміна Старий Косів – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 900 мешканців.

У березні 1944 року члени УПА вбили близько 20 поляків. Врятувалися лише Бірута Дзивінська з дочкою Софією Здзеховською, вчителькою. Під час нападу гуцули їх обох сховали і охороняли аж до червня 1944 року, коли вони були евакуйовані в район Снятина.

Джерело: H. Komański, *Powiat Kosów Huculski*, „Na Rubieży" 2000, № 48, с. 9.

НАДВІРНЯНСЬКИЙ ПОВІТ

Боднарівка, ґміна Середній Майдан – село з перевагою польського населення над українським.

У червні 1944 року за співробітництво з поляками були вбиті чотири українці – лісник Петручук «Петлюра» та його три сини.

Джерело: H. Komański, *Powiat Nadwórna*, „Na Rubieży" 1998, № 33–34, с. 43.

Ворохта, ґміна Ворохта – село з перевагою українського населення, яке налічувало понад 2700 мешканців; поляки становили близько 25 відсотків населення.

У нападах УПА на село не брало участі місцеве українське (гуцульська) населення. Під час нападу вночі з 31 грудня 1944 на 1 січня 1945 року багато поляків знайшли криївки у своїх гуцульських сусідів. Місцеві гуцули також не вказували нападаючим польських обійсть, завдяки чому багато з них врятувалися.

Джерело: W. Marmucki, *Powiat Nadwórna*, „Na Rubieży" 1998, № 33–34, с. 53.

Парище, ґміна Середній Майдан – українське село, яке налічувало понад 1700 мешканців, були тут чотири польські обійстя.

Франциск Пронобіс разом з родиною влітку 1944 року були врятовані українкою, дружиною місцевого греко-католицького священика, яка вивезла всю родину власним возом до Надвірної. Інші польські родини з цього села загинули.

Джерело: F. Pronobis, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 33–34, с. 50.

Середній Майдан, ґміна Середній Майдан – село з

перевагою українського населення над польським.

У листопаді 1944 року бандерівці вбили двох українців, які належали до УПА за те, що вони попереджали поляків про терміни нападів.

Джерело: H. Komański, *Powiat Nadwórna*, „Na Rubieży" 1998, № 33–34, с. 49.

РОГАТИНСЬКИЙ ПОВІТ

Дитятин, ґміна Кукільники – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1000 мешканців.

Марія Чарна, як дитина, пережила напад членів УПА на рідне село в 1944 році: «Я побігла побачити, що робиться, коли я поверталася, сусід-українець наказав мені сховатися в хаті його матері». Мати Чарної разом з братами й сестрами загинули під час нападу, вона мусила далі приховуватися сама. «Я втекла на другу сторону села до своєї тітки, яка з двома синами, Петром і Бронком, приховувалися на горищі свого сусіда-українця. А потім ми разом втекли з села. По дорозі я загубилася, ходила по полях аж до Шумлян, там я знайшла притулок в якоїсь знайомої жінки, де разом з іншими українськими дітьми пасла корів». Після довшого часу, в Шумлянах відшукав її батько.

Джерело: M. Czarna, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 60, с. 36.

Підкамінь (Рогатинський), ґміна Підкамінь (Рогатинський) – польсько-українське село, яке налічувало близько 1500 мешканців.

У свідченнях Тадеуша Стружинського читаємо, що перед загрозою з боку бандерівців «часто ми використовували криївки у приязних сусідів-українців».

Джерело: T. Strużyński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 60, с. 39.

Посвірж, ґміна Букачівці – село, населене українцями і декількома польськими родинами, яке налічувало понад 300 мешканців.

Весною 1944 року Станіслав і Станіслава Камінські отримали лист, якого підкинули сусіди-українці, з попередженням про запланований напад УПА, і негайно виїхали до Ряшева.

Джерело: W. Żołnowski, *W trzecią noc po Wielkiejnocy…*, с. 229.

Слобідка Більшівцівська, ґміна Слобідка Більшівцівська – польсько-українське село, яке налічувало понад 700 мешканців.

4 лютого 1944 року відбувся напад бандерівців на польські обійстя. Поляків, що в той час на місцевій станції виходили з

потягу, остерегла перед нападом українка. Згідно іншого свідчення, українка Засідко застерегла одного з тих поляків, який хотів дістатися до хати, кажучи йому, щоб утікав, тому що там бандерівці.

Джерело: J. Bogusiewicz z d. Kruszelnicka, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 17, с. 20; E. Kruszelnicki, *Byłem świadkiem*, там само, с. 21.

Фірлеїв (зараз Липівка)**, ґміна Фірлеїв** – село, яке налічувало понад 1500 мешканців, українці становили 75, а поляки – 25 відсотків населення.

Під час нападу бандерівців 16 лютого 1944 року, Владислав Коссаковський сховався за іконою в костелі. Його не знайшли, хоч багато людей, які заховалися в костелі, нападаючі відшукали й вбили. Наступного дня зранку «до костелу зайшла українка, що звалася Кічула. Вона голосно помолилася, присягала перед Богом і закликала тих, хто приховувалися: „Якщо хтось живий, нехай вийде. Я знаю, що є тут Владислав Коссаковський, його діти перед костелом плачуть, тепер ніщо вам не загрожує, що буде пізніше, цього я не знаю". [...] З костелу вийшло кільканадцять осіб і всі пішли до своїх хат».

Юзеф Зємба згадує, що під час нападу бандерівців на село 15 лютого 1944 року, в одному з будинків врятувався незауважений нападаючими маленький хлопець. «Коли в день, 16 лютого, зайшла до цієї хати сусідка-українка, вона знайшла живого хлопця і за згодою української влади відвела дитину до його тітки, моєї матері, Людовики Зємби».

Джерело: W. Kossakowski, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1996, № 17, с. 14; J. Ziemba, *Byłem świadkiem*, там само.

Фрага, ґміна Фрага – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 850 мешканців.

14 квітня 1944 року під час нападу групи бандерівців на село, Михайло Матис, разом з частиною родини, приховувалися. «На другий день після цього вбивства, рано-вранці, прихильний до нас сусід-українець відвіз нас до Ходорова».

Джерело: M. Matys, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2000, № 42, с. 2.

СНЯТИНСЬКИЙ ПОВІТ

Рудники, ґміна Джурів – село зі значною перевагою українського населення над польським і єврейським, яке налічувало понад 1800 мешканців.

Влітку 1943 року бандерівцями з СБ ОУН було вбито

українського священика Сеньчука за те, що протягом року приймав у себе поляка, інваліда Леона Закшевського (він не знав, що Закшевський був офіцером ВП та СЗБ).

Джерело: F. Kuczyński, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 61, с. 21.

Снятин – повітове місто, яке налічувало понад 10 тис. мешканців – майже половину становили українці, потім євреї, поляки (понад 2000) та німці.

28 березня 1944 року до міста в'їхав кінний відділ бандерівців. Вони звернулися, між іншим, до місцевого греко-католицького настоятеля парафії, священика Іллі Оренчука з вимогою подати адреси польських будинків. Настоятель їх, однак, застеріг, що поляки мають дуже багато зброї та амуніції, що, мабуть, стримало бандерівців від атаки.

Джерело: H. Komański, *Powiat Śniatyn*, „Na Rubieży" 2002, № 61, с. 24.

Троїця, ґміна Заболотів – село з великою перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 3500 мешканців.

23 жовтня 1944 року мала місце атака членів УПА, в результаті якої смерть понесло 75 осіб польської національності. Цього дня деякі українські родини, наприклад, Блошки, Гринки, Манилюки й Сахруки, надали захування польським родинам та застерігали перед небезпекою, завдяки чому багато поляків врятували своє життя. За допомогу, надану полякам, їхні будинки були бандерівцями спалені, а з родин Манилюків і Сахруків дев'ять осіб було вбито.

Станіслав Янковський згадує, що перед можливістю нападу бандерівців на Трійцю 23 жовтня 1944 року, його родину застерегла, зустрівши на дорозі, сусідка-українка Маруся Блошко.

Франциска Мусьонек пише, що під час нападу на село в березні 1944 року «...від бандерівських куль загинув українець Петро Будзик, який воював на боці поляків». Вона сама після нападу приховувалася в сусіда-українця.

Дем'янові Ружицькому, за походженням українцеві, якого виховували мати-українка і вітчим-поляк, під час нападу бандерівців 23 жовтня 1944 року було десять років. Він згадує, між іншим, українку з цього села – Гоциху, яка в цей трагічний день хотіла відвести його в безпечне місце до його бабки-українки. Дорогою вона ще втішала та задумувала пригорнути плачучі зі страху три малі польки. Однак, була бандерівцями вбита, разом з двома дівчатками. Ружицькому вдалося втекти.

Богуслава Чижевська з сусідніх Матіївців була попереджена про запланований напад бандерівців на Трійцю подругою з

дитинства, українкою Марійкою Сорочинською, донькою солтиса. Марійка забрала її на нічліг до хати та заховала від бандерівців, коли ті під час нападу прийшли до Сорочинських.

Джерело: H. Komański, *Powiat Śniatyn*, „Na Rubieży" 2002, № 61, с. 26; Свідчення Станіслава Янковського, „Na Rubieży" 1993, № 6 с. 16; Свідчення Франциски Мусьонек, дівоче Подляська, там само, с. 17; D. Różycki, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 2002, № 61, с. 27 і 29; B. Czyżewska, *Byłam świadkiem*, там само, с. 26.

СТАНІСЛАВІВСЬКИЙ ПОВІТ

Делієве, ґміна Делієве – польсько-українське село, яке налічувало понад 2400 мешканців.

Свідок Ян Вєжбицький пише, що з весни 1943 року, через наростаючу загрозу життю і майну, більшість поляків почали ночувати в криївках, інколи в приязних сусідів-українців. «Потрібно визнати, – пише Вєжбицький, – що в багатьох випадках деякі сусіди-українці остерігали поляків про можливі терміни нападу бандерівців».

Джерело: J. Wierzbicki, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1999, № 35, с. 25.

Лисець, ґміна Лисець – село зі значною перевагою українського населення над польським і єврейським, яке налічувало понад 1500 мешканців.

12 грудня 1943 року СБ УПА був вбитий Василь Боцманюк, українець, комендант місцевого поста української поліції, за те, що надавав допомогу полякам і на території свого села не допускав до їхніх убивств.

Джерело: H. Komański, *Powiat Stanisławów*, „Na Rubieży" 1999, № 35, с. 26.

СТРИЙСЬКИЙ ПОВІТ

Жупани, ґміна Лавочне – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 1100 мешканців.

21 липня 1944 року члени УПА вбили близько 30 поляків. Попереджена сусідом-українцем родина Броніслава Тужанського, змогла вчасно заховатися та врятувалася.

У січні 1945 року СБ ОУН був вбитий українець Михайло Євчинець, між іншим, за те, що сприяв і допомагав полякам (протиставлявся також вбивствам українців за їхній опір перед УПА).

Джерело: Z. Turzański, *Wieś Żupanie*, „Na Rubieży" 2005, № 79,

с. 44, 47.

ТЛУМАЦЬКИЙ ПОВІТ

Гостів, ґміна Тарновиця – українсько-польське село, яке налічувало близько 2000 мешканців.

У вересні 1944 року бандерівцями був повішений греко-католицький священик, українець на прізвище Волощук, за те, що взяв участь у похороні вбитих декількома днями раніше десятьох поляків. Під час поховання він засудив вбивство, кажучи: «У чому ці поляки були винні? Залишилося стільки сиріт без батьків».

Джерело: H. Komański, *Powiat Tłumacz*, „Na Rubieży" 1998, № 32, с. 29.

Ляцьке Шляхетське, ґміна Марківці – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало понад 2800 мешканців; проживали тут також нечисленні євреї та німці.

У своїх спогадах Роман Зубер пише про українську вчительку Книгиницьку, яка 29 березня 1944 року його попередила про планований напад бандерівців: «Швидко йди до своїх знайомих поляків і скажи їм, щоб цієї ночі не спали вдома. Нехай десь заховаються». Інформувала про це також інших поляків.

Джерело: R. Zuber, *Rzeź Polaków* [fragment wspomnień], „Na Rubieży" 2004, № 76, с. 42.

РЯШІВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

БЕРЕЗІВСЬКИЙ ПОВІТ

Дилягова, ґміна Динів – польське село, в якому проживало кільканадцять українців.

У липні 1944 року члени УПА планували вбивство священиків, настоятеля Франциска Пасцяка та вікарія Казимира Пися з Дилягової. Обидва були попереджені знайомою вчителькою-українкою, заховалися в Динові та уникнули смерті.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Brzozów*, „Na Rubieży" 1999, № 39, с. 19.

Невістка, ґміна Ніздрець – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 400 мешканців.

У 1945 році українець Іван Киць був вбитий СБ ОУН в покарання за те, що попередив поляків про планований напад.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Brzozów*, „Na Rubieży" 1999, № 39, с. 22.

Селиська, ґміна Динів – польсько-українське село, яке налічувало близько 600 мешканців.

У 1946 році 5-особова українська родина була вбита СБ ОУН за те, що надавала допомогу полякам і попереджувала їх про небезпеку бандерівського нападу.

Джерело: A. Gołąb, *Powiat Brzozów*, „Na Rubieży" 1999, № 39, с. 23.

ЛІСЬКИЙ ПОВІТ

Балигород, ґміна Балигород – село, яке налічувало близько 1700 мешканців, населене в більшості євреями, а також поляками й українцями.

6 серпня 1944 року відділ УПА влаштував облаву на поляків, які виходили з костелу та на тих, які заховалися в будинках. Було розстріляно понад 40 осіб. Священик Юзеф Мєзін врятувався завдяки цьому, що за нього заступився місцевий греко-католицький священик, українець Оленько. Адвокат Станіслав Сметана врятувався завдяки допомозі місцевих українців, які його в себе заховали.

Джерело: ks. W. Piętowski, *Stosunki polsko-ukraińskie...*, с. 222.

Волковия, ґміна Волковия – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 560 мешканців.

У 1943 році секретар ґміни у Волковиї, Володимир, під час одного із зібрань солтисів, у кожному селі звелів організувати відповідну боївку, яка кожної хвилини буде готова «вибити поляків поголовно». Солтис села Буківець цей заклик засудив.

Джерело: ks. W. Piętowski, *Stosunki polsko-ukraińskie…*, с. 234.

Завіз, ґміна Волковия – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 600 мешканців.

У 1945 році українець звелів своїй дружині-польці, щоб вона покинула хату та заховалася в лісі. Вона повернулася наступного дня та вдома наштовхнулася на останки сина. Він служив в УПА і отримав наказ вбити матір. Імовірно, його вбив батько. Через деякий час, батька знайшли повішеним, з карткою на грудях «За зраду України».

Джерело: Свідчення Антоні Матушевського, [у:] Z. Ziembolewski, *W morzu nienawiści. O takich, którzy nie przestali być ludźmi*, Krosno 2001, с. 103–107.

Криве, ґміна Затварниця – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 980 мешканців.

У 1943 році українці Анна й Григорій Мисько та їхня теща були вбиті УПА за приховування поляків.

Джерело: H. Komański, M. Seredyński, *Powiat Lesko*, ч. 3, „Na Rubieży” 1998, № 29, с. 22; J. Pawłusiewicz, *Na dnie jeziora*, Warszawa 1981, с. 306.

Ропенка, ґміна Ропенка – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1100 мешканців.

Родина українця Ярослава Андруха з Ропенки у 1944 році приховувала поляка Мечислава Кольора.

Джерело: Спогад Ярослава Андруха, [у:] *1947. Пропам’ятна Книга…*, с. 492.

Творильне, ґміна Лютовиська – село, населене, в переважній більшості, українцями, в якому проживали дві польські родини; налічувало понад 900 мешканців.

18 січня 1945 року бандерівці вбили Марію Кухаж з двійкою дітей. Раніше вони приховувалися в української родини Галушків. «За приховування ляхів» Галушки (4 особи) також втратили життя.

Джерело: H. Komański, M. Seredyński, *Powiat Lesko*, ч. 3, „Na Rubieży” 1998, № 29, с. 33.

ЛЮБАЧІВСЬКИЙ ПОВІТ

Вілька Горинецька, ґміна Горинець – польсько-українське

село.

У травні 1944 року члени УПА атакували ближній Горинець. Як розповідає Анджей Літвак, тоді 6-річний хлопець, його мати вирішила втікати разом з сином. «Ми бігли через поле, а за нами гнався чоловік з сокирою. Він нас наздогнав і виявилося, що це був місцевий провідник УПА, який сказав матері, що гнався за нами, щоб захистити від своїх, потім показав нам напрямок втечі».

Джерело: Свідчення Анджея Літвака від лютого 2004 (у зборах Ромуальда Нєдзелька).

Нова Гребля, ґміна Олешичі – польсько-українське село.

У жовтні 1945 року за допомогу полякам була вбита українка Анна Петришин.

Джерело: H. Komański, *Powiat Lubaczów*, „Na Rubieży" 1995, № 11, c. 20.

Нове Брусно, ґміна Горинець – польсько-українське село.

28 березня 1945 року, за надавання допомоги полякам, були вбиті українці Ілько Баран та Стефан Кручко (разом з дружиною й дочкою).

Джерело: H. Komański, *Powiat Lubaczów*, „Na Rubieży" 1994, № 7, c. 17.

Радруж, ґміна Горинець – польсько-українське село.

За допомогу полякам у цьому селі було вбито двох українців, Яцину й Тарабана, цього останнього у 1946 році.

Джерело: H. Komański, *Powiat Lubaczów*, „Na Rubieży" 1994, nr 7, s. 18.

ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Іскань, ґміна Дубецько – село, яке налічувало понад 1300 мешканців, у більшості українців; поляки становили 15 відсотків населення.

У 1945 році українець Іван Кашицький, дружина якого була діячкою ОУН, попередив родину Яна Фурмана про небезпеку з боку бандерівців. За намовою Фурмана, більшість польських родин покинули село.

Джерело: Свідчення Казимира Фурмана, [у:] *W morzu nienawiści…*, c. 102–103.

Кузьмина, ґміна Кузьмина – село зі значною перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У ніч 2 листопада 1945 року мала місце атака сотні «Громенка». З пожежі врятувалося ледь декілька польських обійсть та п'ятнадцять українських садиб. Цієї ночі дві українські

родини надали захований кільком польським родинам, врятовуючи їм життя.

Джерело: H. Komański, *Powiat Przemyśl*, „Na Rubieży" 2002, № 64, с. 51.

ЯРОСЛАВСЬКИЙ ПОВІТ

Нелипковичі, ґміна В'язівниця – польсько-українське село, яке налічувало понад 88 мешканців.

27 березня 1945 року Михайло Гартлип, виконуючи нічну варту, разом з п'ятьма іншими поляками, членами УПА був забраний та підстрелений. За нього заступився його двоєкровний брат Прекащ, який належав до УПА.

Джерело: S. Kaniowska, Z. Kaniowska, *Byłyśmy świadkami*, „Na Rubieży" 1998, № 32, с. 18.

Ришкова Воля, ґміна В'язівниця – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1800 мешканців.

У 1945 році частина українців, разом з греко-католицьким священиком Теодором Левицьким, остерігали поляків перед нападами УПА.

Джерело: H. Komański, *Powiat Jarosław*, „Na Rubieży" 1998, № 32, с. 20.

Цитуля, ґміна Радава – село з перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1500 мешканців.

У 1945 році Ольга Бурштига та інша українка, Салка, та Дмитро Сидор і Олександр Величко були вбиті за «зраду України», тому що сприяли полякам, надавали їм допомогу, попереджали їх про бандерівців.

Джерело: H. Komański, *Powiat Jarosław*, „Na Rubieży" 1998, № 32, с. 13–14.

ЛЮБЛІНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

ГРУБЕШІВСЬКИЙ ПОВІТ

Обровець, ґміна Монятичі – село, населене 57 польськими родинами і кількома українськими.

На початку квітня 1944 року члени УПА вбили понад 40 поляків. Місцеві українці попередили своїх польських сусідів про напад, завдяки чому значна кількість мешканців вчасно сховалася в недалекому Славентині. У відплаті за попередження поляків, господарства українців були спалені.

Джерело: H. Smalej, *Zbrodnie ukraińskie na terenie gminy Moniatycze pow. Hrubieszów w latach 1939–1944*, Zamość 2003, c. 74 (на основі свідчення Станіслава Чекановського).

Ощів, ґміна Долобичів – польсько-українське село.

11 березня 1944 року солтис (українець Юрчак) скликав зібрання у Народному домі, нібито з метою запобігти етнічній боротьбі. Був запрошений також католицький священик. Ксьондза, який ішов на зібрання, зупинив місцевий українець, попередив його про небезпеку і завів до хати Пьотровських. Пізніше виявилося, що зібраних у Народному домі поляків чекала смерть від рук прибулої сюди сотні УПА. Врятувалися дві особи.

Джерело: J. Markiewicz, *Partyzancki kraj*, wyd. 2, Lublin 1985, c. 158–159.

ТОМАШІВСЬКИЙ ПОВІТ

Василів, ґміна Терношин – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1000 мешканців.

У 1943–1946 роках члени УПА вбили близько 90 поляків. 3 листопада 1943 року, в результаті нападу на хату Мацея Галаси, загинули чотири особи. «За декілька днів перед цим нападом, – згадує Владислав Галаса, – наш сусід-українець, приятель мого тата Мацея, застеріг його, щоб був напоготові, бо кажуть, що Владислав, твій син, у польській партизанці, і бандерівці можуть вас вбити. Тато скористався цим застереженням і потихеньку молодших дітей, збіжжя, трохи речей і частину худоби вивіз у рідні сторони, до Гути Ружанецької. Я, натомість, весь той час приховувався поблизу дому, у криївці. Виїхати з родиною ми вже не встигли. У вівторок були вбиті батьки [...] я сам врятувався дивом».

Джерело: W. Hałasa, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży” 1998, nr 27, s. 41.

Вишнів, ґміна Потуржин – українсько-польське село, населене понад 200 родинами.

Багато українців з цього села, «наражаючи власне життя (націоналісти з ОУН дуже суворо розправлялися зі „зрадниками”), попереджали поляків про наміри УПА і ОУН, між іншим, у березні 1944 року українець з Вишнева Симон Свідерський передав Вацлавові Пікулі інформацію про підготовки націоналістів до вбивства всіх поляків у селі. Після цього повідомлення, більшість польського населення залишили Вишнів та перемістилися на північно-західні території Томашівського повіту».

Джерело: *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski. Relacje, wspomnienia, opracowania, dokumenty*, oprac. I. Caban, Lublin 1997, c. 288.

Корчмин, ґміна Терношин – село зі значною перевагою українського населення над польським, яке налічувало близько 1100 мешканців; до 22 липня 1944 року в Рава-Руському повіті Львівського воєводства.

22 лютого 1944 року члени УПА напали на трьох поляків. Пилип Курпиш вирвався з рук нападаючих. «Використав несподіваний момент, – пише Катерина Курпиш, – і побіг у лісок поруч. Убивці почали стріляти. Були вже сутінки. Батько був у білій білизні, тому й не дуже помітний на фоні снігу. Йому вдалося втекти. Він добрався до якоїсь хати української родини. Там старший чоловік дав йому взуття, одяг і завів до двору в Корчмині».

У 1946 році бандерівці вбили чотирьох українців, які були проти вбивств поляків і раніше надавали їм допомогу: Івана Виграновського з дружиною, їхнього шурина Дмитра Какалюка та студента Івана Коваля.

Джерело: K. Kurpisz, *Byłam świadkiem*, „Na Rubieży” 1997, № 25, c. 14; H. Komański, M. Darowski, *Powiat Rawa Ruska*, ч. 1, там само.

Ликошин, ґміна Телятин – польсько-українське село, яке налічувало понад 500 мешканців.

28 серпня 1944 року члени УПА оточили польську частину Ликошина, вбивали витягнутих із хат та зустрічних мешканців. Маріанна Романчук з шестирічною дочкою вирішила втікати: «Ми почали тікати, а за нами групка дітлахів. Я сама не знала, куди біжу. Налякані й заплакані, ми забігли до обійстя Анни Новосад – українки. Мішаною польсько-українською мовою я почала благати, щоб вона нас заховала. Анна Новосад стояла налякана і

не могла вимовити слова. […] Одна з доньок Анни вибігла перед хату і крикнула матері: Не приймай ляхів, бо і нас вб'ють. Але втрутилася друга дочка, яка почала її намовляти, щоб нам допомогла. Анна Новосад, довго не роздумуючи, кивнула на нас і почала розпихати по різних закутках своєї хати. Завдяки ній ми уникнули неминучої смерті, а разом з нами четверо інших дітей».

Джерело: Свідчення Маріанни Романчук, [у:] *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski…*, с. 267.

Потуржин, ґміна Потуржин – село з перевагою українського населення над польським.

Станіслава Старчевська згадує атаку членів УПА на село 1 квітня 1944 року. «Мене зі сну вирвала стрілянина […] Я почала втікати, хоч не знала куди. Забігла до обійстя українця Іллі Радом'яка. Там вже було декілька поляків. Ми благали про захування. Господар без слів нас сховав у своїй хаті. Завдяки йому врятувалося мабуть десь 15 осіб».

Джерело: Свідчення Станіслави Старчевської, [у:] *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski…*, с. 274–275.

Терношин, ґміна Терношин – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало понад 1200 мешканців.

У ніч з 17 на 18 березня 1944 року УПА вбила близько 80 осіб. «Цієї ночі було також відмічено приклади героїзму деяких українців. Наприклад, Василь Костюх у своїй садибі затаїв близько 30 поляків, завдяки чому вціліли, між іншим, Франциск Вавжищук з родиною, Ян Копель, Владислав Пьотровський, Антоні Левандовський та Малонь з 4-особовою родиною».

У своїх спогадах Тадеуш Вольчик подає, що його родина про атаку була попереджена українцем Ґрохольським, а вижила, сховавшись у коморі іншого українця, Максима Біди, який приховував там ще кільканадцять осіб, переважно жінок з дітьми.

Джерело: *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski…*, с. 283. Єжи Венґерський подає, що атака відбулася з 18 на 19 березня і загинуло близько 60 осіб (*Armia Krajowa – oddziały leśne 19 pułku piechoty*, Kraków 1993, с. 41); T. Wolczyk, *Tarnoszyn w ogniu*, Chełm 1998, с. 23.

Ходиванці, ґміна Ярчів – польсько-українське село.

У ніч з 12 на 13 квітня 1944 року відбулася атака УПА на Ходиванці і колонію Плебанка. «Польські хати в Ходиванцях були тільки частково заселені, тому що багато поляків вже перемістилися на території, які контролював польський рух опору. Частина людей залишила село в день перед нападом, про підготовлюваний напад повідомлена однією з українок».

Джерело: *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski…*, с. 261–262.

ДОДАТОК
ПОЛЯКИ – З ДОПОМОГОЮ УКРАЇНЦЯМ

Белз, Сокальський повіт, Львівське воєводство

У 1945 році священик Каня під час проповіді засуджував польські напади на українців, за що УБ хотів його арештувати, отже влітку того ж року він утік з містечка. За українкою, Анною Кіт, священик Каня виставив їй римо-католицьке свідоцтво про народження.

Джерело: Спогад Петра Школи, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 215; Спогад Анни Кіт, дівоче Леськів, там само, с. 319.

Бінчарова, Новосанчівський повіт, Краківське воєводство

На початку липня 1947 року Семан Мадзелян, призначений разом з іншими мешканцями села до виселення в рамках операції «Вісла», був свідком, як старик-поляк знаком хреста благословляв кожну проїжджаючу підводу з від'їжджаючими українцями.

Джерело: Спогад Семана Мадзеляна, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 24 (у спогаді село зветься Більцарева); див. також: S. Madzelan, *Spowiedź z nie popełnionych grzechów*, [у:] *Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków*, Wrocław 1996.

Вербиця, Томашівський повіт, Ряшівське воєводство

Солдат ВП став на захист українки, яку бив інший солдат.

Джерело: Спогад Стефанії Левко, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 80.

Вільшаниця, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

Дві польки у Вільшаниці остерегли жінок, які поверталися з СРСР у Команчу, щоб ті оминули Угерці, тому що там військо.

Джерело: Спогад Юлії Кошіль, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 272.

Вітольдів, ґміна Порицьк/Павлівка, Волинське воєводство

Після вбивства 11 липня 1943 року членами УПА декількох поляків з родини Стащиків і Станкевичів з Володимира-Волинського, прибули озброєні польські залізничники, серед них брати Станкевичі. Вони піймали українця Штикалу як підозрюваного у вбивстві. Чеслав Стащик заступився за українця, стверджуючи, що той «не міг вбити». Штикалу відпустили вільно.

Джерело: AW II/2665, C. Staszczyk, *Oświadczenie w sprawie mordów w Kolonii Witoldów pow. Włodzimierz Wołyński gmina Poryck*, арк. 3–4.

Воля Крецівська, Сяніцький повіт, Ряшівське воєводство

Два поручики ВП погодилися на невиселення до СРСР однієї української родини з села.

Джерело: Спогад Юлії Шишко, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга...*, с. 89.

Горaєць, Любачівський повіт, Ряшівське воєводство

Марія Сиглова подає, що комендант міліції з Плазова, Хропуста, у травні 1947 року остеріг мешканців села Горaєць про заплановану акцію ВП. За словами Миколи Кошіля, поляк Леон Ґнєвік надавав захования українцям перед нападами війська.

Джерело: Спогад Марії Сиглової, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга...*, с. 148; Спогад Миколи Кошіля, там само, с. 157.

Гронзьова, Перемишльський повіт, Ряшівське воєводство

Настоятель греко-католицької парафії на прізвище Гамілка перед тим, як виїхав на Західні землі, багато разів відправляв недільні богослужіння для прикордонників у сторожовій вежі. «Він і солдати вважали, що Бог є один, а обряд – це вторинна річ».

Джерело: Свідчення Владислава Тарнавського, [у:] Z. Ziembolewski, *W morzu nienawiści...*, с. 119.

Губинок, Томашівський повіт, Люблінське воєводство

Українські мешканці Губинка, які хотіли уникнути виселення до СРСР, у римо-католицького священика купували свідоцтва про народження або переховувалися у польських родин.

У червні 1947 року ескорт залізничного транспорту затримував потяг для того, щоб конвойовані українські родини могли нарвати трави або взяти сіна для худоби. Люди отримували їжу тричі на день.

Джерело: Спогад Василя Сподарика, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга...*, с. 172, 174.

Гута Бжуська, Перемишльський повіт, Ряшівське воєводство

У січні 1946 року під час пацифікації ВП у Жогатині, Стефанія Тхір була підстрелена в ноги. Її відшукав брат і хотів завезти до лікарні в Сяноці, але по дорозі в селі Гута вони попали в облаву. В якійсь хаті вона залишилася зі старенькою жінкою, яка також не була в змозі втікати. Два польські солдати не підпалили хату, винесли дівчину на двір і прикрили периною. З усього села залишилася лише ця одна садиба, решта були спалені.

Джерело: Спогад Стефанії Тхір, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга...*, с. 203.

Дуньківці, Ярославський повіт, Ряшівське воєводство

У березні 1946 року полька Сімінська викликала українців, щоб ті пішли до її хати та рятували українських візників, яких там перетримував польський відділ.

Джерело: Спогад Марії Марушко, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга...*, с. 424.

Жогатин, Перемишльський повіт, Ряшівське воєводство

Два солдати ВП у селі Жогатин викликали лікаря до українки, яка погано почувалася після пологів.

Джерело: Спогад Мирона Паливоди, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 584.

Жужіль, Сокальський повіт, Львівське воєводство

За спогадами Петра Школи, в селі Жужіль станичний ОУН і його заступник з Жабча, у 1943–1944 роках приховували поляка, а пізніше мали в нього свою криївку. Однак, були ним видані.

ВОП, які тимчасово розташувалися в селі Жужіль, у 1946 році захистили мешканців від нападу белзьких міліціонерів. Комендант станиці ВОП у Жужелі, пор. Ринґвальський, допомагав українцям та роззброїв групу міліціонерів, які хотіли грабувати село.

Джерело: Спогад Петра Школи, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 214–216.

Загір'я, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

Під час виселення українців у 1946 році, поляк Касевич видавав українцям довідки їхньої лояльності.

Джерело: Спогад Степана Боївки, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 284.

Завадка Морохівська, Сяніцький повіт, Ряшівське воєводство

У січні, березні й квітні 1946 року відділи ВП пацифікували село. Загинуло близько 70 українців.

За спогадами Анни Баб'як, під час пацифікації під кінець січня, один із солдатів ВП не дозволив колезі застрелити молоду українську дівчину.

Джерело: Спогад Анни Баб'як, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 225.

Залужжя, Любачівський повіт, Ряшівське воєводство

Поручик ВП Микола Ґродзицький надавав допомогу, зібраним на станції в селі Залужжя українцям, особливо дітям і матері з новонародженою дитиною.

Джерело: Спогад Йосипи Жаркі, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, s. 400–401.

Ігровиця, Тернопільський повіт, Тернопільське воєводство

Полька Стефанія Сирока надала допомогу двом українцям з дивізії СС «Галичина», коли, втікаючи від радянських військ восени 1944 року, вони прийшли до її хати. Нагодувала їх і дала два цивільних вбрання свого чоловіка. Під час нападу бандерівців у січні 1945 року вони їй дарували життя.

Джерело: J. Białowąs, *Byłem świadkiem*, „Na Rubieży" 1998, № 26, с. 26–27.

Кам'янка, Сяніцький повіт, Ряшівське воєводство

15 квітня 1945 року поляк, в останню мить, остеріг українську родину Ковальчиків перед польським нападом.

Джерело: Спогад Володимира Ковальчика, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 101.

Команча, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

За словами Юлії Кошіль, 50 родин з Команчі від війта мали звільнення від виїзду в СРСР.

15 вересня 1945 року українці з ґміни Команча написали петицію до МГБ з проханням про невиселення. Петицію підтримали Рада і Управління ґміни Команча, війт ґміни Команча Станіслав Касевич та голова Ґмінного управління Союзу селянської взаємодопомоги у Команчі.

16 лютого 1946 року петицію до маршалка Ролі-Жимерського з проханням про невиселення лемків з ґміни Команча підписали солтиси: Радошиць, Команчі, Довжиці, Туринського, Явірника, Ослав'я.

23 березня 1946 року в ході спалення села відділом УПА, мало не був знищений монастир сестер назаретянок, дуже заслужених для місцевого лемківського й польського населення. Завдяки втручанню командира місцевої клітини ОУН «Макаренка», монастир пощадили. Нападаючі погодилися також на подальше в ньому перебування сестер, що в той час було абсолютно неможливим.

Джерело: Спогад Юлії Кошіль, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 273; AMSWiA, MAP, sygn. 304; AAN, Główny Przedstawiciel Rządu ds. Ewakuacji Ludności Ukraińskiej, sygn. 397/164; M. Koprowski, *Nazaret na stokach Birczy*, „Gość Niedzielny" 2001, № 37.

Коросно, Короснянський повіт, Ряшівське воєводство

Мешканці Коросна – Л. Зайдель, Й. Пшибила та інженер Г. Вуйтович – 29 березня 1946 року звернулися з проханням до Владислава Ґомулки, щоб не виселяти лемків.

Джерело: AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 21/3.

Корчмин, Томашівський повіт, Люблінське воєводство

26 червня 1947 року відділ ВП, як свідчить Йосип Лапчук, проводив облаву на бандерівців. Молодь встигла втекти, отже було заарештовано 54-річного Семена Лапчука. Його вели через кладку на Річиці два солдати. Один з них зіштовхнув Семена у воду і хотів втопити. Тоді другий солдат вскочив і врятував його. Лапчук був осаджений у таборі в Явожні, де він у січні 1948 року загинув.

За словами Анни Кіт, дівоче Леськів, 24 червня 1947 року військо арештувало її батька та Марка й Дмитра Бісів. Солтис Корчмина Мартин Ліпінський заступився перед офіцерами ВП за

арештованими українцями.

Джерело: Спогад Йосипа Лапчука, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 316, 331; Спогад Анни Кіт, там само, с. 323.

Куляшне, Сяніцький повіт, Ряшівське воєводство

Солтис Куляшного, Петро Дембіцький та солтиси: Щавного, Височан, Полонної, Морохова, Репеді, Прибишева й Мокрого, 11 лютого 1946 року підписали петицію до Президії Ради Міністрів з проханням про невиселення лемків з ґміни Куляшне.

Джерело: AAN, Urząd Rady Ministrów, sygn. 14/19.

Ліcько, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

Ліський староста Павлусевич уможливлював уникання українцями виселення до СРСР.

Джерело: AMSWiA, MAP, sygn. 304.

Луг, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

У лютому 1947 року група членів УПА з'явилася в знайомої польської родини для того, щоб поїсти. Дочка господарів запропонувала, що вона їх заховає, однак вони не погодилися.

Джерело: Спогад Михайла Шиманського, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 368.

Любачів, Любачівський повіт, Ряшівське воєводство

За словами священика Мищишина, після того, як польський солдат убив українську дитину, римо-католицький священик, декан Собчинський з Любачева сказав: «солдат заплямив польський мундир кров'ю невинної дитини».

Полька, дружина українця Стронського, після вбивства її чоловіка поляками, відреклася від польськості і хотіла охрестити дитину в церкві у Любачеві.

Джерело: Спогад о. Мирослава Мищишина, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 340–341.

Мельники, Любачівський повіт, Ряшівське воєводство

У лютому 1947 року Ольга й Зося Петрівські з Мельників надали захування членам УПА.

Джерело: Спогад Михайла Шиманського, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, s. 369.

Миколаїв, Жидачівський повіт, Станіславівське воєводство

За словами Ярослава Пришляка, 10 вересня 1939 року, з ініціативи ОУН, у Миколаєві та околицях вибухнуло збройне повстання проти польської влади, яку трактувалося як «окупаційну». Затята боротьба тривала декілька днів. Каральна військово-поліцейська експедиція дійшла до Миколаєва. Там було спалено господарські будівлі батька Пришляка. Його хотіли застрелити, але на його захист став католицький настоятель парафії та польські сестри-служебниці, які обслуговували будинок

для престарілих.

Джерело: Я. Пришляк, *За Україну! Записки члена ЗП УГВР*, Миколаїв–Монтреаль–Львів 1999, с. 12–13.

Мізоч, Здолбунівський повіт, Волинське воєводство

Наприкінці серпня 1943 року члени УПА вбили близько 100 осіб. Перед нападом, за відмову вступу до УПА, був убитий, разом з родиною, столяр, українець на прізвище Захмаст (або Захмач). Врятувався тільки його 8–9-річний син, яким попіклувалися поляки.

Джерело: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 977–980.

М'якіш Новий, Ярославський повіт, Ряшівське воєводство

Деякі поляки з М'якіша Нового плакали й прощалися з українцями, яких виселяли на захід.

Джерело: Спогад Петра Коваля, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 412.

Новий Люблинець, Любачівський повіт, Ряшівське воєводство

У березні 1945 року поляк Коваль попереджав українців про запланований напад на Новий Люблинець.

Джерело: Спогад Агафії Грицько, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 377.

Новосілки, Грубешівський повіт, Люблінське воєводство

Православний священик з Новосілок, Микола Гольц, разом з місцевим римо-католицьким священиком, на зламі березня й квітня 1944 року об'їжджали навколишні села, щоб запобігти польсько-українській боротьбі.

Джерело: Свідчення Юрія Макара, [у:] *Холмщина і Підляшшя в першій половині XX століття*, Львів 2003, с. 51.

Новосільки Козицькі, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

Священик Ричан рятував своїх знайомих, молодих українців, від мобілізації до УПА, виставляючи їм римо-католицькі свідоцтва про народження, через що вони не підлягали призову до сотні.

У селі діяла захоронка для дітей, якою опікувалися п'ять римо-католицьких сестер. Їхня настоятелька, сестра Червець, «рятувала здоров'я і життя всім, без винятку, навіть бандерівцям, пораненим у боях з польським і радянським військами або міліцією. Її дуже поважали. За такого роду діяльність вона могла понести сувору кару. Вона напевно це розуміла, але для неї не було поляків чи русинів, а просто люди».

Полька Марія Сидор переховувала пораненого стрільця з сотні. «Чи могла відмовити йому захований, знаючи його від дитини і раніше з ним друживши?».

Джерело: Свідчення Владислава Тарнавського, [у:] Z.

Ziembolewski, *W morzu nienawiści…*, с. 116–119.

Павлокома, Березівський повіт, Ряшівське воєводство

3 березня 1945 року відділ АК «Вацлава», підтримуваний поляками з навколишніх місцевостей, у відплаті за попереднє викрадення УПА 10 мешканців Павлокоми і 3 мешканців Динова, зробив напад на село. Було розстріляно від 120 до 150 українців (згідно українських даних – понад 360).

Після операції «Вісла», здійсненої у 1947 році, у польських господарів приховувалися три колишні члени УПА, які походили з Павлокоми.

Джерело: Z. Konieczny, *Był taki czas. U źródeł akcji odwetowej w Pawłokomie*, wyd. 2 rozsz., Przemyśl 2005, с. 64. Пор. також: П. Потічний, *Павлокома. Історія села 1441–1947*, Львів 2001; *Даровано життя, щоб правду розказати. Павлокома 3 III 1945*, опрац. Є. Місило, М. Паньків, Варшава 2006.

Пискоровичі, Ярославський повіт, Ряшівське воєводство

17 квітня 1945 року в результаті нападу на село відділів Національної військової організації під командуванням «Меви» і Юзефа Задзерського «Волиняка», загинуло, за різними оцінками, від 120 до 400 українців.

Під час польського нападу один із поляків сховав, а потім весь тиждень переховував, українку Анну Сороку.

За словами Анни Папи, комендант міліції, Юзеф Бружко відмовився від участі в акції на Пискоровичі, за що був польським відділом застрелений. Під час нападу польська родина надала захування українській родині.

Джерело: Спогад Анни Сороки, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 470; Спогад Анни Папи, [у:] там само, с. 473.

Підлужжя, Дубенський повіт, Волинське воєводство

1 червня 1943 року члени УПА вбили двох працівників млина, в тому числі Євгена Чарнецького, шанованого як поляками, так і українцями, за неупередженість і чесність. Вацлав Чарнецький згадує, що вже в середині 1942 року деякі українці остерігали всіх трьох братів Чарнецьких, щоб вони не ночували в хатах.

У ході організації похорону дбох убитих поляків, брати Чарнецькі зустріли компанію угорських солдатів під командуванням знайомого їм поручика: «Він нас питав, чи в нас є підозра, з якого села можуть походити вбивці. Ми не могли нічого сказати, бо брат з усіма жив у згоді!… Тоді поручик Кечкейс своїм солдатам наказав оточити кілька найближчих хат і їх підпалити. Мій брат Стефан почав істерично кричати: «Там жінки й діти! Тільки не це! Не поглиблюйте ненависті!». Я підтримав брата. Поручик ще раз до мене звернувся, просто вимагаючи, щоб я

сказав, на кого падає хоч якась тінь підозри. Я йому сказав, що навіть якби я знав, то не хочу відплачувати тим самим, людям, які, можливо, і винні. На другий день ми поховали брата на кладовищі в Дубні. Він осиротив дружину та двох дітей. Через деякий час від доброзичливих українців ми дізналися, що того дня нас з братом Стефаном також мали вбити».

Джерело: AIPN, 27 WDAK, VIII/6, Свідчення Вацлава Чарнецького, арк. 15.

Потік, Білгорайський повіт, Люблінське воєводство

У 1942–1944 роках польські сусіди надавали захування й допомогу родині українки Марії Джус, яка мусила приховуватися від польських банд.

Джерело: Спогад Марії Джус, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 477.

Річки, Рава-Руський повіт, Львівське воєводство – село з перевагою польського населення над українським, яке налічувало близько 2000 мешканців.

На початку травня 1944 року УПА розпочала акцію вбивства польських жінок – дружин українців. Щоб чоловіки не ставали тому на перешкоді, їх було викликано на збори в будинок культури, а члени УПА пішли вбивати дружин. Тоді, серед інших, загинула Агнешка Морозова, дівоче Жилаківна, а дві її дочки (3-річна й 11-місячна) були поранені. Нещасним чоловіком-українцем та його дочками опікувалися монашки в Ярославі.

Джерело: J. Węgierski, *Armia Krajowa – oddziały leśne…*, с. 41.

Ришкова Воля, Ярославський повіт, Ряшівське воєводство

Весною 1946 року польський солтис Ришкової Волі, Ризнер, уможливив 8 українським родинам з колонії Ходані уникнення виїзду до СРСР.

Джерело: Спогад Володимира Слюсара, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 486.

Сливниця біля Красичина, Перемишльський повіт, Ряшівське воєводство

Священик Ян Лясек українським греко-католикам видавав «латинські» свідоцтва про народження, щоб захистити їх від виселення до СРСР.

Джерело: Свідчення Августа-Станіслава Фенчака, [у:] Z. Ziembolewski, *W morzu nienawiści…*, с. 129–131.

Сорогів Горішній, Сяніцький повіт, Ряшівське воєводство

Солтис громади Сорогів Горішній, 15 вересня 1945 року звернувся до Польського військового командування у Сяноці з проханням не виселяти українців. Їхню лояльність підтвердив комендант поста ГМ у Юрівці, Пінчинський.

Джерело: AMSWiA, MAP, sygn. 304.

Сянік, Сяніцький повіт, Ряшівське воєводство

За словами Юлії Шишко, Станіслав Ґібала остеріг українця Володимира Тимця перед арештом і смертю, які йому загрожували.

Повітова міжпартійна комісія з примирення у Сяноці, 6 жовтня 1945 року звернулася петицією до МГБ у справі призупинення виселення лемків та відсунення їх від акції війська. Петицію підписав також голова Повітової національної ради у Сяноці, Михайло Ґуля.

Джерело: Спогад Юлії Шишко, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 91; AMSWiA, MAP, sygn. 304.

Телятин, Томашівський повіт, Люблінське воєводство

У 1946 році місцеві солдати Армії Крайової приховували від виселення до СРСР українську родину, яка втекла зі Жнятина (Сокальський повіт). Тут також українцям допомагав місцевий поляк на прізвище Поляк.

Джерело: Спогад Марії Луцась, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 198.

Угринів, Сокальський повіт, Львівське воєводство

12 червня 1946 року один з офіцерів ВП передав українцям з Угринова інформацію, щоб вони сховалися, тому що через три дні закінчується угода про виселення до СРСР, отже, той, хто не встигне виїхати, того вже не виселять.

Джерело: Спогад Степана Мацієвича, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 124.

Улюч, Березівський повіт, Ряшівське воєводство

У 1945 році старша полька протестувала проти грабування ВП українських родин в Улючі.

Джерело: Спогад Михайла Полянського, [у:] *1947. Пропам'ятна Книга…*, с. 500.

Царинське, Ліський повіт, Ряшівське воєводство

У січні або лютому 1946 року взвод ВП отримав завдання виселити село. Був, однак, оточений сотнею «Біра» і, в порозумінні з українським солтисом та командиром сотні, не виконав депортації.

Джерело: G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach…*, с. 287–288.

СКОРОЧЕННЯ

27 WDAK – 27 Wołyńska Dywizja Piechoty Armii Krajowej (27 Волинська дивізія піхоти Армії Крайової)

AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie (Архів нових актів у Варшаві)

AIPN – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (Архів Інституту національної пам'яті у Варшаві)

АК – (поль.) Армія Крайова

AMSWiA – Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w Warszawie (Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації у Варшаві)

AW – Archiwum Wschodnie w Warszawie (Східний архів у Варшаві)

BOss – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Бібліотека Національного закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві)

ВОП – Wojska Ochrony Pogranicza (Війська охорони прикордоння)

ВП – Військо польське

MAP – Ministerstwo Administracji Publicznej (Міністерство публічної адміністрації)

MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (Міністерство публічної безпеки)

МГБ – (поль.) Міністерство громадської безпеки

МО – Milicja Obywatelska (Громадянська міліція)

ОУН – Організація Українських Націоналістів

СБ ОУН – Служба безпеки Організації Українських Націоналістів

СЗБ – Związek Walki Zbrojnej (Союз збройної боротьби)

УПА – Українська Повстанська Армія

БІБЛІОГРАФІЯ

Anczarski Józef, ks., *Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce Wschodniej 1939–1946*, Kraków 1996.

Antypolska akcja nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Rady Głównej Opiekuńczej 1942–1944, wst. i oprac. Lucyna Kulińska i Adam Roliński, Kraków 2004.

Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje, red. nauk. Grzegorz Motyka, Dariusz Libionka, Warszawa 2003.

Bąkowski Władysław, *Zagłada Huty Pieniackiej*, Kraków 2001.

Białowąs Jan, *Wspomnienia z Ihrowicy na Podolu. Banderowska rzeź ludności polskiej w Wigilię 1944 roku*, b.m.w. 1997.

Blicharski Czesław, *„Petruniu ne ubywaj mene!". Czystka etniczna w wykonaniu nacjonalistów ukraińskich na terenie województwa tarnopolskiego*, Biskupice 1998.

Bracia zza Buga. Wspomnienia z czasu wojny, zebrał Jan Turnau, Lublin 1999.

Budzisz Feliks, *Z ziemi cmentarnej*, Gdańsk 1998.

Caban Ireneusz, *Na dwa fronty. Obwód AK Tomaszów Lubelski w walce z Niemcami i ukraińskimi nacjonalistami*, Lublin 1999.

Царук Ярослав, *Трагедія волинських сіл 1943–1944. Українські та польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район*, Львів 2003.

Cybulski Henryk, *Czerwone noce*, Warszawa 1969.

Dębski Włodzimierz Sławosz, *Było sobie miasteczko. Opowieść wołyńska*, Lublin 2006.

Dębski Włodzimierz Sławosz, *W kręgu kościoła kisielińskiego, czyli Wołyniacy z parafii Kisielin*, Lublin 1994.

Dobrzański Mieczysław, *Gehenna Polaków na Rzeszowszczyźnie 1938–1948*, Wrocław 2002.

Filar Władysław, *Przed akcją „Wisła" był Wołyń*, wyd. 2, Warszawa 2000.

Filar Władysław, *Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Studium historyczno-wojskowe zmagań na Wołyniu w obronie polskości, wiary i godności ludzkiej*, Toruń 2004.

Garbowski Henryk, *Polesie Wołyńskie pod okupacją niemiecką*, Warszawa 2003.

Gawryś Cezary, *Ścieżki ocalenia*, Warszawa 1997.

Gross Edward, *Zbrodnie Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Głogów 1999.

Hryciuk Grzegorz, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005.

Janicki Zenobiusz, *W obronie Przebraża i w drodze do Berlina*,

Lublin 1997.

Jastrzębski Stanisław, *Ludobójstwo ludności polskiej przez OUN-UPA w województwie stanisławowskim w latach 1939–1946*, Warszawa 2004.

Jastrzębski Stanisław, *Martyrologia polskiej ludności w województwie lwowskim w latach 1939–1947*, [Katowice 2004].

Jastrzębski Stanisław, *Oko w oko z banderowcami. Wspomnienia małoletniego żołnierza Armii Krajowej*, Warszawa 1996

Kanas Jan, *Podolskie korzenie*, Lublin 2002.

Karczowani, „Karta" 1992, nr 8 (relacje).

Karłowicz Leon, *Jastrzębiacy. Historia oddziału i batalionu por. „Jastrzębia" w 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej*, Lublin 1999.

Karłowicz Leon, *Ludobójcy i ludzie*, Lublin 2000.

Komański Henryk, Siekierka Szczepan, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939–1946*, Wrocław 2004.

Konieczny Zdzisław, *Był taki czas. U źródeł akcji odwetowej w Pawłokomie*, Przemyśl 2000; wyd. 2 rozsz., Przemyśl 2005.

Konieczny Zdzisław, *Stosunki polsko-ukraińskie na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, Wrocław 2006.

Konieczny Zdzisław, *Zmiany demograficzne w południowo-wschodniej Polsce w latach 1939–1950*, Przemyśl 2002.

Krzemionowska-Łowkis Helena, *Wołyń – opowieści prawdziwe*, Janów Lubelski 2003.

Kubów Władysław, *Polacy i Ukraińcy na Podolu. Tragedia Polaków w Berezowicy Małej koło Zbaraża*, Wrocław 1997.

Kubów Władysław, *Terroryzm na Podolu*, Warszawa 2003.

Kulińska Lucyna, *Dzieci Kresów*, Warszawa 2003.

Kulińska Lucyna, *Dzieci Kresów II*, Kraków 2006.

Kulińska Lucyna, *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947*, t. 1, Kraków 2002.

Kulińska Lucyna, *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947*, t. 2: *Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW*, Kraków 2003.

Kwestia ukraińska i eksterminacja ludności polskiej w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego 1942–1944, wst. i oprac. Lucyna Kulińska i Adam Roliński, Kraków 2004.

Lubieniecka-Baraniak Krystyna, *Gdy brat staje się katem. Opowieść dokumentalna*, Szczecinek 2007.

Markiewicz Jerzy, *Partyzancki kraj*, wyd. 2, Lublin 1985.

Mazur Grzegorz, *Pokucie w latach drugiej wojny światowej. Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia*, Kraków 1994.

Motyka Grzegorz, *Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej*, [y:] *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, red. Krzysztof Jasiewicz, Warszawa 2002.

Motyka Grzegorz, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa 1999.

Motyka Grzegorz, *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006.

„Na Rubieży" 1993–2007, nr 1–92 (opracowania i relacje dotyczące zbrodni nacjonalistów ukraińskich).

Okrutna przestroga, oprac. Jerzy Dębski i Leon Popek, Lublin 1997.

Oliwa Apolinary, *Gdy poświęcano noże*, Opole 1973.

Паньків Марія, *Віра – надія – любов*, т. 1–2, Варшава 2001–2005.

Partacz Czesław, Łada Krzysztof, *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, Toruń 2004.

Pater Tadeusz, ks., *Oczyma i sercem. Wieś Rumno w latach 1939–1945*, t. 1–2, Przemyśl 2000.

Pawłusiewicz Józef, *Na dnie jeziora*, Warszawa 1981.

Peretiatkowicz Adam, *Polska samoobrona w okolicach Łucka*, Katowice 1995.

Peretiatkowicz Adam, *Wołyńska samoobrona w dorzeczu Horynia*, Katowice 1997.

Piętowski Władysław, ks., *Stosunki polsko-ukraińskie po wybuchu II wojny światowej. Zarys*, mps, Czarna k. Łańcuta 1988.

Piotrowski Czesław, *Krwawe żniwa nad Styrem, Horyniem i Słuczą*, Warszawa 1995.

Piotrowski Tadeusz, *Genocide and Rescue in Wolyn. Recollections of the Ukrainian Nationalist Ethnic Cleansing Campaign against the Poles during World War II*, Jefferson, NC, 2000.

Polacy i Ukraińcy dawniej i dziś, red. Bogumił Grott, Kraków 2002.

Polacy i Ukraińcy – zabliźnić rany, oprac. Leon Żur, Suwałki 2001.

Poliszczuk Wiktor, *Dowody zbrodni OUN i UPA*, Toronto 2000.

Poliszczuk Wiktor, *Gorzka prawda. Cień Bandery nad zbrodnią ludobójstwa*, Warszawa 2006.

Poliszczuk Wiktor, *Gwałt na prawdzie o zbrodniach OUN Bandery*, Toronto 2003.

Poliszczuk Wiktor, *Nacjonalizm ukraiński w dokumentach*, cz. 2: *Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku*, Toronto 2002.

Poliszczuk Wiktor, *Nacjonalizm ukraiński w dokumentach*, cz. 3:

Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku, Toronto 2003.

Polska–Ukraina: trudne pytania, t. 1–10, Warszawa 1998–2006.

Popek Leon, *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997.

Pro memoria o sytuacji w kraju (1941–1944). Raporty Departamentu Informacji Delegatury Rządu RP na Kraj o zbrodniach na narodzie polskim, oprac. J. Gmitruk, A. Indraszczyk i A. Koseski, Warszawa 2004.

Prus Edward, *Atamania UPA. Tragedia kresów*, Wrocław 1996.

Prus Edward, *Stepan Bandera (1909–1959). Symbol zbrodni i okrucieństwa*, Wrocław 2004.

Prus Edward, *Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN*, Wrocław 1998.

Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946, oprac. Eugeniusz Misiło, t. 1–2, Warszawa 1996–1999

Różański Eugeniusz, *Na wołyńskich kresach. Najeźdźcy i sąsiedzi*, Wrocław 2004.

Różański Eugeniusz, *Nie każdy Ukrainiec był Polakowi wilkiem. Ukraińcy, którzy potępiali ideologię głoszoną przez OUN-UPA, ostrzegali Polaków przed napadami, ukrywali ich i bronili przed śmiercią, nie szczędząc przy tym własnego życia*, cz. 1, „Na Rubieży" 2003, nr 65; cz. 2, *Там само*, 2003, nr 67; cz. 3, *Там само*, 2003, nr 67.

Сергійчук Володимир, *Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації*, Київ 2003.

Siekierka Szczepan, Komański Henryk, Bulzacki Krzysztof, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich w województwie lwowskim 1939–1947*, Wrocław 2006.

Siemaszko Władysław, Siemaszko Ewa, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1–2, Warszawa 2000.

Smalej Henryk, *Zbrodnie ukraińskie na terenie gminy Moniatycze pow. Hrubieszów w latach 1939–1944*, Zamość 2003.

Sowa Andrzej Leon, *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947*, Kraków 1998.

Srokowski Stanisław, *Nienawiść (opowiadania kresowe)*, Warszawa 2006.

Stański Zygmunt, Stański Witold, *Poryck, miasteczko kresowe – symbol tragedii Polaków na Wołyniu*, Toruń 2005.

Stopyra-Gawrońska Janina, *Bez dzieciństwa*, Warszawa 1997; wyd. rozsz., Grajewo 2003.

Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004, red. Bogumił Grott, Warszawa 2004.

Szawłowski Ryszard, *Wojna polsko-sowiecka 1939. Tło polityczne, międzynarodowe i psychologiczne. Agresja sowiecka i polska obrona. Sowieckie zbrodnie wojenne i przeciw ludzkości oraz zbrodnie ukraińskie i białoruskie*, t. 1–2, wyd. 3, Warszawa 1997.

Szcześniak Antoni, Szota Wiesław, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973.

Śladami ludobójstwa na Wołyniu. Okrutna przestroga, cz. 2, oprac. Leon Karłowicz i Leon Popek, Lublin 1998.

Śladewska Monika, *Z Kresów Wschodnich na Zachód*, Wrocław 2001.

Świadkowie mówią, oprac. Stanisław Biskupski, Warszawa 1996.

Torzecki Ryszard, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.

Turowski Józef, *Pożoga. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK*, Warszawa 1990.

Turzański Kazimierz, *Eksterminacja ludności polskiej na Trembowelszczyźnie w latach 1939–1946*, Wrocław 2003.

1947. Пропам'ятна Книга. Зібрав та до друку зладив Богдан Гук, Варшава 1997.

Urban Wincenty, ks. bp, *Droga krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945*, Wrocław 1983.

Węgierski Jerzy, *Armia Krajowa na południowych i wschodnich przedpolach Lwowa*, Kraków 1994.

Węgierski Jerzy, *Armia Krajowa na zachód od Lwowa*, Kraków 1993.

Węgierski Jerzy, *Armia Krajowa – oddziały leśne 19 pułku piechoty*, Kraków 1993.

Węgierski Jerzy, *Armia Krajowa w Okręgach Stanisławów i Tarnopol*, Kraków 1996.

Węgierski Jerzy, *W lwowskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1989.

Wołczański Józef, ks., *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945. Materiały źródłowe*, cz. 1–2, Kraków 2005–2006.

Wołyń – Galicja Wschodnia 1943–1944. Przewodnik po polskich i ukraińskich źródłach archiwalnych, t. 1, red. Daria Nałęcz, Hennadij Boriak, Warszawa–Kijów 2003.

Wołyński testament, oprac. Leon Popek, Tomasz Trusiuk, Paweł Wira, Zenon Wira, Lublin 1997.

Закерзоння. Спомини вояків УПА, опрац. Богдан Гук, т. 1–5, Варшава 1994–2005.

Zawilski Apoloniusz, *Znów ożywają kurhany*, Wrocław 1997.

Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na ludności cywilnej w

południowo-wschodniej Polsce (1942–1947), red. Zdzisław Konieczny, Przemyśl 2001.

Ziembolewski Zbigniew, *W morzu nienawiści. O takich, którzy nie przestali być ludźmi*, Krosno 2001.

Żołnowski Władysław, *W trzecią noc po Wielkiejnocy*, Opole 2004.

Żur Leon, *Mój wołyński epos*, Suwałki 1997.

Archiwum Akt Nowych:

Delegatura Rządu na Kraj, Departament Informacji i Prasy

Armia Krajowa, Komenda Obszaru Lwów

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:

27 Wołyńska Dywizja Armii Krajowej

Archiwum Wschodnie Ośrodka KARTA w Warszawie:

Relacje dotyczące zbrodni ukraińskich na ludności polskiej

Materiały Rady Głównej Opiekuńczej (kopie z Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu)

Materiały Józefa Opackiego dotyczące zbrodni ukraińskich w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu w latach 1939–1945 (kopie z Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu)

ПОКАЖЧИК ОСІБ

Адамів Адам
Адамкевич Анна
Адамкевич Валерія
Адамович-Радзишевська Тереза
Адамовичі
Адамці
Адам'як Антоні, о., єпископ
Адашинський Станіслав
Александрова
Анастазій
Анджеєвська Гонората
Андрей
Андрій
Андрух Ярослав
Андрушко
Аршаль Ґеновефа
Аршаль Зигмунт
Атабаші
Б. Ян
Бабій
Бабій Грицько
Баб'юк Дмитро
Баб'як Анна
Баб'як Дмитро
Багінська Маріанна
Багінський Ґраціан
Багінський Ігнатій
Багінський Тадеуш
Багінський Ян
Багінські
Баґнетські
Бадур Роман
Баєвич Дзюнка
Базелюк Петро
Бака, о.
Балицький, о.
Бала Петро
Балут Ян
Бамбула Петро
Бандера Степан
Бандура Броніслава

Бандура Іван
Бандура Степан
Бандура Томаш
Баня Казимир
Баран Іван
Баран Ілько
Барановський Павло, о.
Баранська Олександра
Баранська Марія
Баранський
Баранські
Барвінська Стефанія
Барвінський Зенон
Барильська Юзефа
Бармінський Зигмунт, о.
Барнась Альбін, о.
Басюк Альоша
Баторина Стефан
Батринчук
Бацаєвська Маріанна
Бацлавська Мирослава, дівоче Косинська
Бачевич Станіслав
Бачек Пилип
Бачинська Оксана
Бачинський Юліан, о.
Бачки
Беднарський Болеслав
Беднарчук
Белей Анна
Бенедик Володимир (Дмитро)
Бербець Михайло
Березовський
Березовський Василь
Березюк, о.
Березюк Іван
Березюк Юзеф
Берлінґ Збігнев
Бернардт Петро
Беца
Бєджицька Анелія, дівоче Мацюк
Бєлецький Микола, о.
Бєлявські
Бєрнатський Мечислав
Бєрнатські

Бжузек Флоріан
Бжузек Станіслава
Бздюх Данута
Бидихай Станіслав
Біда Максим
Бізунь Станіслав, о.
Білик Ілля
Білінська
Білінський Владислав
Білінський Владислав, о.
Білінський Михайло
Білінський Стефан
Білінський Ян, о.
Білоус Лука
Біндура
Біс Дмитро
Біс Марко
Біскупський Станіслав
Блажеєвський Станіслав
Блашків Кароль
Блоховські
Богатюк, о.
Богданець Богдан
Богданець Сергій
Богусевич Яніна, дівоче Крушельницька
Богуславський Гаврило, о.
Богуславський Ростислав
Боднар Василь
Бонк Ванда
Бонк Маріанна
Бонкова
Бонковський Владислав
Бліхарський Чеслав
Блошки
Блошко Маруся
Бобошко
Боївка Степан
Бойчук Костянтин
Бойчун Омелян
Болеховський Венедикт
Болеховський Владислав
Бондаренко
Бондарук Іван
Бондарчук Барбара

Бондарчук Степан
Борейки
Борейко Надя
Борейко Петро
Борек Юзеф
Борецька Агата
Борецький Гілари
Борецький Пилип
Борковська
Боровець Максим «Тарас Бульба»
Боровський
Боровський Валентин-Ян
Бородзей Софія, дівоче Улевич
Боронь
Бортничук
Борута Казимира
Борута Павло
Босаковський Едмунд
Боцманюк Василь
Боці
Боць Євдокія
Бочковський Ян
Боярська Анна
Боярський Тадеуш
Бранський Олександр
Братковський Мечислав
Брикс Абрам
Брода Фелікс
Брудзинська Стефанія
Брудзинська Юзефа
Бружко Юзеф
Буба Павло
Бублинська Чеслава
Буздик Петро
Буковський Зигмунт
Буланчук
Буланчук Онуфрій
Бульзацький Кшиштоф
Бураковська Марцеля
Бурда Юзеф, о.
Бури Павло
Бурко Василь
Бурська
Бурштиґа Ольга

Бусько Ярослав
Бучинські
Бучко Чеслав
Бучковський Людовик
Бялковські
Бяловонс Казимира
Бяловонс Ядвіга
Бяловонс Ян
Вавжиняк Олександр
Вавжиняк Станіслав
Вавжищук Франциск
Вадинюк
Ваколюки
Валік Томаш
Вальницький, о.
Вальтер Ядвіга
Вальчак Антоні
Варвинова Олена
Вароновичі (Вавриновичі)
Вархал Петро
Василевська Ольга
Василевська Розалія
Василь
Васильчишин Петро
Ватрас Марія
Величко Олександр
Велишний Микола
Венґерський Єжи
Венґжин Михайло
Венґжинська Текля
Верещинський Ян
Вернер Антоні
Вернер Ришард
Вернер Ян
Вернери (Boremel)
Вернери (Podsielecze)
Верник Ромуальд
Вєльош Розалія, дівоче Бойко
Вєжбицький Мечислав
Вєжбицький Ян
Виграновський Іван
Вижиковський Домінік, о.
Винничук
Високульський Дмитро

Витрикуш Павло
Вичинюк
Вишневський Олександр
Вишневські
Вігиринський (Вігоринський) Микита
Відмук Софія
Відринські
Вільк Станіслава
Вільковські
Вільчек Галина, дівоче Салецька
Вінярські
Віра Зенон
Віра Павло
Вітковський Дмитро «Круць»
Вітомський Казимир
Влосовська Гелена
Влощинська Анна
Влощинський Павло
«Вовк»
Вовк Мирон
Вовк Михайло
Вознюк Адам
Воєвудка Яніна
Вознюк Славко
Войдила Марія
Войдила Юзеф
Войдила Ян
Войтків Ян
Войтовичі
Войцеховська
Войцеховська Леонтина
Войцеховський
Войцешак Збігнев
Волинець
Володимир
Волошин Ярина
Волощук
Волощук Юзеф
Волчанський Юзеф, о.
Вольна
Вольський Владислав
Вольчик Тадеуш
Вонсек Болеслав
Вонсек Казимир

Вонсек Ян
Воскресінська Мечислава
Врублевський Ян-Генрік
Вуйтович Г.
Вуйцик Олександра
Вур Валентин
Гаврилюк
Гаврилюк
Гаврилюк Катерина
Гаврилюк Оксана
«Гайдамака»
Гайдамович Евеліна, дівоче Баґінська
Галаса Владислав
Галаса Мацей
Галушки
Галь
Гамілка
Гапина
Гап’як
Гаркіс Артем
Гарсдорф Софія
Гартвіг Станіслава
Гартліп Михайло
Гарц Зигмунт
Гас (Гасс)
Гасяк Софія
Гасяк Ришард
Геленяк Станіслав
Геленяк Франциск
Геленяк Юзеф
Геленяк Ян
Гемій Данило
Герасим Костянтин
Герасим Семен
Геуко
Гільбрехт Галина, дівоче Себастіанська
Гілько
Гнат Володимир
Гнатюк Григорій
Годорук Стьопка
Головатий
Голод
Голота Анна
Голояда Дмитро

Голик Анна
Голик Микола
Голуб Славко
Гольчик Іван
Горбачевський Василь
Горлатий Іван
Горобйовський І
Горобйовський ІІ
Городецькі
Горосевич Серафим, о.
Горошко Костя
Гоциха
Гоярська Агата
Градовий Михайло
Гречухи
Грицюк Ґжеґож
Гриць
Гриць
Грицько Агата
Гримак Іван
Гринів Ґжеґож
Гринки
«Громенко»
Громляк Семко
Гронат Іван
Губер Броніслава, дівоче Ґут
Гузюк
Гук Богдан
Гук Василь
Гук Владислав
Гук Настя
Гук Саватій
Гук Сила
Гук Станіслав
Гуманюк Серафим
Гуменюк Прокіп
Ґавел Мечислав
Ґавенда Чеслав
Ґаєвська Анастасія, дівоче Стасилевич
Ґалавей Грицько
Ґалка Яніна
Ґамуґа Петро
Ґановський Стах
Ґарбач Юзеф

Ґарбовський Генрік
Ґарбовський Юзеф
Ґасьоровський
Ґдовські
Ґенсицька Михайлина
Ґерус Ян
Ґерц Михайло
Ґерцель Іван
Ґжесик Юліан
Ґжещук Антоні
Ґібала Станіслав
Ґідзун Михайло
Ґідур Франциска
Ґерґель Зюнька
Ґерґель Только
Ґіжицька Яніна
Ґіжицький Анатоль
Ґілевич Галина
Ґіль
Ґіль Анджей
Ґіс Адам
Ґіс Гарасим
Ґіс Дмитро
Ґіси
Ґловінська Олександра, дівоче Марковська
Ґловінський Геронім
Ґловінські
Ґлушек Ванда
Ґнєвік Леон
Ґньот Владислав
Ґоїк
Ґоздзиковські
Ґолембський Владислав
Ґолиш Гелена
Ґолиш Марія
Ґолиш Юзефа
Ґоломб Антоні
Ґольц Микола, о.
Ґомулка Владислав
Ґомулкевич Антоні
Ґрабаж Юзеф
Ґрабарчик Ядвіга, дівоче Томицька
Ґрацький
Ґринберґ Михайло

Ґриновецький Зигмунт
Ґриновецькі
Ґродзинський Микола
Ґродзький Іван
Ґросс Едвард
Ґросс Станіслав
Ґротт Богумил
Ґрохольський
Ґроцький Домінік
Ґрушецький Юзеф
Ґуз Тереза, дівоче Персона
Ґуля Михайло
Ґуляровські
Ґурак Томаш
Ґураль
Ґурницький Казимир
Давидюк
Данилевич Славомир
Данилюк Іван
Данилюк Трохим
Данчак Мечислав
Даровський Мечислав
Даровський Михайло
Даровські
Даца Роман, о.
Дацюк Никон
Дембіцький Петро
Дембський Володимир-Славош
Дембський Єжи
Деменчук Леон
Демковські
Денис Стефан
Дереньовський Антоні
Дереньовські
Деркач Анна
Джевецька Розалія
Джевицький Зигмунт
Дзивинська Бірута
Джизґа Адам, о.
Дзедзиц Адам, о.
Дзеканська Франциска
Дзеканська Ядвіга
Дзидух Броніслава, дівоче Вільк
Дзидух Владислав

Дзиковський Юзеф
«Дик»
Дик
«Диміянка»
Дирда Леопольд
Дирда Ольга
Дитковський Єжи
Джус Марія
Дідух
Дідух Антон
Дмитрук Трохим
Добжецька Яніна
Добровольський Казимир
Домалевська Яніна
Домалевський Едмунд
Донець Костянтин, о.
Донігевич Кшиштоф
Дорук Іван, о.
Дражньовський Євген
Дражньовські
Дробницький Василь
Дробницький Густав
Дрогомирецька Станіслава
Дрогомирецький Володимир
Дрожджовський Маріан
Дрозд
Дрозд Броніслава
Дрозд Роман
Дрозд Тадеуш
Дрозд Ян
Дубель Анна
Дубенчук Гліб
Дубенчуки
Дубровський Зенон
Дудай Олексій
Дудзицька Христина
Дудковська Іоланта, дівоче Савицька
Дужик
Думановський Мечислав
Дутка Петро
Дутковські
Дюк Йосип (Ґедзик)
Емме Тадеуш
Емми

Енсер
Євчинець Михайло
Євчук
Євчуки
Єдинович Казимир
Єдинович Марія
Єдноруґ Казимир
Єж Юзеф
Єзерська Розалія
Єленьковський Єжи
Єнджейчак Станіслава, дівоче Здзиміра
Єремкевич
Єсьонек Броніслав
Єсьончак
Жак Софія, дівоче Скрибат
Жак Михайло
Жак Юзеф
Жарко Юзеф
Жарковська Аполлонія
Жеґлінські
Женя
Жердицька Марія
Жердицька Надя
Жердицький Андрій
Жердицький Сергій
Живина Станіслава
Жилинський Дмитро
Жиромський Збігнев
Жминка Михайло
Жмудські
Жовтанські
Жолновський Владислав
Жук
Жук
Жук, о.
Жук Сулимир
Жуки
Жуковський Тадеуш
Жулинський Ян
Жур Леон
Журовська Ружа
Завільський Аполлінарій
Завільський Аполлоній
Завільський Павло

Задзерський Юзеф «Волиняк»
Зазуляк
Зайдель Л.
Закшевський Леон
Замойська Марія
Замрикіт (Замрикіна)
Заньчук
Заремба Владислав
Заремби
Зарицький Павло
Засадко Льонька
Засядко
Захарчук Олександр
Захмаст (Захмач)
Зволінський Єжи, о.
Здеб Божена
Здеб Ірина, дівоче Малачинська
Здзеховська Софія
Зелінський Єжи
Зелінський Сергій
Зелінський Станіслав
Зельник Станіслав
Зельник Стефанія
Зельник Чеслав
Зємба Людовика
Зємба Юзеф
Зємболевський Збігнев
Зімруз Станіслав
Зінкевич Болеслав
Зінкевич Марія
Зорій
Зубер Роман
Зубкевич Владислав
Зьомбра Яніна, дівоче Ґросс
Зюлковська Каміла
Зюлковський Антоні
Зюлковський Вітольд
Зюлковський Леон
Зюлковські
Іваневич Василь
Іловська Анелія
Іловський Здзислав
Іловський Станіслав
Іловський Чеслав

Ілтух
Імбіровський
Ісаєвич Ярослав
Іскра Фердинанд
Іщук
Й. Ришард
Йохимець Йосип
К. Костянтин
Кабан Олександра, дівоче Баранська
Каблачек
Кагане Давид
Казимирів Станіслав
Какалюк Дмитро
Каландяк Анастасія
Каленик
Калішевський
Калішевські
Калюс Антоні
Камінець Володимир
Камінець Катерина
Камінська Станіслава
Камінський Мечислав
Камінський Станіслав
Канас Ян
Канчук
Каньовська Софія
Каньовська Станіслава
Каня, о.
Каня Антоні, о.
Капсяк
Капуста Михайло
Карасі
Карасовський Ігнатій
Карасовський Каспер-Казимир
Карачко Люціан
Карлович Леон
Кармазин
Карпенко
Карпинський Едвард
Карпинський Казимир
Карван Ядвіга
Карван Ян
Карвацька Вероніка
Касак Єва

Касевич Станіслав
Каська
Кашицький Ян
Каштелян
Кашуба Казимир
Кваснецька
Квасюк Ян
Квач
Квач Василь
Квач Параска
Келлер Ірина
Келлер Казимира
Кечкейс
Кєш Олександра
Кєш Вадій
Кєш Михайло
Киричук
Кисіль Павло
Кислий Йоахим
Киц Павло
Кицяк Юзефа
Кияновський Олександр
Кіриш Левко
Кіт Анна, дівоче Леськів
Кіташевський Генрік
Кіфяк
Кічула
Клепець Сянько
Клепушевський Ян
Климки
Климович Коля
Климчук Никифор
Князь
Книгиницька
Книш Владислав
Кобасюк
Кобилянська Ґеновефа
Кобилянський Владислав
Кобилецький Мечислав
Коблюк Дем'ян
Коблюк Палажка
Коваль
Коваль Іван
Коваль Петро

Ковальська Станіслава
Ковальський Домінік
Ковальчик
Ковальчик Владислав
Ковальчик Володимир
Ковальчик Олеся
Ковальчик Яків
Ковальчук Пилип
Ковалюк Василь
Ковалюк Іван
Ковалюк Маріка
Ковтунюк Сава
Когут Катерина
Кожушин Роман
Кожушки
Козак Стефан
Козиборода Володимир
Козлицька Ірина
Козьол
Колби
Колек Казимир «Соха»
Коломієць Микола
Кольба Павло
Кольор Мечислав
Команський Генрік
Кондратець Павло
Конєчни Здзислав
Кониш Ян
Конопацька
Конопка-Біловус Галина
Конопська Софія
Конопська Данута
Конопська Станіслава
Концевич, о.
Копель Ян
Коперник Сергій
Копровський Марко, о.
Корінь Микола
Корман Олександр
Корнатий Семен
Корнелюк
Коростіль
Корчинський Нестор
Корчук

Косек Кароль
Косинська Мирослава
Косинська Франциска
Коснович Адольф
Косовська Данута, дівоче Конопська
Косовський Владислав
Косовський Казимир
Косс Йосип
Коссаковський Вітольд
Коссаковський Владислав
Костишин Федьо
Костьо (Костянтин)
Костюк
Костюк Андрій
Костюк Сергій
Костюх Василь
Косяк
Котарський Тадеуш
Котоніс
Котунь
Коханський Остап
Коцюба Івась
Кошіль Микола
Кошіль Юлія
Кравець Альфреда, дівоче Ґловінська
Кравчик
Кравчук
Кравчук
Кравчук Параска
Краєвська Ядвіга, дівоче Бернардт
Краков'яки
Крачук Сергій
Крашевський Стефан
Крашевський Юзеф
Крашевський Яків
Кретшмер Вероніка, дівоче Лабендзька
Кривий Гринько
«Криворукий»
Крисюки
Крисякова
Кролич Марія
Кріль Стефан
Кромпець Мечислав-Альберт
Крочинська Ядвіга

Крошкова
Круліковська Сабіна, дівоче Тарнавська
Круліковська Стефанія
Круліковські
Крук Владислав
Крук Катерина, дівоче Єсьонек
Крук Чеслав
Крутина Болеслав
Крутини
Кручко Стефан
Крушельницький Едмунд
Ксей Стах
Кувалек Болеслав
Кувалек Гелена
Кудрик Яніна
Кудрики
Кузьма
Кузьминський Едвард
Куйстра Анна
Кука Григорій
Куклинський Ян
Кулай Володимир
Кулаковська Катерина
Кулінська Люцина
Кульбицький
Кульчицька Гелена
Кульчицькі
Кунерт Анджей-Кшиштоф
Куниш Броніслав
Курай Анна
Курасевич Стефанія, дівоче Хмелюк
Курки
Курковський Владислав
Курмило Мариська
Курпиш Катерина
Курпиш Пилип
Кусна Катерина
Куснежевський Юзеф
Кусничі
Кухаж Марія
Куцель Дмитро
Куций Дмитро
Куций Ромуальда, дівоче Рафальська
Кучера Олександр

Кучера Михайло
Кучерова
Кучерук Гриць
Кучинська-Спасовська Марія «Кармен»
Кучинський Франциск
Кучинський Юзеф, о.
Кушляк Михайло
Кушмерук
Кушнерук Олександр
Кушнір Дмитро
Кшаки
Кшемьоновська-Ловкіс Гелена
Кшемьоновський Томаш
Кшесинська Іоанна
Кшесинський Ян
Кшижановський Дмитро
Кшижевська-Крупник Марія
Кшикала Яніна, дівоче Радачинська
Кшиськув Владислав
Кшиштан Альфонс
Кшиштан Ян
Лаба Олександр
Лабендзький Фелікс
Лабендзькі
Лаби
Лаб'як Владислав
Лаб'яки
Лаврущак Данута, дівоче Борковська
Лаговські
Лагоші
Лаґіш Павло
Лакомський Франциск
Лапчук Семен
Лапчук Юзеф
Лахевич Станіслав
Лащевські
Левандовський Антоні
Левандовські
Левицький Кароль
Левицький Теодор, о.
Левицькі
Левко Стефанія
Левчук Владислава, дівоче Робак
Левчук Пилип

Левчуки
Легежинський Павло
Легкун Катерина
Леманська Теофіла
Лепики
Лепко Христина-Ірина
Лессер Габріела
Лесько Ганна
Леськевич Мечислав
Лехман Казимир, о.
Лизаки
Липенський Мартин
Липка Стефан
Лисецький
Лиськевич
Лиськевич Генрік
Лиськевич Казимир
Лиськевич Маріан
Лиськевич Мечислав
Лисяк Гелена
Литвак Анджей
Литвинчук Целестина
Лищишин Анна
Лобас Марина
Лозинський Богуслав
Ломбардо Владислав
Ломбардо Христина
Ломбардо Ян
Ломецька Ґеновефа, дівоче Касперська
Ломиковський Іван
Лопушинська Реґіна
Лопушинський Ян
Лось Марко
Лотоцька Ядвіга
Лотоцький Олександр
Лукайчук Гарасим
Лукасевич Болеслав
Лукасевич Едвард
Лукасевич Яцек, о.
Лупковська
Луцась Марія
Луцик Теофіл, о.
Луцишин
Лучків

Любов-Потомська Маріанна
Любчинський Олександр
Любчинський Чеслав
Людвиків Адам
Людвиків Анна
Лясек Ян, о.
Ляшук Гелена
М. Кірик
Маґдзяк Альфреда, дівоче Кицяк
Маґер Олександра
Маґери
Мадзелян Семан
Мазники
Мазур Антоніна
Мазурик Броніслава
Мазур Яніна
Маєвський Юзеф-Казимир
Майданюк Марія
Майоловський Олекса
Майор Ришард
Майори
Майструк Олександр
Майструк Макар
Майстук Прокіп
Майструк Санька
Майхер-Тарньова Марія
Макар Юрій
«Макаренко»
Макари
Макольондра Лукаш, о.
Макроцький Едвард
Макроцький Петро
Малачинський Ян
Малашка
Маленчак Станіслав
Малицький
Малищицький Антоні
Маліновський Владислав
Малоні
Маляк Франциск, о.
Манилюки
Маркевич Єжи
Маркели
Маркович

Маркович Володимир
Марковська Олександра
Марковський Франциск
Марковські (Lulówka Węgierszczyzna)
Марковські (Jeziorany Szlacheckie)
Мармаш Анастасія
Мармаш Стефан
Мармуцька Марія
Мармуцький Владислав
Мармуцький Франциск
Мармуцький Ян
Мартинюк
Мартинюк Андрій
Марушко Марія
Марциняк Юзефа, дівоче Фелінська
Масловська Гелена
Масловський Казимир
Масловський Микола
Масловські
Маслюк
Маслюк Василь
Маслянкевич Леслава, дівоче Волощук
Масояда Феліція
Матис Михайло
Матуля Войцех
Матушевський Антоні
Матчук Костянтин
Матчук Стефан
Маудак
Маузелепа Лахтіон
Махонько
Маційвич Степан
Мацьків Юстина
Мацюк Броніслава
Мацюк Каєтан
Мацючка
Мацяшки
«Мева»
Мельник Андрій
Мельник Андрій
Мельник Яким
Мельничук Олександр
Мельничук Петро
Менджецький Володимир

Мендзариха
Мєзин Юзеф, о.
Микета
Мизюк
Микольський Іван, о.
«Миколюки»
Милисевич
Мисюрак Ольга
Михалевичі
Мищишин Мирослав, о.
Мізьолек Томаш
Мілашевський Рудольф
Мілевич Гелена
Мілевич Ян
Міллери
Місило Євген
Міська Анна
Міська Григорій
Міщанюк Михайло
Млинарський Зигмунт
Млинарські
Млинек Катерина
Млинчак Ірина
Моджеєвська Ґеновефа, дівоче Собчинська
Молинська Янка
Молинський Франциск
Момотка
Морельовські
Мороз Іван
Морозова Агнешка, дівоче Жилаківна
Морозовський Франциск
Мотика Ґжеґож
Мрозинська Аделя
Мрозинський Адам
Мрозинський Чеслав
Мрозовська Розалія
Музика Владислав
Музика Микола
Музика Петро
Муханюк
Мунякова
Муравська-Жиґадло Броніслава
Муравський Болеслав, о.
Муравський Маріан

Мурмила Антоні
Мусьонек Франциска
Мушинський Антоні
Мужичук Коля
Нагайова Палажка
Нагірна Катерина
Нагірний Андрій
Нагірний Василь
Назарук Іван
Наклицька Владислава
Наконечна Марія
Напєрач Франциск, о.
Нараєвський Богдан
Нарбутт Мая
Насада Петро
Наталка
Невещук Дмитро
Нечипор
Нечипор
Нечипоровські
Нєвінський Ян
Нєдзвецька Антоніна
Нєдзвецький Франциск
Нєдзелько Ромуальд
Новак Тадеуш
Новакович Леокадія
Новаковська Ядвіга-Катерина
Новицька Богуслава, дівоче Крисяк
Новосад Анна
Новосад Дмитро
Одноус Барбара
Ожаровський Пилип
Оксенчук
Окульські
Олеарська Яніна
Олександр «Інвалід»
Олексів Дмитро
Олешко Мирослав, о.
Олещук Ян
Олива Аполлінарій
Олійник
Олійник Павло, о.
Ольга
Ольхович Сидір

Ольшанський
Ольшанський Тадеуш-Анджей
Ольшевська Антося
Ольшевська Геля
Омелянські
Онопрійчук Петро
Онуфрієв Гриць
Опанас
Опанас Грицько
Опанас Шрамко
Опацький Юзеф
Оренчук Ілля, о.
Орловський Полідор
Освецимський Єжи
Осипчук Микола
Осипчукова
Остальський
Осташевський Ян
Островська Єва
Островський Юзеф
Острувка Ян
Пабіс Мечислав
Павлик Катерина
Павлишин
Павло
Павловська Люся
Павловська Марія
Павловський Микола
Павловські
Павлусевич
Павлусевич Юзеф
Павлюк Юзеф
Павлюк Юрій
Павлюки
Павляк Анджей
Павляк Анелія
Павляк Христина
Павляк Леокадія
Падлевська Параска
Падлевський Віктор
Падовська Софія
Пайонк Христина
Палажка
Палачук Володимир

Палець Єва
Палець Ян
Паливода Мирон
Палиневич Едвард
Палка Станіслава
Панясюк, о.
Панасюк Роман
Пановик Михайло
Паньків Марія
Паньчишин Іван «Гавришко»
Паньчишин Тадеуш
Папа Анна
Папужинська Станіслава
Папужинська Фелікса
Папужинський Людовик
Параска
Партач Чеслав
Парфенюк Люба
Парфенюк Петро
Паславський
Пастерук Харитон
Пастяк Франциск, о.
Патер Дорота
Патер Юзеф «Марцинко»
Патер Станіслав
Патер Тадеуш, о.
Пахольчаки
Пахома
Пашковський (Пачковський) Маріан
Пельц Казимир
Пендель Марія, дівоче Єсьонек
Пеполь Ванда
Перекоп
Перетяткович Адам
Персони
Петрик Павло
Петришин Анна
Петручук «Петлюра»
Петрук «Приступа»
П'єтшиковський Казимир
П'єтшиковський Ян
П'єнтовський Владислав, о.
Пєяк
Пивковський Станіслав

Пивоварчук Іван
Пивцевич Юзефа
Пиріг
Пись Казимир, о.
Підлісний
Пікула Вацлав
Пілявський Тадеуш, о.
Пінчук Ірина
Пінчук Сергій
Пінчук Станіслава
Пісулінський Ян
Піт Яніна, дівоче Піттнер
Піттнер Ян
Піхур
Плакса Стефан
Платон (Діброва)
Платон (Стасин)
Плещак Войцех
Пломинська
Плютецький Станіслав
Плютецький Тадеуш
Побоха Мирослава, дівоче Курек
Поганський Михайло
Поґожелець Маріанна
Поґожелець Ян
Подгородецький Р., о.
Подібка Михайло (Карабін)
Покидько (Погидько)
Полек Стефан
Поліщук Віктор
Поляк
Поляк Едвард
Попек Леон
Посиняк Марія
Посиняк Сабіна
Потеруха Петро
Потеруха Ярина
Потічний Петро
Потоцькі
Праґловська Ядвіга
Прекаш
Пришляк Ярослав
Проказюк
Прокоп Женя

Прокопи
Прокоп'юк
Пронобіс Франциск
Пророк Фелікс
Прохор Влас
Прохори
Процайло Владислава
Процайло Леон
Процайло Петро
Проць Захар
Проць Іван
Прус Едвард
Пруцналь Марія
Псюрська Маринка
Пташинський Василь
Пташник
Пугач
Пугач Іван
Пукальський Броніслав
Пукальський Ян
Пукшта Калина
Пукшти
Пурхвен
Пущевич Софія
Пшастек Ян
Пшеволодзький, о.
Пшибила Й.
Пшибиш
Пшиступа Болеслав
Пшиступа Гелена
Пьонтковський
Пьотровська Софія
Пьотровська Ольга
Пьотровська Станіслава
Пьотровська Франциска
Пьотровський Владислав
Пьотровський Петро
Пьотровські
П'юрковський Франциск «Коваль»
П'ясечна-Брощаков Марія
П'ясковський Тадеуш
Рабій Михайлина, дівоче Ковальська
Равський
Радачинська Яніна

Радецький Марцель
Радинська Барбара
Радом’як Ілля
Радюки
Раєвський Стефан
Райковська Галина
Райковські
Раковський Станіслав
Рапф Вітольд
Ратушняк Юзеф
Рафальська Ромуальда
Ревний Мілян
Регіонович Станіслав
Реґо
Реминський Степан
Ремішевська Анна
Рибачик Ян
Ридзик Войцех
Ридзик Соломія
Ризнер
Ринґвальський
Ричан, о.
Ришкевич Анна, дівоче Вавжиняк
Рівний Микола
Робак Ян
Роґовський Яків
Родзевич Іполит
Родзевич Юстина
Родзевич Ян
Роді
Родіон
Родь Анелія
Розалія
Розвадовський Павло
Розтропович-Шкубель Станіслава
Рокити
Ролінський Адам
Роля-Жимерський Михайло
Романишини
Романів Захар
Романів Марія
Романів Мирослав
Романовські
Романчук Маріанна

Романюк Василь
Романюк Денис
Романюк Ілона
Романюк Микола
Росицький Стефан
Рощенко Павло
Рудницький Леонард
Рудницькі
Руж Анелія, дівоче Масловська
Ружанський Євген
Ружицький Дем’ян
Русак Антоніна
Рутина Адам
Савицька Аліна
Савицька Ґеновефа
Савицька Іоланта
Савицька Христина
Савицький
Савицький Стефан
Савка Олеська
Савки
Савлук
Садовник
Сажинська Ельжбета
Саламаха
Салецький Владислав
Салецький Леон
Салецький Павло
Салій
Салка
Самонюк Трохим
Санурика Пелагія
Сапожник Только
Сапожник Шура
Сапожники
Сарабко
Сарапко Микола
Сафат
Сахруки
Свєнтоянський Чеслав
Свідерська
Свідерська Тереза
Свідерський Шимон
Свіж Владислав

Свірський Казимир
Свйонтковська Антоніна
Себастіанська Зузана
Себастіанські
Севрук
Седлецький Владислав
Седлицька Тереза, дівоче Свідерська
Сельва Ян
Семак Микита
Семенюк Іван
Семенюк Ольга
Семпович Михайло, о.
Сендзишевський Франциск
Сендзишевські
Сеніговський Стефан
Сенкевич Болеслав «Журав»
Сенкевичі
Сеньчук
Серватовська Луція
Серветник Іван
Серединський Мечислав
Сєкерка Щепан
Сєкерка Ян
Сєкерський Володимир, о.
Сємашко Владислав
Сємашко Єва
Сєраковський Тадеуш
Сєроцинський Ніло
Сиворисиха
Сивий Микола
Сидор Дмитро
Сидор Марія
Сидорук
Сидорук Кирил
Сиглова Марія
Сименюк Лука
Синечко
Синьчук
Сирока Стефанія
Сиротюк
Сиротюк Михайло
Сиротюки
Ситко Антоніна
Ситник Ян

Сікорські
Сімінська
Скавінська Анна
Скавінська Вацлава
Скавінський Юзеф
Скавінський Ян
Скварек Гелена, дівоче Ґросс
Скіба Юзеф
Сковронська Леокадія, дівоче Новакович
Сковронський Юзеф
Сковронські
Скок
Скольський
Скоропад
Скорохід, о.
Скотницький Юзеф
Скренткович
Славінська Вероніка
Славінська Юзефа
Славінський Петро
Славінські
Сливинський Антоні
Сливинські
Словінський Василь
Слоєвський Едвард
Слоєвський Мечислав
Слюсар Володимир
Слюсарська Броніслава
Слюсарська Станіслава
Слядевська Моніка
Смалей Генрік
Сметана Станіслав
Смирська Яніна
Смирський Антоні
Сміх Леопольд
Смолич Леокадія, дівоче Левандовська
Снігур
Сніжик Петро
Сновиди
Соболевський Альфонс
Собчинська Емілія
Собчинська Юлія
Собчинський, о.
Собчинський Павло

Сова Анджей-Леон
Сова Іван
Созанські
Сокіл Антоні
Сокіл Ян
Соколовський Тадеуш
Соколовський Юліан
Соловей Мусій
Солтисяк Ґжеґож
Сорока
Сорока Едвард
Сорокатий Павло
Сороковський Леон
Сороковські
Сорохан Микола
Сороханюк Михайло
Сорочинська Марійка
Сорочинський Станіслав
Сосенкевич Казимир
Сосновська Марія
Сосовець Андрій
Спалек Едвард
Сподарик Василь
Сподневський Юзеф див. Туровський Юзеф
Сподневські
Срода Шимон
Срока Анна
Сроковський Станіслав
Сроковські
Ставський
Станішевський Олександр
Станішевські
Станкевич Стефанія
Станкевичі
Станський Вітольд
Станський Зигмунт
Старчевська Станіслава
Старчевський Михайло
Стасевич Болеслав, о.
Стасюк Петро
Стахера Михайло
Стащик Чеслав
Стащики
Стельмашук Петро

Стемпєнь Ванда
Стемпєнь Данута
Стемпєнь Станіслав
Стемпєнь Юзеф
Стемпльовські
Стемпльовська-Нєзґода Марія
Стемпнєвський Вацлав
Стефаницька Ядвіга, дівоче Янковська
Стефанус Антоні
Стефануси
Стефунко Олекса
Стець Марія
Стичинські
Стичишин Владислав
Стодольна Катерина
Стодольний Роман
Стойки
Стойко Михайло
Столярук Григорій
Столярчук Степан
Стопира Емілія
Стопира Петро
Стопира-Ґавронська Яніна
Стопницькі
Стопчицька
Страмські
Стринадюк Петро
Стронський
Стружинський Тадеуш
Струтинські
Студзинський Казимир
Стшешковські
Сухорольська Євгенія
Сумовський Стефан
Супинський
Сурм’яки
Сушки
Сусь Антоніна
Сьомко
Сьох
Сюня Тиміш
Сянько
Табурська Анелія
Табурський Веслав

Таданевич Маріанна
Талігов Оверко
Тарабан
«Тарас Бульба» див. Боровець Максим
Тарнавський Владислав
Тарнавський Домінік
Тарнавський Маріан
Тарнавські
Твардовський Болеслав, архієпископ
Тваруґ Гелена, дівоче Приступа
Телеп Михайло, о.
Телепи
Теодорович Антоні
Теодорович Антося
Теодоровичі
Теофіл
Терешкова
Терешкун, о.
Терида Антоні
Терліковський Владислав, о.
Тетюк
Тима Марія, дівоче Геленяк
Тимошук
Тимцьо Володимир
Тихон
Тишецький
Ткачук
Тобічик
Токар Матвій
Токарчук Станіслава, дівоче Заремба
Томасевич Ярослав
Томич Ян
Томко
Траба Роберт
Траутман Леон
Трач Агнешка
Трач Ванда
Трач Чеслава
Трачикевич Аполлонія
Троян-Кшинова Мечислава
Трусевич Станіслав
Трусевич Фелікс
Трусюк Томаш
Труші

Тужанський Броніслав
Тужанський Зигмунт
Тужанський Казимир
Туліґловський Євген
Туранський
Турасевичі
Турко
Турнау Ян
Туровський Юзеф
Тхір Стефанія
Тютюнник
Угрини
Улевич Антоні
Улевич Софія
Улевичі
Унольд Аполлінарій
Унольд Збігнев
Урбан Аліна, дівоче Вєжбицька
Урбан Марія
Урбани
Файфери
Федик
Федорків
Федорович Маріан
Федьо
Фелінська Діоніза
Фелінський Станіслав
Фенчак Август-Станіслав
Ференс Микола, о.
Ференс Ян, о.
Фершт Ян
Феськів Катерина
Феськів Микола
Фесюки
Филипки
Филиповський Чеслав
Филипчаки
Філинська Совєта
Філяр Владислав, батько
Філяр Владислав, син
Флисюк Микита
Флисюк Михайло
Форись Паранька
Фрей Іван

Фурда
Фурман Казимир
Фурман Ян
Фурманек Отилія
Футима Мечислав
Хаблюк Франциска
Хабри
«Халявка»
Харита (Харитон?)
Хвіщук Дмитро
Хвіщук Катя
Хвіщук Наташа
Хелпа Франциск
Химейчук Юзеф
Хіжинська Марія
Хіжинський Микола
Хіневич Данута, дівоче Дирда
Хіній Григорій
Хламазда Олександр
Хлібороб
Хмелюк Томаш
Хмєлевський Вацлав
Хмура Олександр
Хоменюк Федір
Хомицький
Хомицький Петро
Хомут Михайло
Хом'як Петро, о.
Хоркавий
Храбчевський
Храпек Людовик, о.
Хропуста
Хрусцельова Ірина
Цабан Іриній
Царук Ярослав
Центкевичі
Цесельська Марія
Цешковський Едвард
Цибуля
Цибульська Анелія
Цибульська Антоніна
Цибуля Франциск
Цибуховська Каміла
Цимбала Ядвіга

Циняк Юзефа
Цисек Ян
Цисло Фроська
Цихоцький Федір, батько, о.
Цихоцький Федір, син, о.
Цихоцький Ян
Цишек Войцех, о.
Цюренко
Чабан
Чайка
Чак Юзеф
Чарна Марія
Чарнецький Вацлав
Чарнецький Євген
Чарнецький Стефан
Чекановський Станіслав
Чеп'юки
Червак Ольга
Червак Петро
Червак Роман
Червак Ян
Червень
Червінки
Червінська Леокадія
Чермінський Владислав «Яструб»
Черники
Чеховський Кароль
Чешейко-Сохацька Северина
Чешейко-Сохацький Тадеуш
«Чигун»
Чижевська Богуслава
Чижова
Чмир
Чоботар Сергій
«Чорна Параска»
Чорнинські
Чубак Яніна
Чубата Гелена
Чубата Марія
Чучман Лукаш
Шавардницький Григорій
Шавловський Болеслав, о.
Шавловський Ришард
Шамук

Шаповали
Шаран
Шатковський Віктор
Шевчук
Шевчук Грицько
Шевчук Семен
Шелест
Шелестовський Адам
Шептицький Андрей
Шеремета
Шеремета Броніслав
Шеремета Василь
Шеремета Івасик
Шеремета Казимир
Шеремети
Шерльовський Станіслав
Шваль Софія
Швед Юзеф
Швед Мартин
Шведи
Шидло / Шило Катерина
Шиманський Михайло
Шимулі
Шиндара Ґеновефа
Ширко
Шишко Владислав
Шишко Генрік
Шишко Ґеновефа
Шишко Юлія
Шишко Юлія
Школа Петро
Шкула Гилько
Шкуропатка
Шльосек Збігнев
Шнайдер Ванда
Шозда Ян
Шоп’як
Шостачук Владислав
Шпарага Петро
Шпильська
Шпилюр Ізидор
Шпиць Олександр
Шреффель Франциск
Штайнер Франциск

Штайнгардт Альфред
Штикало
Штуні
Шулякевич Вітольд
Шулякевич Станіслав
Шулякевичі
Шумський Станіслав
Щенсний
Щепанський Людовик
Щербанюк Ілько
Щуровський Михайло, о.
Щуцька Марія
Юзвенко Бернард
Юзефовська Марія, дівоче Шуба
Юзюк Мойсей
Юневич Антоні
Юрак
Юраш Блажей, о
Юрків Михайло
Юрчак
Юстин
Юстина Ірина, дівоче Бонк
Юстковські
Юфімчук
Юхневич Мечислав
Юхно
Яблонський Станіслав
Яворський Едвард
Яворський Євген
Яґелло
Яґлінські
Яжицька Стася
Якубець Ян
Якубовська Мирослава
Якубовський Збігнев
Якушевська Данута
Якушевський Адам
Янисів
Яницькі
Яницький Зіновій
Яницький Ігнатій
Яницький Леонард
Яницький Тадеуш
Янік Броніслав

Янковський Станіслав
Янковський Ян
Янович Тадеуш
Янушкевичі
Янчевські
Яремчуки
Ярик (Єрик) Михайло
Ярмолинські
Ярош Марія
Ярош Чеслав
Ярошек Юзефа
Ясинська-Боровська Анна
Ясинський Фелікс
Яскуловська Ванда
«Яструб» див. Чермінський Владислав
Яствшембська Вероніка, дівоче Скікевич
Яствшембський Станіслав
Ях Вінценти, о.
Ях Владислав, о.
Яцик Катерина
Яцина
Яців
Яців Стефан
Яцюр Семен
Ящишин
Ящишин Броніслава

notes

Примечания

1

Термін «польсько-український конфлікт» ми трактуємо як описове поняття, що стосується різних проявів антагонізму обох народів, які проживали на тій самій території II Речі Посполитої: поодинокі злочини, збройні напади, масовий геноцид, пацифікації, примусові виселення тощо.

2

M.A. Krąpiec, *Cień nieosądzonych zbrodni*, [y:] J. Kanas, *Podolskie korzenie*, Lublin 2002, c. 8.

3

Вважається, що під час окупації на Волині та в Галичині загинуло 700–800 тис. євреїв. Про те, що не всі українці погоджувалися з «остаточним рішенням», свідчить позиція греко-католицького митрополита Андрея Шептицького: «Вбивства євреїв, масові розстріли потрясли архієпископа так глибоко, що він опублікував чисельні пастирські листи, безпосередньо закликаючи своїх вірян: „Не вбивай!". Шептицький порекомендував монастирям надавати євреям допомогу та захування. Він сам під час погромів прийняв під свій дах декількох євреїв, у тому числі львівського рабина Давіда Кагане. Митрополит написав папі довгий лист, в якому описував щоденні вбивства на вулицях, остерігаючи вірних від морального здичавіння. Він послав листа з протестом до Гіммлера» (G. Lesser, *Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r.*, [y:] *Tematy polsko-ukraińskie. Historia, literatura, edukacja*, red. R. Traba, Olsztyn 2001, c. 120). Про менш однозначну поставу митрополита відносно українських злочинів щодо поляків, див.: J. Wołczański, *Korespondencja arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z arcybiskupem Andrzejem Szeptyckim w latach 1943–1944*, „Przegląd Wschodni" 1992/1993, т. 2, з. 2.

4

30 липня 1943 р. Державне політичне представництво у Зверненні до українського народу закликало перестати масово вбивати польське населення та призупинити співпрацю з німецьким окупантом. Було задекларовано, що поляки не відмовляться від східних земель, і проголошено вшанування рівності громадянських прав та свобод для українців („Rzeczpospolita Polska”, 9 VIII 1943, передрук у: *Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945*, ч. 2: *1943–1944*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 1999, c. 1243–1244).

Щодо Волині було прийнято рішення про фізичну ліквідацію всього польського населення, а жителям Галичини було «лише» поставлено ультиматум, що вони, під загрозою смерті, повинні покинути цю територію, проте, на практиці спосіб проведення антипольської акції та її наслідки були подібними.

З чисельної літератури, в якій ідеться про хід конфлікту в сорокових роках, ми наведемо лише деякі роботи: A.L. Sowa, *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947*, Kraków 1998; G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa 1999; *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006; G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005. Відмінні погляди, наприклад, у справі ідейних джерел націоналізму, адекватності кваліфікації злочинів супроти поляків як геноциду чи обґрунтованості проведення операції «Вісла», представляє, м.ін., Владислав Філяр (*Przed akcją „Wisła" był Wołyń*, wyd. 2, Warszawa 2000). Позицію патріотично-кресових кіл, які не погоджувалися з «офіційною» наукою, виражали, м.ін., Едвард Прус (*Atamania UPA. Tragedia kresów*, Wrocław 1996; *Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN*, Wrocław 1998; *Stepan Bandera 1909–1959. Symbol zbrodni i okrucieństwa*, Wrocław 2004) та Віктор Поліщук (*Dowody zbrodni OUN i UPA*, Toronto 2000; *Gorzka prawda. Cień Bandery nad zbrodnią ludobójstwa*, Warszawa 2006); пор. також статті Люцини Кулінської та Чеслава Партача у збірній праці *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004*, red. B. Grott, Warszawa 2004. Тезу про український геноцид (третій, поруч із німецьким і радянським) поляків, переконливо обґрунтовує Ришард Шавловський (*Wstęp* [y:] W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1–2, Warszawa 2000; *Trzy ludobójstwa*, „Nasz Dziennik", 10 VII 2003, та гасла про геноцид в *Encyklopedii „białych plam"*, t. XI, Radom 2003 і *Encyklopedii katolickiej*, t. XI, Lublin 2006).

W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo*...; H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939–1946*, Wrocław 2004; S. Siekierka, H. Komański, K. Bulzacki, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich w województwie lwowskim 1939–1947*, Wrocław 2006; Z. Konieczny, *Stosunki polsko-ukraińskie na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, Wrocław 2006. Остання позиція вміщає додаток, який є розширеною версією попередньої публікації: *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na ludności cywilnej w południowo-wschodniej Polsce (1942–1947)*, red. Z. Konieczny, Przemyśl 2001.

8

Дані з „Na Rubieży” («На рубежі», до № 66) у своїх двох книжках використав Станіслав Ястшембський: *Martyrologia polskiej ludności w województwie lwowskim w latach 1939–1947* [Katowice 2004] і *Ludobójstwo ludności polskiej przez OUN-UPA w województwie stanisławowskim w latach 1939–1946*, Warszawa 2004. Готується повне зібрання матеріалів щодо Станіславівського воєводства.

У тому числі на Волині – близько 37 тис., у Тернопільському – майже 24 тис., у Ряшівському й Люблінському воєводствах – 10 тис., у Львівському воєводстві – понад 20 тис.

10

Питання страт всебічно аналізує й дає обережні розрахунки Ґжеґож Грицюк (*Przemiany narodowościowe i ludnościowe…*, с. 271–279, 304–315).

11

Детальні дослідження цього питання розпочалися практично недавно: у комп'ютерній базі Осередку КАРТА у Варшаві фігурує близько 3 тис. українських жертв, наведених на основі документації, яку зібрав Євген Місило. Тут потрібно згадати також українські жертви ОУН-УПА. Віктор Поліщук нараховує 80 тис. – однак, вихідних даних (надісланих свідками та опублікованих в українській пресі на початку дев'яностих років, списків жертв з трьох регіонів Рівненської області та трьох регіонів Станіславівської області), не було перевірено, а механічно перенесено на всі Креси. Див.: W. Poliszczuk, *Nacjonalizm ukraiński w dokumentach*, cz. 3: *Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku*, Toronto 2003, c. 370–470 (перелік понад 6 тис. українських жертв ОУН-УПА українською мовою); *Gwałt na prawdzie o zbrodniach OUN Bandery*, Toronto 2003 (цей самий перелік польською мовою).

Слід пригадати хоча б ініціативу Вацлава Хмєлевського, родом з Ковалівки (Ковельський повіт, Волинське воєводство). У 1997 р. в листі до посла України у Польщі він писав про українця Омеляна Бойчуна, якого УПА стратила за те, що він попередив жителів Ковалівки про напад: «Ця ганебна смерть є на моїй совісті. Я останній з поляків, який може до Вас звернутися з проханням сплатити борг вдячності. Раніше ми не мали такого шансу. [...] Я звертаюся до Пана Посла з проханням відновити людяність, гідність і честь Омеляна Бойчуна, повернути Його добру репутацію сім'ї та суспільству. Омелян любив життя та людей, за них він віддав своє молоде життя. Він загинув як зрадник України і ворог українського народу. Фактично він був героєм, протиставився тисячам націоналістів, які прагнули крові. Він не хотів вбивати невинних людей і безборонних сусідів». Більш контроверсійною була пропозиція краківського Фонду ім. Тадеуша Костюшка 2003 р. щодо спорудження у Перемишлі пагорба–пам'ятника вдячності українцям, друзям поляків у 1943–1946 роках. За допомогу полякам загинуло 5000 осіб української національності. Цю ініціативу критично сприйняли більшість жителів Кресів та ветерани. Разом з тим піднімалося питання про доцільність увіковічити українські жертви (зокрема, не повідомляється про те, від чиїх рук і при яких обставинах вони загинули), а також кількість справедливих українців. Голова Товариства вшанування жертв злочинів українських націоналістів Щепан Сєкерка ствердив, що з даних, які Товариство збирало протягом 15 років, випливає, що таких жертв могло бути близько 1000. Він також пригадав, що з ініціативи ТВЖЗУН у 1999 р. у Вроцлаві було відкрито пам'ятник-мавзолей польських жертв українського геноциду на Кресах, у крипті якого знайшлася урна з землею з гробу українців, що загибли від руки ОУН і УПА, а у 2002 р. на пам'ятнику встановлено таблицю вшанування українців, які загинули, рятуючи поляків.

Świadkowie mówią, oprac. S. Biskupski, Warszawa 1996; *Wołyński testament*, oprac. L. Popek, T. Trusiuk, P. Wira, Z. Wira, Lublin 1997; *Okrutna przestroga*, oprac. J. Dębski i L. Popek, Lublin 1997; *Śladami ludobójstwa na Wołyniu. Okrutna przestroga*, cz. 2, oprac. L. Karłowicz i L. Popek, Lublin 1998.

14

L. Karłowicz, *Ludobójcy i ludzie*, Lublin 2000; Z. Ziembolewski, *W morzu nienawiści. O takich, którzy nie przestali być ludźmi*, Krosno 2001; *Bracia zza Buga. Wspomnienia z czasu wojny*, zebrał J. Turnau, Lublin 1999.

15

E. Różański, *Nie każdy Ukrainiec był Polakowi wilkiem. Ukraińcy, którzy potępiali ideologię głoszoną przez OUN-UPA, ostrzegali Polaków przed napadami, ukrywali ich i bronili przed śmiercią, nie szczędząc przy tym własnego życia*, ч. 1, „Na rubieży" 2003, № 65; ч. 2, там само, 2003, № 67; ч. 3, там само, 2003, № 67.

16

Див., м.ін., W. Mędrzecki, *Polskie relacje pamiętnikarskie i wspomnieniowe jako źródło do badania stosunków polsko-ukraińskich w okresie II wojny światowej*, „Przegląd Wschodni" 1997, № 1; J. Isajewycz, *O książce Władysława i Ewy Siemaszków „Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945"*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej", № 1 (2003), с. 39–54 та A. Gil, *Konflikt pamięci. Rozważania o pracy Jarosława Caruka „Tragedia wołyńskich wsi w latach 1943–1944. Ukraińskie i polskie ofiary zbrojnego konfliktu. Rejon włodzimiersko-wołyński"*, там само, с. 55–83.

17

Пор., наприклад, спогади Яна Цисека з Бережанського повіту (AW, II/536), о. Юзефа Кучинського (*Między parafią a łagrem*, Paryż 1985), Яна Нєвінського з Кременецького повіту (*Śladami ludobójstwa…*), Єжи Дитковського з Сарненського повіту (AW, II/1863), Яна Цихоцького з Володимир-Волинського повіту (W. i E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 2), Яна Войдили з Львівського повіту (AW, II/1686/1k), о. Франциска Маляка з Яворівського повіту (AW, II/2472), Едварда Поляка (*Baza „Topór" i sowieckie łagry*, Świdnica 1991) та Станіслава Яштшембського з Рогатинського повіту (*Oko w oko z banderowcami*, Warszawa 1996), записи Юзефа Опацького про події у Тернопільському воєводстві (BOss, 16630/I).

Наприклад, свідчення Терези Адамович-Радзишевської (AW, II/1914) або Терези Ґуз, дівоче Персона (*Okrutna przestroga...*).

19

Див., наприклад, матеріали, зібрані колишніми жителями Острівок та Волі Островецької на Волині (*Wołyński testament*...), с. Румно у Львівському воєводстві (T. Pater, *Oczyma i sercem. Wieś Rumno w latach 1939–1945*, t. 1–2, Przemyśl 2000).

20

Крім польських свідоцтв, що були опубліковані в антологіях і книжках-щоденниках, ми переглянули збірки понад 300 переказів 27 ВДАК в Архіві ІНП та близько 150 переказів зі Східного архіву. Незначний ефект мали пошуки серед звітів та ситуаційних звітів Представництва уряду на Країну (Департамент інформації і преси, у тому числі Східна секція – AAN, 202/III-193, 195, 198, 200) та Командування території Львів і Головного командування Армії Крайової (AAN, 203/III-16, 114; 203/IV-2; 203/VII-6, 42–45; 203/XV-3–9, 12–17, 25–28, 40–42). У матеріалах Центральної ради з питань опіки, що походять з Оссолінеум (BOss., 16722/II, т. 1–2; 16723/II, т. 1–2), та документації, яку вів Юзеф Опацький (BOss., 16630/I, т. 1–5), ми також знайшли деякі незначні дані про допомогу.

21

Ідеться про випадки порятунку від вивезення в рамках совєтської депортації, арештів німецькою поліцією, вивезення на роботу до Німеччини, а також про ситуації, коли росіяни або німці скасовували знищення або відпускали на волю заарештованих. Переселені на Волинь чехи, зазвичай прихильні до поляків, часто надавали їм притулок. Нечисленні євреї, які пережили винищення, знаходили жертовну підтримку серед польських жителів (усі, далеко не поодинокі випадки, відомі зі свідчень очевидців, зафіксовані в часописі «На рубежі» та в книжці В. і Є. Сємашків), а також українських сімей.

22

Пор. подібного роду чіткий та однозначний приклад: У липні 1943 р. один з членів УПА попередив мешканців колонії Широка (Горохівський повіт, Волинське воєводство) про нібито заплановану німецьку пацифікацію. Він рекомендував втікати не поодиноко, лише групою, та прямувати в сторону поляни під лісом, де він сам про них потурбується. Прибувши на місце, поляки були оточені УПА та розстріляні (W. і E. Siemaszko, *Ludobójstwo…*, т. 1, с. 134).

23

Для контрасту див. село Озеро (Луцький повіт, Волинське воєводство) та село Байківці (Тернопільський повіт), рідкісні приклади виконання наданих гарантій безпеки.

24

AW, II/36, Свідчення Станіслава Блажеєвського, с. 20.

25

Польсько-радянські партизанські угрупування, що діяли на Кресах, а також «винищувальні батальйони», мають незаперечні заслуги для оборони польського цивільного населення, однак не завжди (і не в кожній місцевості) було так добре. Спогади ветеранів про-совєтської партизанки іноді однобічно величально прикрашені, в свою чергу література, яка стосується ВБ (у відповідь на образливий закид, що всі їхні види служили НКВС інструментом подолання «незалежної конспірації»), вказують, швидше, на світлі сторони їхньої діяльності. Доки тема залишається занедбаною (праці М. Юхневича на сьогодні є явно недостатніми), важко знайти суворий об'єктивізм в оцінці конкретних подій.

Z. Janicki, *W obronie Przebraża i w drodze do Berlina*, Lublin 1997, c. 52–53.

27

Як підкреслює Тадеуш А. Ольшанський, «значна частина українців (особливо старшого покоління, якого слабше торкнулася воєнна деморалізація) однозначно засуджувала вбивства, хоч не завжди мала відвагу їм протистояти, а частина засуджувала також вигнання поляків. І дуже багато поляків врятували своє життя завдяки попередженням, а то й активній допомозі своїх українських сусідів або зовсім чужих їм людей. Дані про такі факти можна знайти майже в кожному польському свідченні у спогадах з тих років. А треба знати, що українці, які допомагали полякам, наражали себе на страшну помсту своїх земляків» (*Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, http://www.ji.lviv.ua/n20texts/pol/olszanpol.htm#pp14; український варіант: «Ї» 2001, № 20).

28

До основних джерел, які варто було б врахувати, належать українські свідчення, опубліковані, зокрема, у варшавському тижневику «Наше слово», тижневику «Волинь» (що виходив у Луцьку), збірнику *1947. Пропам'ятна Книга*, серії *Закерзоння* (т. 1–5) та кількох інших томах спогадів, а також документи, зібрані Євгеном Місилом у публікації *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, т. 1–2, Warszawa 1996–1999.

S. Stępień, *Akcja „Wisła”. Propozycje do podręczników szkolnych i materiałów pomocniczych dla nauczycieli*, [y:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003, c. 207–208.

30

Максим Боровець «Тарас Бульба», засновник перших загонів українського партизанського руху за незалежність, протиставляв себе людиновбивчим методам прихильників Степана Бандери, однак його підвладні також брали участь, принаймні в деяких нападах, на польське населення, звідти такий несправедливий поділ.